5 (343) / 2016
ISSN 1220-6350

caiete critice

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: Eugen SIMION

Mihail Kogălniceanu – scrisorile de tinereţe
de Eugen Simion

***Odobescu,* Necunoscutul**
de Dumitru Micu

Înapoi la Lovinescu, dincolo de lovinescianism
de Paul Cernat

***Dominque Maingueneau,* Lingvistică, literatură, discurs literar**

Bogdan Creţu: *„Intelectualul a ajuns o figură secundară, un fel de cavaler al tristei figuri”*

Octavian Paler, tratat despre memorie
de Constantin Coroiu

caiete critice

Revistă editată de
Fundația Națională pentru Știință și Artă, Grupul interdisciplinar de reflecție
și
Editura Expert,
sub egida
Academiei Române

Nr. 5 (343) / 2016

Revistă indexată CNCS în categoria B

Redacția:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Mihaela BURUGĂ
secretariat de redacție

Aida SARCHIZIAN

Călin CĂLIMAN

Maria MOLDOVEANU

Oana SOARE

Nicolae LOGIN

Luminița LOGIN

EDITURA Expert

Tel.: 318.24.38; 318.81.06
E-mail: edituraexpert@gmail.com
office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350
ISSN (on-line): 2285-5041

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI
Jacques De DECKER (Belgia)
Serge FAUCHEREAU (Franța)
Valeriu IOAN-FRANC
Jaime GIL ALUJA (Spania)
Klaus HEITMANN (Germania)
Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)
Evanghelos MOUTSOPOULOS (Grecia)
Mihail METZELTIN (Austria)
Thierry de MONTBRIAL (Franța)
Basarab NICOLESCU
Dumitru ȚEPENEAG

caiete critice

CUPRINS

5/2016

FRAGMENTE CRITICE

Eugen SIMION: Mihail Kogălniceanu – scrisorile de tinereţe
Mihail Kogălniceanu – the Letters of His Youth 3

A GÂNDI EUROPA

Eugen SIMION: Mon Europe
My Europe 15

CRONICI LITERARE

Dumitru MICU: Odobescu, Necunoscutul
Odobescu, The unknown 22

Lucian CHIŞU: Un „alt" Odobescu
"Another" Odobescu 27

Paul CERNAT: Înapoi la Lovinescu, dincolo de lovinescianism
Back to Lovinescu, away from lovinesciansm 35

Tudor NEDELCEA: *Viaţa ca un roman*. Constantin Stere
Life as a novel. Constantin Stere 46

INTERVIU

Bogdan CREŢU: „Intelectualul a ajuns o figură secundară, un fel de cavaler al tristei figuri" - interviu realizat de Florian Saiu
„The Intellectual class turned into a secondary effigy, a kind of knight of the rueful countenance" - interview with Florian Saiu 51

TRADUCERE

Maria SÂRBU-CRUDU: Dominique Maingueneau, Lingvistică, literatură, discurs literar
Linguistics, literature, literary discourse 63

COMENTARII

Constantin COROIU: Octavian Paler, tratat despre memorie
Treatise on memory 71
Caius Traian DRAGOMIR: Limita patologică a puterii
The pathological limit of power 78

Ilustrăm acest număr cu lucrări ale artistului plastic
Dragoş Vițelaru
(1951-2009)

Eugen SIMION

Mihail Kogălniceanu – scrisorile de tinerețe

Abstract

Articolul de faţă se referă la corespondenţa tânărului Kogolniceanu, călător la studii în Europa. Pe lângă informaţii asupra stagiilor de învăţătură (Lunéville şi Berlin), tânărul de numai 18 ani oferă în corespondenţa adresată tatălui şi surorilor, alte numeroase comentarii despre acest prin periplu european. Epistolierul consemnează conştiincios impresii de călătorie în care apar, descrise pe larg, ţări, oraşe, localităţi, oameni şi obiceiuri. Scrisă într-o limbă „îmbătrânită" - cum observa G. Călinescu - această corespondenţă scoate în evidenţă adaptarea tânărului la mentalităţile lumii occidentale, de la vestimentaţie la atitudine comportamentală, făcută cu sacrificii băneşti suportate de familie. Pasiunea călătorului pentru lectură şi cărţi, pentru învăţarea limbilor străine, nostalgia originilor, mereu evocate, şi „limbajul" diferenţiat al scrisorilor adresate surorilor, faţă de cel aproape umil filial din corespondenţa cu tatăl său, constituie prilejul acestor unor noi comentarii, făcute din perspectiva prezentului.

Cuvinte-cheie: *Europa, călătorie, mentalităţi, învăţământ, corespondenţă.*

This article refers to young Kogalniceanu's correspondence, who was travelling in Europe to study. Besides information on the stages of education (Lunéville and Berlin), the young man of only 18 years old offers in his correspondence addressed to his father and sisters numerous other comments on this European journey. The epistles carefully record travel impressions in which there appear, described in detail, countries, cities, localities, people and habits. Written in an "obsolete" language – as G. Calinescu remarked – this correspondence highlights the young man's adaptation to the mentalities of the Occidental world, from clothing to behaviour, with financial sacrifices borne by the family. The young traveler's passion for reading and books, for learning foreign languages, the nostalgy for his origins, evoked all the time and the differentiated "language" of the letters addressed to his sisters, compared to the one almost humbly filial in the correspondence with his father, generate new comments, made from the perspective of the present.

Keywords*: Europe, journey, mentalities, education, correspondence.*

Ca om umblat prin Europa şi, desigur, ca om public în secolul al XIX-lea – când tinerii încep *să iasă în lume* şi, întorşi acasă, încep să discute într-un mod mai organizat despre ce-au văzut în călătoriile lor şi ce găsesc acasă – Mihail Kogălniceanu a lăsat o corespondenţă bogată. Vorbim de corespondenţa lui ca persoană privată. Cei care au studiat-o ne spun că au rămas de la el peste 500 de scrisori şi că numărul destinatarilor lui se

Eugen SIMION, Academia Română, preşedintele Secţiei de Filologie şi Literatură, directorul Institutului de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu"; Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section, Director of The „G. Călinescu" Institute for Literary History and Theory, e-mail: eugensimion@fnsa.ro.

ridică la 200. Istoricul Ioan Bogdan a remarcat, întâi, se pare, importanţa lor documentară şi l-a îndemnat pe studentul Petre V. Haneş, la începutul secolului, să le copieze şi să publice 119 dintre ele, mai întâi în "Convorbiri literare"[1] (1901-1903) şi apoi, împreună cu altele, în 1913, în volume. Despre ele şi despre cele descoperite şi transcrise ulterior au vorbit istorici şi istorici literari importanţi, de la N. Cartojan până la Al. Zub (autorul unei *Biobibliografii* de referinţă, 1971). G. Călinescu le-a consultat, desigur, şi în *Istoria literaturii* scrie că ele constituie "cea mai trainică operă a lui Kogălniceanu" – "prin îndemânarea de a nota exact într-un limbaj bătrânesc". Propoziţie uluitoare, nu însă întru totul adevărată. Când recitim, azi, scrierile istorice şi literare şi studiem vasta lui oratorie, observăm că acest moldovean inteligent şi profund, vizionar ordonat şi moderat este mai peste tot în manifestările sale un om de spirit eminent şi că talentul său nu se epuizează în corespondenţă. Mai clar spus, Kogălniceanu nu are o puternică vocaţie epistolară şi, la drept vorbind, nici n-o cultivă. În comparaţie cu Ion Ghica şi Alex. Odobescu, contemporanii săi (acesta din urmă este mai tânăr cu 17 ani decât el), fiul agăi Kogălniceanu nu pare a fi preocupat de calitatea estetică a corespondenţei şi nici nu depune o mare sârguinţă pentru a face multe şi profunde speculaţii morale şi literare în misivele sale. Scrisorile sale au, de regulă, scopuri precise, de ordin practic, rareori este vorba în ele – şi totdeauna pe scurt – de idei şi de opinii ce depăşesc mica istorie. Pe acestea le pune în studiile istorice, în discursuri şi în scrierile literare, chiar şi în acelea de ficţiune (în *Tainele inimei*, de pildă). Ceea ce nu înseamnă că această corespondenţă a lui nu reprezintă o parte importantă din opera sa, *temeinică*, dacă o judecăm în totalitatea ei.

Să luăm cazul scrisorilor din timpul studiilor. Ele sunt, într-adevăr, de multe ori savuroase în naivitatea, sinceritatea, directitatea lor, dar, citindu-le la rând, observăm uşor că ele nu anunţă un tânăr genial şi nu comunică mai mult decât vor să obţină, şi anume bani de la un *băbacă* strâns la pungă, vigilent peste măsură ca nu cumva fiul de 17 ani, trimis în desfrânatul Occident să studieze, să devină risipitor şi să se destrăbăleze. Fiul dă socoteală de fiecare ban cheltuit şi face o cronică amănunţită a mişcărilor sale, asigurându-şi tatăl de fiecare dată că este devotat şi recunoscător fără precupeţire. Toate epistolele sale încep cu propoziţia, amuzantă, "cu fiască plecăciune sărut mâna dumitale, băbacă"... Uneori ţine să întărească fiasca plecăciune, zicând "cu multă fiască plecăciune". Verificând încă o dată forma de adresare, observ că mai des apare *multă fiască plecăciune* şi că epistolierul nu încearcă, niciodată, să renunţe la această mică propoziţie introductivă, menită, s-ar putea zice, să înlăture orice suspiciune de revoltă filială împotriva autorităţii paterne şi, totodată, menită să dezlege băierile strânsei pungi părinteşti.

Valoarea scrisorilor de tinereţe este, întâi, biografică şi, din acest punct de vedere, putem accepta ideea că ele pot fi socotite, cum s-a spus, "un adevărat Bildungsroman epistolar". În parte, cel puţin. Prima este din 17 august 1934. Kogălniceanu are 17 ani şi pleacă spre Lunéville împreună cu fiii domnitorului Mihai Sturdza, "bezădelile" Dimitrie şi Constantin, cu un pedagog, un preot şi, tot ca bursier, cu cuconul cuconului Lupu Balş. Domnitorul i-a acordat şi lui o bursă care, cum vom deduce numaidecât, nu-i suficientă pentru ca tânărul *studinte* să-şi procure cărţile de care are nevoie şi să-şi cumpere veşminte noi, occidentale, în locul celor "asiatice" de care pomeneşte în *Iluzii pierdute*. Aşa că nu trece mult după despărţirea de părinţi, de surorile (are, dacă numărătoarea este corectă, patru) şi de fratele său (Alecu), că el începe să solicite sprijinul financiar de la băbacă, despre care umblă vorba că este cam zgârcit. Deocamdată, *préplecatul* fiu, cum iscăleşte, a ajuns cu caii de poştă la Botoşani şi trage la "mătuşica

1 Vezi Andrei Nestorescu, *Kogălniceanu în corespondenţă*, în "Revista de istorie şi teorie literară", anul I, nr. 1-4, ianuarie-decembrie 2007, p. 213-237.

Mărioara" şi se pregăteşte să plece spre Dorohoi. Aici "face zacuscă", adică ia micul dejun, la ispravnicul Dumitrache Ganea, care le poartă de grijă – lui şi *beizădelilor* şi, în continuare, se îndreaptă spre Herţa, unde poposesc la cucoana Catinca Ghiculeasă. Ispravnicul de aici, serdarul Chiriac, îi întovărăşeşte cu cazaci până la vamă şi-i trece de ea "fără de nicio supărare". Merge spre Cernăuţi, trece de el şi, la 24 august, echipajul ajunge la Lemberg. Kogălniceanu are, acum, timp să-i scrie băbacăi ce văzuse, căci aşa fusese înţelegerea. La Mamorniţă, un târguşor cu ziduri bune, stătuse un ceas, până i-a fost *milduit pasportul*. La Boian "au năimit cai jîdoveşti", pentru a-i duce la Cernăuţi şi, cu *tocmală*, au plătit opt carboave. La graniţa austriacă li se controlează straiele şi, pentru fiecare bucată, trebuie să plătească trei creiţari în argint, adică 15 parale. Kogălniceanu dă toate detaliile şi începe să facă socotelile cu banii. Toate scrisorile sunt pline de asemenea calcule, cu ideea că trebuie să justifice orice para. Jurnalul lui de călătorie – căci îl putem socoti astfel – înregistrează conştiincios cheltuielile şi, desigur, impresiile. Sadagura ar fi vestit – de pildă – în toată Europa pentru iarmarocul "cel de vite", Cernăuţi... ei, bine, Cernăuţi are şi alte calităţi. Kogălniceanu face o relatare pozitivă, remarcând uliţele regulate, pardosite cu prund, piaţa *frumuşică* şi dughenele care au trei şi chiar patru rânduri. În Galiţia, reţine târgurile *scârnave*, unde se vorbeşte o limbă pe care n-o înţelege. Vede şi sate "preafrumoase", cu drumuri trase cu frânghia, case în linie şi grădini cu pomi roditori. Lembergul are binale frumoase, biserici cu turnuri şi o "Curte a oraşului" (*L'Hôtel-de-ville*) cu arhitectură frumoasă. Bucovina, în genere, îi place tânărului moldovan şi este impresionat că toate pământurile sunt lucrate. "Ogoarăle sunt ca feliile de zămos, adecă puţân rătunde" – scrie el, cu o imagine mai plastică. Se gândeşte la Moldova pe care tocmai a părăsit-o şi, cum speră ca, la întoarcere, s-o găsească într-o stare mai bună.

La 8 septembrie 1834, pornind de la Lemberg cu *landcuceri* ("un feliu de harabagii, însă în loc de căruţe au butce şi carete"), şcolarii intră în Viena, după treisprezece zile. Kogălniceanu are din nou timp să povestească tatălui ce a văzut pe drum. Descrierea este amănunţită şi direct (prin expresii norocoase) sau indirect – prin observaţii despre înfăţişarea şi portul acestei populaţii pestriţe – are şi o valoare expresivă, putem spune chiar: literară prin plasticitatea ei. Iată ce vede el după ce trece de apa Biala şi de Mişlenita şi Calvari, târguşoare mărişoare şi frumuşele (epistolierul Kogălniceanu foloseşte des diminutivele, s-a reţinut) vede mai întâi, într-un loc, "o mare neguţătorie de porci ungureşti", adică un iarmaroc de animale, apoi intrând în Silezia, îndată descoperă o lume de *calici*, rău îmbrăcaţi, cu *fimei* ca nişte *stahii*, îmbrăcate *dintăi* cu o *roche* lungă de pânză albă şi, în spate, cu o altă bucată de pânză ce slujeşte "şi de basma şi de sac". În ducatul Austriei, *fimeile* sunt mai elegante: poartă rochii negre sau "ca cărămida", scurte până la genunchi, iar în cap – cele măritate au "mineşterguri", iar fetele – merg cu capul gol. În zile de sărbătoare îşi pun în picioare *scarpi* şi cu *colţuni roşii de bumbac*. Vorbesc

toţi "un fel de nemţăşte stricat". Pe unde trece, Kogălniceanu se uita la acarete, la arhitectura oraşelor, la dughenele târgurilor şi la bisericile cu turnuri. Relatează tot bătăcii care, se vede treaba, este interesat să afle cum arată lumea de dincolo de Moldova lui. La început de septembrie se afla la Fraiberg sau "Muntele cel slobod" şi trimite un răvaş tatălui, duducelor (surorilor) şi fratelui Alecu. Curios. Nu este pomenită niciodată în aceste note documentate de călătorie şi nici mai târziu, din Lunéville şi Berlin, mama. Împarte tuturor, fraţilor şi verilor, profesorilor săi rămaşi în ţară, sărutări dulci, dar numele mamei nu apare în repertoriu. Murise? Iata ce scrie despre *Muntele cel slobod*:

"În două septemvbrie, trecând prin Fraiberg, sau *Muntele cel slobod*, târg mic, însă cu o piaţă cu frumoase faţade, cu statue, cu cişmele şi cu arcade plăcute la videre, am poposit la *Noul Icin*, sau *Naiticen*, târg mic, însă cu o piaţă făcută cu frumoase faţade şi arcade largi şi mari, cu cişmele şi cu statue. Pe urmă am trecut prin Vechiul Icin, care îi un târguşor mic, foarte aproape de Noul Icin. Pe un munte nalt şi gol, foarte aproape de acest târguşor, de-a stânga drumului împărătesc, o cetăţuie veche, a căriia porţi şi ziduri sunt până astăzi în picioare. După aceasta am mas în *Alba Biserică*, sau *Vaischirhen*, târg mic cu un havuz, care strânge multă apa folosâtoare la vreme de foc. A doua zi am trecut prin Rautin, târguşor cu porţi, Laib, târg mic cu piaţă şi porţi – pe una de acele porţi am văzut stema Moldovei, însă n-am putut să aflu nimică mai mult, fiindcă nu ne-am oprit în acest târg –, prin Oberoghezd, târguşor, şi prin Olmiuţ, unde am mas. Olmiuţu îi un târg mare şi frumos, foarte întărit după chipul nou, cu trii ziduri şi cu trii valuri de pământ între care sunt săpate hândichiuri adânci pline cu apă. Noi am trecut numai printr-o mahala frumuşică, după ce am cercetat tăriile. Am mas pe urmă în Prosniţ, târg mic" şi iscăleşte, la urmă, Mihalache Kogălnicean.

La 19 septembrie ajunge la "Miunhen", e sănătos, nu mai pătimeşte de ochi. A rămas dator cu prezentarea Vienei şi se achită acum de datorie. Este încântat de ceea ce vede, dar nu ştie ce. Palatele sunt cam triste şi uliţele foarte strâmte. "Mahalalile", în schimb, sunt frumoase:

"Viena, adecă cetatea, nu-i frumoasă, din pricină că uliţile sunt foarte strâmte, dară mahalalile, care sunt atâte oraşe, sunt foarte mari, frumoase, cu palaturi şi cu uliţi foarte largi. Lucrurile cele mai vrednice de văzut sunt catedrala, adecă mitropolia Sfântului Stefan, lucru vrednic de văzut, toata biserica îi lucrată cu petre săpate ca Triisfetitele. Are multe turnuri, din care unul este foarte nalt şi al doile din lume prin înălţimea sa şi prin frumuseţea cu care îi împodobit. Pe urma am cercetat mormânturile împăraţilor, împărătesilor şi prinţilor Austriei, unde sunt multe lucruri vrednice de a fi văzute, precum mormântul craiasii Cristinii, al printului de Savua, Evghenie, unul din cei mai straşnici şi mari războinici a veacului a şăptesprezăce. Acolo am văzut şi mormântul ducăi de Raihstadt, fiul lui Napoleon. Pe urmă am văzut statua împăratului Iosef al doile, arsenalul, adecă armăria, unde sunt tot feliul de arme şi îmbrăcăminte ostăşăşti, veche şi nouă, precum şi portreturile şi statuile de ceară a multor împăraţi şi războinici. Tot acolo am văzut şi chipul de ceară a craiului de Ungaria, Mătieş Corvin, care au fost biruit de Ştefan cel Mare, domnul Moldovei, precum şi multe steaguri leşăşti, italieneşti şi franţuzeşti, precum şi vro câteva vulturi de a lui Napoleon. Plimbările cele mai frumoase este Praterul, care este o pădure mare cu tot feliul de înglidisiri, precum case de joc, cafinele, cofitării, pre urmă un fel de roţi, unde sunt cai, căruţe de lemn, în care să sui oamenii şi apoi să învârtesc, panoramele unde să vede în mare, zugrăvit, toate târgurile Evropei, camere obscure, adecă odăi întunecoase, de unde sa vad toate persoanile care trec prin aleiurile de castani sălbateci a Praterului, în care sunt sute de cerbi şi fasmani foarte blânzi. A doua plimbare este Focsgarte. Palaturile împărăteşti sunt mari, dari triste şi vechi, însă Şeonbriun, adecă fântâna frumoasă, care este un palat unde împăratul şi familia împărătească merge de pitrece vara aproape de Viena, este o zidire frumoasă cu prea-

mari şi frumoase grădini, cu stâlpuri, cu statue şi aleiuri plăcute. Acolo este şi o menajerie, unde am văzut un elefant şi alte dobitoace străine. Menajeria îi bine zâdite, fieştecare fheara are casa şi ograda sa. Dobitoacele însă nu sunt prea multe, ci este o menajerie particulară, care este una din cele mai bogate din Evropa. Acolo sunt mulţi tigri, panteri pardosi şi patru lei, din care doi sunt născuţi în Evropa."

După cum se poate remarca, călătorul are ce vedea şi are de ce se minuna. Notează fonetic denumirile. La Viena stă patru zile şi merge, în acest răstimp, de două ori la teatru cu cucoana Smărăndiţa Balş. Lui Kogălniceanu îi place teatrul şi dansul, ca şi muzica. La Lunéville ia cursuri de vioară, apoi, la Berlin, părăseşte vioara pentru pian. Se plânge mereu în scrisori că domnitorul nu le dă voie să meargă la teatru pe cât ar voi beizadelele şi, bineînţeles, el. Nu este interesat însă numai de arte, pe unde trece sau unde se stabileşte. Observă şi semnele chibzuinţei sau, dimpotrivă, ale neglijenţei. În Bavaria, de pildă, remarcă faptul că există "o mulţime de dracină crescând sălbatic şi nelucrată de oameni". Tânărul Kogălniceanu are simţ gospodăresc dezvoltat şi îl va avea şi mai târziu, când va intra în parlament sau va fi ministru. Ideea lui statornică este că propăşirea înseamnă, înainte de orice, propăşire materială. Şi că ideologia fără industrie rămâne o formă goală.

Dar să ne întoarcem la călătoria lui spre şcolile Apusului, la vârsta de ani 17, însoţit de beizadelele Sturdza şi de cuconul cuconului Lupu Balş, de un pedagog sever şi de un preot cam cărpănos şi mincinos – se va dovedi ulterior – pe nume Grigorie. La 1 octombrie 1834 se află la Lunéville, încartiruiţi, toţi, la abatele "Lommet". Oamenii din Lunéville sunt buni, prietenoşi, dar în oraş "îi o mare scumpete". Fiul, îngrijorat de bani, dă amănunte: ocaua de carne e patru lei, cea de peşte – nouă. Învaţă, dimpreună cu *beizadelele*, latineşte, franţuzeşte, nemţeşte şi greceşte. Este plasat în "clasul al triile". Locuinţa nu este prea comodă. Se îngrămădesc toţi în câteva odăi şi unii dorm pe jos. Stăpânul, ca să intre în camera lui, trece prin camera în care stă el cu beizadeaua Dumitrache. Are loc o dispută şi, în răvaşul din 22 octombrie, elevul se justifică. "Monsiu Lencur" nu stă bine cu sănătatea şi iese de mai multe ori noaptea afară, trecând şi el prin camera elevilor. Popa de care a fost vorba mai înainte (preotu "îi plătit de vrăjmaşii dumitale" – scrie Kogălniceanu!) bagă intrigă, îi vorbeşte de rău la Maria Sa, iscodeşte şi ia socoteală de toate cheltuielile. Epistolierul se plânge de el şi-i demască minciunile. Suferă de ochi şi este dus la doctor de *monsiu Lencur* şi doctorul nu poate să-i dea ceva "prealungătoriu" până în ianuarie, pentru că vremea este umedă. La şcoală se descurcă bine, mai puţin la limba latină. Promite să-şi dea silinţa. Îi trimite fratelui Alecu "o butelcă de gomelastic" şi-i recomandă băbacăi să cumpere "un fel de căpşune care înfloresc şi rodesc toată vara"... Va reveni asupra subiectului, semn că băbaca nu arată mare curiozitate faţă de *căpşunele* îndrăgite de fiul de la Lunéville.

Răvaşele ce urmează au cam aceleaşi subiecte şi sunt scrise în acelaşi stil, cu aceeaşi "fiască mare plecăciune". Tânărul colegian lucrează mult, chiar şi duminica ("măcar nu ieşâm din casă") şi începe să se plângă de constrângerile la care este supus. Se plânge, evident, şi de puţinătatea banilor. Nu-i ajung. Face sistematic decontul: la Viena a cheltuit zece galbeni pe îmbrăcăminte, pentru că, nedându-i voie să poarte "straie oştineşti", a fost nevoit să-şi cumpere *pălărie, jâletcă, manesce, gulere, halstuce* şi *alte lucruri*. La Lunéville este nevoit să-i dea lui monsiu Lencur 30 de galbeni ca să-i cumpere un ceas de aur, o "alăsidă", cărţi, aşa încât n-a rămas decât cu zece galbeni. Socotelile, cererile de bani, justificările se vor repeta. Subvenţiile de la Măria Sa vin greu, uneori cu mare întârziere şi tânărul moldovean, care vrea să se poarte acum după obiceiurile franţuzeşti, are mereu dificultăţi. Vrea să ţină pasul cu beizadelele şi cere ajutorul părintelui, care ştim cât de sever este. Nu uită să-i arate de fiecare dată "supunirea şi recunoştinţa [...] cea fără margini". De anul nou nu are să-i ofere, ca dar, decât supunerea lui totală şi silinţa în învăţătură şi "aceste adeverinţi", dovadă – mai scrie el – "că tot fac ceva aici în Franţia".

Face şi ambiţiile lui sunt mari. Începe să le scrie şi surorilor (19 noiembrie 1834), în franţuzeşte, informându-le despre viaţa lui la Lunéville. Aflăm de aici, de exemplu, că a lepădat de tot portul oriental şi nu poartă acum "que des habits bourgeois". Se gândeşte la educaţia lor şi le promite 17 tomuri de cărţi. Se ţine, vom vedea, de cuvânt. Lui Alecu, fratele, îi face cadou de Crăciun un portmoneu, iar tatălui îi mai face o mărturisire de credinţă. De mare şi incoruptibilă credinţă:

"Din cea mai fragedă a mè copilărie am sâmţit şi am primit facerile dumitale de bine. Nu numai că mi-ai dat viaţa, şi mi-ai arătat încă şi chipurile şi mijloacele de a o înfrumusăţi şi de a o pitrece cu cinste şi în fericire. Toate chinurile şi toate trudile ţi le-ai dat numai ca să mă vezi norocit între moldoveni. Nu crede, dar, preascump mie părinte, că ai făcut toate aceste pentru un necunăscătoriu şi pentru un nemulţămitor. Nu, în toată curgerea vieţii mele, şi la cel mai de pe urmă minut, voi căuta ca să mă fac vrednic de purtările de grijă a domitale pentru mine, cu buna mè purtare, şi de-a pururea sara şi dimineaţa voi binecuvânta nomile domitale şi voi ruga pre preamilostivul Dumnezău ca să-ţi întoarcă preţul a atâtor faceri de bine, căci Ziditoriul sângur poate să facă aceasta. Cu prilejul înnoirii anului mă grăbăsc ca să-ţi poftesc cele mai mari norociri, o viaţă îndelungată, fericită, cu zile lungi, cu sănătate necurmată şi cu tot feliul de bunătăţi. Rog pre făcătoriul tuturor ca să asculte aceste dorinţe care le fac din toată inima şi din toate puterile mele. Deşi aceste poftiri sunt mici şi nu sunt bine arătate, şi că gura şi condeiul meu nu sunt destul de distoinice pentru a-ţi arăta asămine sâmţiri, însă inima mea sâmţăşte mai mult decât nu mi-i cu putinţă a rosti. Aceste sunt dorinţele care le fac şi le voi face până la cel mai de pe urmă minut a vieţii mele. Pentru daruri [ce voieşti] să-mi faci, nu cer altă nimică de la dumneta decât dragostea şi iubirea domitale, lucruri care vor pricinui mai mare bucurie acelui ce este pentru totdeauna cu cea mai mare supunire şi plecăciune a domitale prèplecat şi prèsupus fiu."

Scrie, paralel, şi duducelor, mai relaxat, dându-le informaţii mondene – câte cunoaş-

te, că este silit, ştim deja, să ducă o viaţă austeră, ceea ce se traduce: stă închis, învaţă, merge la colegiu şi, când primeşte dezlegare de la Măria Sa, merge la teatru, şi cere imperios veşti de la Iaşi. Mariei şi Elenei – surorile mai mari – le trimite, la 7 decembrie 1834, prin Monsieur Richard – bucătarul domnitorului – patru volume din *Lettres à Sophie* şi încă patru din *Lettres à Emilie sur la mythologie*, iar Pulheriei şi Săftiţei – surorilor mai mici – le expediază *Oeuvres de Maitres*, un mic dicţionar, o carte de flori şi *Les grâces de l'enfance*, sfătuindu-le, totodată, ca frate mai mare şi mai umblat prin lume, să urmeze ceea ce citesc. Pe Alecu îl cadoriseşte cu *Les cris de Paris* şi *Le nouvel alphabet militaire*. Pe băbacă îl roagă la 1 ghenarie 1835 să-i trimită un săculeţ cu sâmburi de harbuz, un fruct care nu-i cunoscut la Lunéville, pentru *domnu abate*. Îi mai cere să intervină pe lângă Măria Sa să-i lase să meargă la teatru şi, totodată, să poarte haine adecvate, căci "uniforma" pe care o are produce rumoare: "m-or râde toţi, pentru că samănă cu cea rusască şi aice ruşii îs urâţi"... Duducelor le cere, în continuare, veşti de la Curte şi reţete de dulceaţă. Cerere repetată. Curios, când se adresează surorilor. Kogălniceanu scrie corect numele franţuzeşti, dar, când scrie băbacei, le notează fonetic: *Liunevil, bucătariul Rişard, monsiu Lencur* etc. Are nevoie, în continuare, de straie şi solicită grabnic bani. Trebuie, apoi, să plătească răvaşele la poştă. Pătimeşte la ochi ("însă nu înauntru, ci la gene, unde sunt nişte bube") şi aşteaptă *leafa* de la Măria Sa ca să se îngrijească. Este curios dacă Crupenschi, Alecu Mavrocordat şi Sandulachi Miclescu, Alcază şi alţii au fost făcuţi ofiţeri. Cere lămuriri. La Lunéville se construieşte *butca de aburi* şi, dacă te urci în ea dimineaţa, seara eşti la Paris. Află că surorile au fost primite la Curte şi cere, degrabă, detalii. E limpede, Kogălniceanu este curios. Urmăreşte de la distanţă evenimentele din Moldova. Vrea, de altfel, să scrie o istorie a Moldovei şi are nevoie de cărţi. Care costă bani. Aşa că chestiunea galbenilor se repetă şi în scrisorile către duduce. Le dă amănunte despre preţul cărţilor, cu gândul, probabil, că preţurile vor ajunge – şi pe această cale – la urechile băbacului. Sunt şi veşti despre Lunéville. "Aici pitrecem foarte liniştit, nu să aude nimică de rău" – scrie preaplecatul fiu la 19 februarie 1835. Anunţă că îşi întrebuinţează vremea "la cetit şi la scris", la nimic altceva. Lui Vasile Alecsandri îi laudă Franţa ("un des pays les plus distingués de l'Europe, et le premier par la beauté de son territoire") şi limba franceză ("la langue universelle"). Moldova – mai scrie el, la 15 martie 1835 – este mică şi săracă, celebră "que par son passé", dar, fiind ţara noastră, "il faut le tenir, et-tout ce que nous pouvons faire de mieux c'est de tâcher à la servir et à l'illustrer par nos talents, par nos vertus et par nos bras s'il le faut". Are 18 ani şi are deja un program în acest sens:

"Oui, mon ami, soyez toujours bien moldave, aimez et servez votre patrie, quelque petite et quelque pauvre qu'elle est. Souvenez vous que les Hotentons [sic!] préfèrent mieux se couronner avec les entrailles de leurs boeufs, plutôt qu'avec; les ornements de l'Europe. Prenons exemple de ces hommes et faisons de même. Nous sommes moldaves, nous devons l'être jusqu'à nos derniers moments. Quel à été le but de nos parents en nous envoyant dans ces pays étrangers et si éloignés de nos foyers? C'est de nous appliquer aux études, c'est à nous enrichir des sciences et des connaissances que renferme la France et les transporter ensuite dans les lieux où nous avons reçu le jour. Faites, donc, ô, mon ami, les devoires que vous imposent la patrie et les voeux de vos parents! Devenez instruit et surtout vertueux! En retournant en Moldavie, la gloire et les bras de nos compatriotes nous attendent. Je ferai aussi mes devoirs. Voilà mes idées, voilà mes seuls plaisirs, voilà ma consolation loin de mon pays; je ne suis heureux que dans l'avenir."

Este sentimentul unei întregi generaţii de tineri ajunşi la şcolile din Occident. Kogălniceanu, oricum, îi da un conţinut şi un scenariu practic. Surprinzător este că, la 18 ani, el se gândeşte la viitorul Moldovei şi are deja conştiinţa datoriei sale. "Je ne suis heureux que dans l'avenir" – scrie el. O propoziţie mesianică.

De la băbacă cere, în continuare, bani

pentru cărţi, care, aici, la Lunéville, "costisăsc" mult. Vrea, într-un rând, şi un şal deal băbacii, un şal turcesc, care ajunge, aici, până *la două sau trii sute de galbeni*. Cumpără pentru el 300 de volume (Cheteaubriand, Buffon, Voltaire, Racine, Corneille, La Harpe, *Bibliothèque des voyages* în 50 de volume etc.) în ideea, desigur, de a-şi face o bibliotecă fundamentală. Mai târziu, când se mută la Berlin, se preocupă de transferul cărţilor la Iaşi. Problemă dificilă şi cheltuitoare. Cărţile – sporite între timp, ca număr – ajung în cele din urmă, prin Galaţi, în Moldova. La colegiu, lucrurile merg bine. Michel K. a primit la franceză, grecească şi latinească "acsesitu", adică premiul al patrulea în *clasul retoricii mici*. Pricina vine de la limba latină pe care n-o ştie bine, dar se pregăteşte cu sârguinţă. Peste cinci luni va intra în clasa de *retorică mare*. Beizadeaua Grigori n-a primit niciun premiu, dar este nădejde că va primi la sfârşitul anului. Din răvaşele către surori aflăm ce reviste citeşte, acum (aprilie 1835) tânărul dornic să scrie o istorie a Moldovei: *Gazette de France, L'Estafette, La Carricature, Le Voleur, Le Mercure de France, La Revue Maritime, La Revue de Paris, Le Protée, Journal des deux mondes*, unele cunoscute atunci şi mai târziu în lumea intelectuală, altele mai puţin. Clară, ardentă este dorinţa tânărului de a se instrui. Pune ochii, aflăm dintr-o epistolă tot către duduce, pe *L'Histoire des progrès des sciences naturelles* în 80 de volume care, în plus, au peste 800 de gravuri colorate. "Un ouvrage magnifique" – scrie el. Costă enorm. Are şi el una în acest sens, dar nu spune ce. În altă ordine, se plânge de dureri de piept şi cere voie tatălui să se plimbe o jumătate de oră în fiecare zi. Stă prea mult în casă şi asta nu face bine *mădulărilor* sale ("nu îndeletnicesc nicicacum"). Se plânge şi de alte rele: *apa este puţină şi foarte rea, bucatele sunt într-un hal foarte rău, odăile sunt şi ele rele din pricina scârnăviei*, în fine, la aceste nenorociri se adaugă şi vestea că bietul domn Lencur a murit. "Sărmanul! Ce om bun era!" Ca să se tămăduiască de durerea de piept, şcolarul moldovean, sfătuit, poate, de băbacă sau de altcineva, bea de două ori pe zi lapte de capră. Terapeutică tradiţională. Funcţionează şi la Lunéville, dar e foarte scumpă: *trii păhară trii lei*. În iunie 1835, harbuzii au crescut mari şi moldoveanul care i-a semănat sau doar a procurat sămânţa este mulţumit. Mai *mulţămit* ar fi să meargă cu spătarul Alecsandri la Paris. "Să văd şi eu acest frumos oraş, minunea lumei." Nu ştim dacă sugestia a prins. Cumpără, în mod cert, şi alte cărţi pe lângă cele deja 300 (de Walter Scott, Madame Guizot, *Mille et une nuit*, *Gil Blas*), merge, iarăşi, la teatru, dar teatrul de aici i se pare mai slab decât cel din Moldova. Familia continuă să-i trimită un *anteriu* şi alte veşminte, le primeşte, dar, dacă înţelegem bine propoziţiile în care confirmă primirea lor, acestea nu sunt deloc entuziaste. Lunéville nu-i locul în care *anteriul* să fie preţuit. Kogălniceanu, supus ordinei părinteşti, îşi pune lipitori la *şăle*, cum i s-a poruncit, bea în continuare lapte de capră şi, când aude că Măria Sa l-a numit *ofiţăr* de cavalerie, explodează de bucurie. Este luna iulie şi, cum are timp mai mult, se gândeşte să meargă la o şcoală crăiască de agricultură, aflată într-un sat apropiat de Lunéville, ca să înveţe lucrarea pământului. Gând bun, gând de gospodar: pe lângă latinească, grecească... este bine să înveţe şi cum se lucrează pământul. Avem, încă de acum, motivul pentru care în programul omului politic Kogălniceanu industria şi agricultura vor fi teme esenţiale. El însuşi şi-a creat o flotă. Aflat, deocamdată, în colegiu, la Lunéville, se luptă cu latineasca şi alte discipline grele şi cărţile sunt scumpe. Scrie despre toate acestea vigilentului băbacă rămas la Moldova, cerându-i de urgenţă 80 de galbeni pentru a-şi achita datoriile:

"Băbacă, am astăzi trebuinţă de bunătatea dumitale, pentru ca să mă ierţi de o greşală mare ce am făcut, dară crede, mă rog, ca în viaţa mea de acum nu te voi mai supăra. Ştii că când am ajuns la Liunevil nu ştiam nicicacum latineşte, dar, cum eram mare ca să intru cu copii de zăce ani în tacsia unde să începe această limbă, am fost sâlit ca să sai cinci clasuri, încât am întrat în clasul domnului abate, unde să învaţă prosodia latinească, Chichero, Omir şi scriitorii cei mai grei, latini si greci; cum nu ştiam nimică latineşte, aş fi fost totdeauna coada

daca nu aş fi lucrat mult. Însă, cât de mult şi să fi lucrat, tot nu aş fi putut ca să fiu în jumătate an cel întâi dacă nu aş fi cumpărat şi cărţi care să mă ajute. Cărţile, adevărat, sunt ieftine aice, dară scriitorii cei buni în toată lumea sunt scumpi, precum şi aice, şi avèm trebuinţă de cărţi bune. Deci m-am prenumărat la multe cărţi care ieşă în toata luna, fără ca să ieu sama că luam mai multe decât nu putèm plăti. Librerul nu-mi zâcè nimic şi eu socotèm că nu avèm mult a plăti. Toţi banii care mi-ai dat, precum şi acei care mi-au dat Măria Sa Vodă, i-am cheltuit, şi iată cum. Piste tot am avut până acum 116 #, adică 60 # care mi i-ai dat la purces, 30 # care mi i-ai trimes prin bancheriul Pop, 10 # care mi i-au dat Batist Furo şi 16 # de la Măria Sa Vodă. Dintr-aceşti bani am plătit 15 # în drum; 35 pentru ceasornic; cu 20 # mi-am cumpărat deosăbite mărunţuşuri, precum şi cărţi; apoi cu ceialalţi am cumpărat aceste lucruri. Măria Sa Vodă ne-au trimăs puţini bani pentru straie. Vara au venit; deci mi-am făcut două jâletce şi două părechi pantaloni albi, care m-au costisit 5 galbeni; pe urma învăţăm din banii noştri armile în toate zilile, câte 2 # pe luna, căci Măria Sa au zis că iarna să învăţăm armile şi jocul, iar vara călăria şi a înota. Dară, cum ca să nu uităm tot ce învăţăm iarna, apoi noi toţi ne-am unit şi avem dascăli de arme, care, cum am zis, costisăsc 2 galbeni pe lună, şi altul de joc, care cere câte 1 #, deci pentru patru luni de arme fac 8 # şi pentru joc 4 #, care fac pieste tot 12 # până acum. Pe urmă am cheltuit cu mersul la teatru, la Nansi şi alte mărunţuşuri ca la 10 #. Apoi ieu mathemă de scripcă, pentru care plătesc cate 2 # pe lună. Am început a învăţa de trii luni, fac 6 #, pe scripcă am dat 5 galbeni. Deci vezi c-am cheltuit până acum 108 galbeni, şi mi-au rămas încă opt galbeni de cheltuit. Mai dăunăzi am cerut socoteala de la librer, şi care au fost spăimântarea mè văzând că sunt încă dator cu 80 de galbeni! Am căutat ca să văd dacă nu m-a şi înşălat, dar n-am putut afla niciun vicleşug. Aceasta somă îi mare, ştiu foarte bine, dară am greşit, sunt vinovat, şi nu am alta a face decât a mă ruga cu lacrămi ca să mă ierţi, căci numai în dumneata am toată nădejdea mè. Însă pe de altă parte vei vidè ca soma aceasta nu-i mare când vei şti că aici toate sunt mai scumpe, patru ori mai mult decât în Moldova, de vreme ce aice un galbăn are atâta preţ cât la Iaşi o carboavă. Pe urmă m-am înşălat cu bunătatea cărţilor şi cu pilda, căci, văzând pe bezădele că cumpără atâtea tomuri, am vrut să fac şi eu ca şi dânşii. Dară dumneta vei zice că nu trebuie să urmez bezădelilor, că nu sunt bogat ca fiii Domnului; aşa este, dară eu am cheltuit numai 80 # şi ei de când au venit aice au cheltuit mai mult de 200 de galbeni şi mai au încă datorii de mai mult de 100 #, banii care i-au cerut de la Voda acum. Şi ce vei mai zice că şi fiul paharnicului Enuţă au cheltuit de când îi aice mai mult de 100 #! Crede că sunt vinovat, că am greşit, dară ce să fac [?] Rău am făcut, dară dacă nu mă vei ajuta, cine mă va scăpa [?] Poate că vei gândi ca am cheltuit banii pe alte lucruri, dară iată ca îţi trimet izvodul de cărţi ce am cumpărat." Şi, de aici, aflăm mai bine ce învaţă Kogălniceanu în colegiul de la Lunéville (învaţă, pe lângă limbile citate, şi *armile şi jocul, călăria şi înotul*, pe lângă altele). Vedem, apoi, cât de chibzuit este tânărul moldovean, crescut bine, într-o morală austeră, în familia agăi.

Primeşte permisiunea să viziteze Nancy şi, întors la colegiu, face o relatare pentru duduce, zicând că preferă patria lui. "Je ne changerai pas la pauvre Moldavie pour le premier trône du monde. Je suis né Moldave, je veux mourir Moldave." Află că Măria Sa vrea să-i mute în alt oraş şi speră ca acesta să fie Parisul. Însă Măria Sa a ales Berlinul. Kogălniceanu este dezamăgit. "Atâta de diparti?", întreabă el pe băbacă. Altminteri, faţă de beizadele, nu zice *nimică*, cum i-a poruncit băbaca, ridicat între timp la gradul de polcovnic. Cere din nou bani şi cererea se repetă cu ocazia acestei transbordări. În august 1835, beizadelele sunt mutate la Berlin şi, evident, Kogălniceanu îi însoţeşte. Purced la drum pe 10 august cu diligenţa, "adecă o trăsură care merge noaptea şi ziua". Aşa că şcolarii nu se opresc pe drum "nicicacum" şi în opt zile intră în oraşul crăiesc, fiind întâmpinaţi de socrul lui Alexandru Sturza sfetnic al craiului Prusiei. Călătorii trecuseră prin Strasburg,

Carlsruhe, Heidelberg ("vestit prin universitatea sa şi frumoasa grădină botanică") şi tânărul Kogălniceanu relatează băbacăi ce vede sau ce citeşte despre locurile pe care le vede. Despre ruinele palatului Bavariei, de pildă, în pivniţa căruia se află o mare bute în care poate să intre 160.000 garafe de vin. Pentru a ajunge la ea trebuie să urci 60 de scări mari. De la Heidelberg ajung la Darmstad şi, de aici, la Lipsca, trecând prin Francfort-pe-apa-Main, care-i târg "slobod, mare şi frumos". Îi scrie, pentru a-i mulţumi, şi Măriei Sale, numindu-l "Mon Souverain" şi Le Tout-Pouissant Vous, dorindu-i să rămână mult timp pe tronul Moldovei pentru fericirea moldovenilor. Semnează "le très humble et très obéissant sujet". Michel Kogalnitchan. Cere tatălui *Istoria românilor* şi *trei zugrăveli,* deodată cu mărirea lefii, deoarece la Berlin toate sunt scumpe. Duminica merg toţi moldovenii la sfetnicul de taină Hufeland, unde sunt bine primiţi, numai că acolo sunt numai oameni bătrâni şi ei, tinerii, nu se simt în largul lor. Vor să vadă şi altă lume. Au şi alte griji: se apropie frigul şi ei (Kogălniceanu vorbeşte de toţi moldovenii berlinezi!) nu au mantale, nici parale de buzunar ("ne lipsăsc cu totul"). Au, săptămânal, numai un taler şi jumătate, care fac 15 lei. Mănâncă la *tractir* "foarte prost": "numai o supă, un rasol, un fel de bucată foarte răli şi o friptură". Cauza este chiar domnul Hufeland, însărcinat, se vede, cu administrarea banilor trimişi de domnitor. Sfetnicul de taină nu vrea să-l împovăreze pe domnitor, aşa că scoate puţini taleri pentru masă şi de teatru nu vrea să audă. Kogălniceanu îl roagă pe băbacă să intervină. Aflăm din mesajul către duduce că merge, totuşi, la Operă şi vede *La révolte au Sérail*. Intervine altă chestiune: "prenumeraţia cărţilor" luate sau comandate la librarul din Lunéville. Este deja dator 90 de galbeni şi, nevoit să-i plătească, cere repetat bani de la aga Kogălniceanu care, după câte înţelegem, nu se grăbeşte să sloboadă galbenii ceruţi. Fiul se căieşte că-i produce supărări şi solicită, în continuare, galbenii trebuitori. Scrisorile din această vreme se învârt în jurul acestei probleme. În octombrie, când frigul se înteţeşte, cere o *blană pentru contuş* sau bani s-o cumpere de la Berlin. Surorilor, se plânge de viaţa dusă la Berlin. Oftează după Franţa. Aici, la Berlin, n-ar putea să trăiască ("Je nAy pourrois jamais vivre"): "Il y a un ton flegmatique, cérémonial, à en mourir dAennui"... Fetele sunt frumoase şi urâte, nu poţi discuta cu ele, iar mamele lor nu vorbesc decât despre varză, cartofi, pisici şi câini. Excedat, îngrozit de ce-l aşteaptă, Kogălniceanu exclamă: "CAest terrible!" Griji mari se abat asupra tânărului Kogălniceanu. Părăseşte, cum am precizat deja, vioara pentru pian şi se gândeşte să ia şi lecţii de canto. Până atunci, se pregăteşte să meargă la balul dat de francezii din Berlin. Nu are însă uniformă de ofiţer, cum cere cutuma. Băbaca trebuie să vină şi în întâmpinarea aceste cereri, la care se adaugă *Istoria firească*, în 45 de tomuri pe care trebuie s-o cumpere. Patruzeci de galbeni ar fi, deocamdată, imperios necesari. Cu fiască plecăciune fiul insistă pe lângă agă. Prin noiembrie, când ceremonia balului se precipită, rugăminţile sporesc şi socotelile (bani pentru *epoleturi, chivără, acsilbanturile, cusăturile în aur*) cresc şi ele. Cât poate "să costisească" o uniformă! Tânărul îşi face, la Berlin, pe lângă educaţia intelectuală, şi educaţie mondenă. Învaţă să valseze în manieră nemţească şi începe să se descurce cu *radova*. Revine, în scrisori, chestiunea *blanei,* presantă pentru că este deja iarnă. Problema uniformei de ofiţer se amână. La 1 ianuarie 1836 merge la un bal mai modest, la un locatar al casei, şi se distrează bine, spune el surorilor. Nu i-a scăpat nici un dans (*contradans, mazurca, vals, galop, radova*), e mulţumit şi, peste câteva zile, la 15 ghenarie 1836, îl supără pe băbacă, cu mare mâhniciune, cerându-i din nou bani. Viaţa-i scumpă rău la Berlin. Pentru un măr sau o pară trebuie să scoată din buzunar "un groş bun", care face mai bine de 20 de parali, o ceaşcă de ceai face doi lei, iar dacă se duce la teatrul franţuzesc ("ca să nu uit ifosul franţuzesc"), este norocit să cheltuie numai 20 de lei... Pentru surori are altă variantă de mesaj. Se laudă cu balurile la care a fost (cinci până acum, 15 ianuarie 1836). Pe băbacă îl asigură că se poartă bine, cuminte, se ţine de treabă, nici

gând să facă vreo *blăstămăţie*. "Căci, şi chiar de aş voi să fac blăstămăţii, numai gândind că te voi supăra mă port bine, după cum doriţi" – întăreşte el confesiunea. A primit o *carte* (scrisoare) de la Măria Sa în care îl laudă că se poartă bine şi este tare bucuros. Comunică deîndată evenimentul părintelui, după care cere alţi blestemaţi bani, care se risipesc repede. Şi-a cumpărat o *lampă* ("adecă fănar cu untdelemn") şi i-ar mai trebui o canapea. Vrea şi o Biblie şi *Istoria românilor* de Dicio Sân Martin, precum şi cântice moldovineşti de Rozinschi, pentru că învaţă să cânte la clavir. Învaţă, pe socoteala lui, şi italieneşte. Nu-l părăseşte gândul, la Berlin, de a fi înaintat în grad de Măria Sa. Să devină, altfel spus, *lieutenant.* Sugerează duducelor să intervină pe lângă băbacă, om influent pe lângă Curte, pentru a interveni unde trebuie. Este bun Occidentul, dar sunt bune şi moravurile răsăritene. Tânărul Kogălniceanu nu le ignoră. Se gândeşte că, la întoarcerea în Moldova natală, să fie "cel puţin" căpitan. Este supărat, aici, că nu are voie să se plimbe şi că stă închis în casă. Surorilor le comunică de-a dreptul: "ici je mÆennuie à mourir". "Un peu plus de liberté!" – strigă el, revoltat. La Berlin e vreme rea, plouă şi bate vântul, iar pe el îl doare pieptul şi nici cu ochii nu stă bine (23 martie 1836). Doctorii vor să-l pună pe o cură de zer. De sfânta Joi Mare se *pricistuieşte* şi se *ispovideşte.* Lucrează mult – de la 6 ceasuri evropeneşti – până la 9 seara, ia hapurile prescrise de doctor, mănâncă numai verdeţuri şi bea zilnic lapte de capră. Kogălniceanu pare că exagerează, vrea, probabil, să înmoaie inima tatălui pentru a căpăta talerii pe care întârzie să-i sporească. Se interesează de limba ţigănească şi cere surorilor să-l întrebe pe servitorul Ion (ţigan) ce înseamnă unele cuvinte.

După cum se poate constata, Kogălniceanu, ajuns la 19 ani, nu leneveşte în străinătate. Nu-şi risipeşte timpul "înglendisindu-se" (distrându-se), cum fac de regulă tinerii scăpaţi de supravegherea părinţilor. Învaţă de toate, cu precădere limbi străine, citeşte, învaţă să cânte la vioară, apoi la pian şi în urmă, la clavir, îi place să danseze şi să meargă la teatru, se abonează la cărţi şi le trimite, apoi, acasă – în Moldova – ca să-i fie de folos în viitor. Solicită mereu şi cărţi din ţară (între ele *Alexandria*), vrea să scrie o istorie a românilor. Este, în genere, un tânăr cuminte, decis să înveţe carte şi să se întoarcă în Moldova pentru a schimba ceva. Nu se ruşinează de originea lui şi, cum scrie amicului Alecsandri, *e moldav şi rămâne moldav*. Scrisorile n-au, cum am precizat la început, o valoare literară programată. Sunt compuse pentru a comunica şi a convinge un părinte autoritar, om de educaţie veche, legat de morala tradiţională. Fiul i se adresează mereu, după cum s-a putut reţine, cu *multă fiască plecăciune* şi luptă, cu mijloace diplomatice, să obţină de la el "ceva de cheltuială", care-i lipseşte mereu. Reuşeşte. Fondul de carte pe care îl trimite în ţară este important. Limbajul misivelor este într-adevăr, sfătos, bătrânesc – cum zice G. Călinescu –, dar nu dificil la lectură. Dimpotrivă. Are farmec, arată un spirit tânăr – plecat în spaţiul evropienesc – în luptă cu limba lui pentru a o sili să primească noţiuni noi. Kogălniceanu este, ca toţi din generaţia lui, şi un *logothet*, raţional, responsabil, creator. Este, încă de la 17 ani, când pleacă în lume, un *om cu minte*, pus – cum se zice – pe treabă, chibzuit în toate, dar nu privându-se de bucuriile vârstei. Îi place, după cum s-a putut constata din răvaşele către surorile sale, să meargă la bal şi, când se duce, nu pregetă să joace toată noaptea, iubeşte enorm teatrul şi duce o veritabilă strategie să capete, de la Iaşi, dezlegarea de a merge mai des la teatrul franţuzesc pe care, din cauza limbii, îl înţelege mai uşor. În fine, îi place să se informeze şi să se iniţieze în arte (muzică, *zugrăveală*, picturi) şi, mai ales, să citească. Kogălniceanu este, pe scurt, la 17-19 ani, un tânăr răsăritean care promite mult. Occidentul nu-l deprimă prin gradul lui de civilizaţie, nu-i sporeşte complexele şi nu-l face sceptic în privinţa viitorului ţării sale. Dimpotrivă, îl învaţă şi-l ambiţionează. Îl instruieşte şi-l pregăteşte pentru o acţiune pragmatică, pozitivă, împăcând în el filosofia de existenţă a Orientului evropiesc cu filosofia Occidentului civilizat, modernizat.

Eugen SIMION

Mon Europe

Abstract

Realitatea este că există două Europe: una a Estului şi a doua a Vestului, una a religiei ortodoxe, cealaltă a religiei catolice şi protestante, una a istoriei dictaturii comuniste, cealaltă a prosperei istorii capitaliste. Fiecare îşi are propriile tradiţii şi moduri de a fi şi de a se situa în lume. Insă cel mai important decalaj este cea dintre bogăţia pământului făgăduinţei (din Vestul capitalist) şi a sărăciei Estului terorizat de ideologia totalitară. Trebuie, însă, să sperăm că peste 50-100 de ani aceşti doi fraţi (Vestul şi Estul) ai bătrânei Europe se vor armoniza, se vor cunoaşte şi accepta mai bine..

Cuvinte-cheie: *două Europe, Europa săracă şi Europa bogată, Vestul capitalist, Estul comunist, cunoaştere şi acceptare reciprocă.*

The reality is that there are two Europe: the first one is the East Europe and the second one is the West Europe; the first one has Orthodox religion, the other one has Catholic and Protestant religion; the first one lived the history of the communist dictatorship and political regime, the other one lived a prosperous capitalist history. Each has its own traditions and ways of being and to exist in the world. But most important is the gap between richeses of the Western capitalist dreamland and the poverty of the East terrorized by totalitarian ideology. We must, however, hope that over 50-100 years these two brothers (West and East) of the old Europe will harmonize, will better know and accept each other.

Keywords*: two Europe, poor Europe and rich Europe, capitalist West, communist East, selfknowledge and selfacceptance.*

Y a-t-il deux Europes ou même plusieurs? Est-il possible que toutes les nations de l'Europe forment une seule Europe unie, forte, sans grandes différences de niveau de vie, une Europe où les jeunes aient des chances égales, enfin, une Europe où les cultures nationales soient respectées et où les Etats de l'Est ne soient pas seulement des débouchés et des fournisseurs de main d'oeuvre pour l'Occident européen, plus riche? Qu'est-ce qu'il nous offre, le processus de mondialisation? Qu'est-ce qu'il nous oblige de sacrifier de ce que nous considérons nous représenter? La mondialisation ne signifierait-elle pas uniformisation, perte de l'identité et de la souveraineté, comme certains l'affirment? Ce processus, à part une technologie performante -l'internet par exemple -, n'occasionnerait-il pas des dommages, tels la disparition des traditions spi-

Eugen SIMION, Academia Română, preşedintele Secţiei de Filologie şi Literatură, directorul Institutului de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu"; Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section, Director of The „G. Călinescu" Institute for Literary History and Theory, e-mail: eugensimion@fnsa.ro.

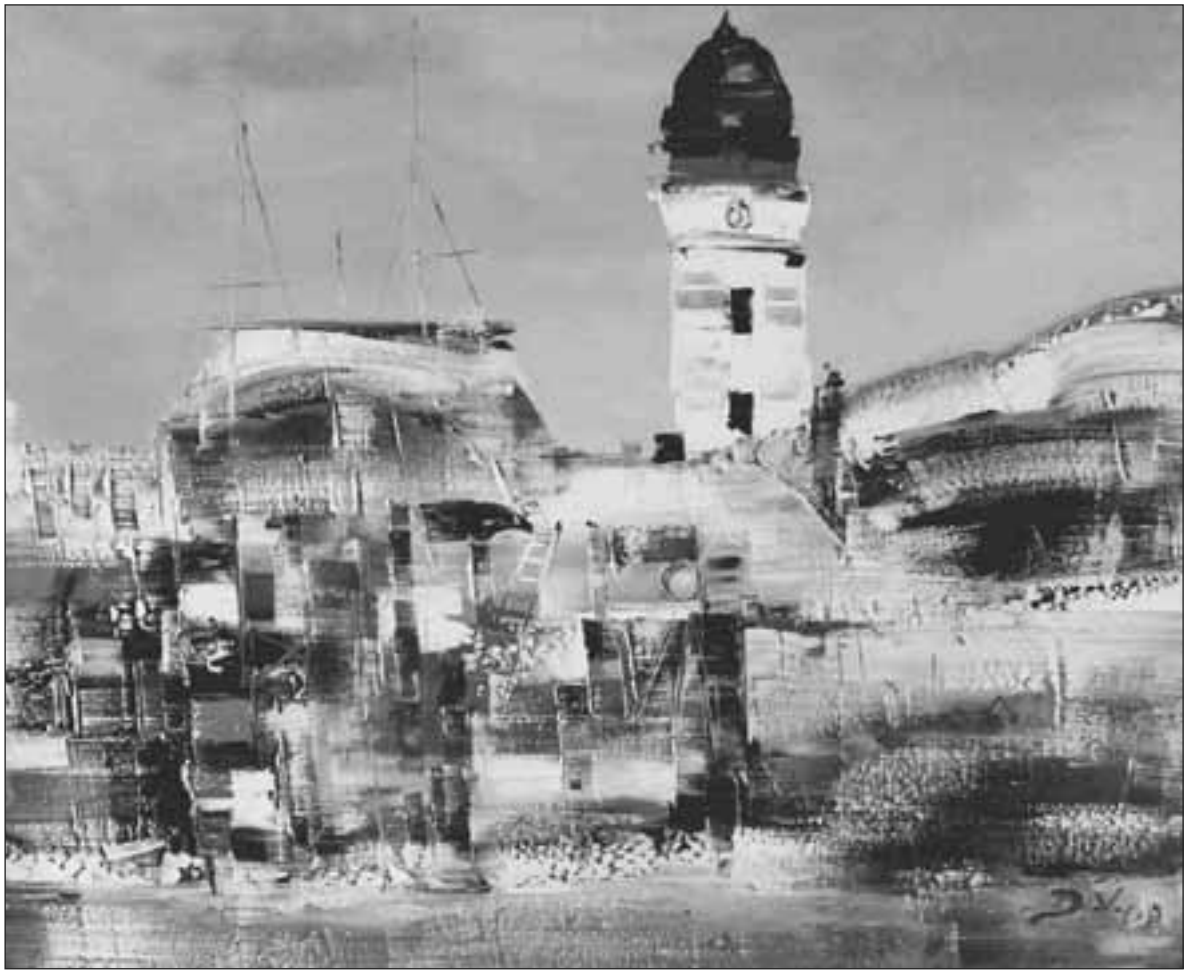

rituelles, l'effacement des différences culturelles? Les décalages entre l'Europe de l'Ouest et l'Europe de l'Est se sont-ils estompés au cours de la dernière décennie ou, bien au contraire, ils se sont creusés? Et comment se sent l'Europe après l'éclatement du conflit en Ukraine? Puissante, efficace ou, au contraire, hésitante, intimidée et craignant que le dossier russe ne lui crée de grosses difficultés économiques? Comme vous pouvez le constater, je n'ai fait que répéter les questions que nous entendons poser chaque jour à la télé, dans la rue, sur nos lieux de travail, dans le milieu académique, des questions que nous nous posons nous mêmes, en famille et dans notre cercle d'amis. Nous connaissons les réactions, les attitudes. Nous en avons souvent discuté lors des travaux de notre séminaire. Nous allons en discuter aujourd'hui encore. Nous nous sommes proposé, pour notre 13e réunion, de nous pencher sur une idée qui gagne du terrain dans cette partie de l'Europe, à savoir qu'il existe en fait - grosso modo - *deux Europes* et que, aussi longtemps que se maintiendra cette belle, cette prometteuse construction politique appelée la Communauté européenne, ces deux Europes ne réussiront pas à s'unifier de manière organique parce que:

- nous avons comme point de départ des histoires différentes, totalement différentes et, *ipso facto*, des traditions spirituelles, des mentalités, des manières d'être et de nous situer dans le monde qui ne peuvent pas disparaître du jour au lendemain; mieux encore, dans beaucoup de cas, il ne serait pas bon qu'elles disparaissent. Car, au fond, pourquoi devrions-nous être tous pareils, pourquoi renoncer aux traditions qui nous représentent et nous tiennent à coeur, pourquoi accepter l'idée que toute *tradition* est

mauvaise et doit disparaître? Pourquoi les Roumains doivent-ils guerroyer pour que *brânza* (fromage) et *magiun* (marmelade de prunes) soient acceptés par Bruxelles? Pourquoi les produits que les Roumains consomment depuis des centaines d'années doivent-ils être, obligatoirement, votés ailleurs? J'exagère, bien entendu, je place la barre de la discussion trop bas; il ne s'agit pas à proprement parler de *brânza* et *magiun* ou d'interdire au paysan roumain de tuer le cochon, à Noël, avec un couteau, comme il l'a toujours fait depuis des millénaires, il ne s'agit pas non plus de la protection des chiens errants. Il s'agit - vous l'aurez déjà compris - de l'idée qu'une communauté européenne doit se soumettre dorénavant à une instance qui lui est extérieure et que le sort de certaines traditions ne dépend pas de l'évolution naturelle, organique, dans le temps, de cette communauté - comme cela est arrivé jusqu'à présent - mais d'une décision prise par un centre de pouvoir qui se trouve en dehors des frontières de l'État national. Cela n'est pas bon, disent certains. Cela est très mauvais, disent d'autres. Cela est intolérable, affirment les esprits plus radicaux. C'est une atteinte à l'individualité et à la liberté de décision. Cela est, pourtant, utile, cela est bon; il est normal -concèdent les esprits plus conciliants - il est inévitable de céder une part de notre souveraineté pour pouvoir vivre ensemble, en harmonie, dans une nouvelle communauté européenne où il existe, à part les droits, des règles, des obligations, des restrictions etc.

Mais revenons aux problèmes sérieux, aux *grands problèmes* qui divisent l'Europe actuelle et qui nous confortent dans la conviction que, au bout de 50 ans, la communauté européenne n'est pas consolidée, n'est pas encore unie de manière intégrale et stable et qu'elle ne pourra être homogène parce que:

- nous avons des religions, des cultures, des traditions, des points de départ différents; l'Europe occidentale est catholique et protestante; l'Europe orientale est, en bonne partie, orthodoxe. Puisque nos églises de la famille chrétienne n'arrivent pas encore à s'entendre entre elles, comment le feraient-ils, en définitive, des gens simples, ceux-là mêmes qui jugent l'Europe en fonction de leur niveau de vie, du salaire qu'ils touchent et des impôts qu'ils paient? Qu'est-ce qu'ils constatent? Que les différences sont énormes et qu'elles ne s'atténuent pas avec le temps qui passe. Qu'une personne qui va en Espagne pour récolter des fraises gagne 5 ou 6 fois plus qu'un médecin ou un prof roumain. Que le système sanitaire est mal organisé. Que, après Bologne, l'école roumaine n'est pas devenue plus performante, au contraire, elle est devenue une forme sans contenu. Que nos spécialistes sont de moins en moins nombreux et que beaucoup des jeunes qui se sont formés en Roumanie quittent leur pays diplôme en poche (au cours des 5 dernières années, 14 000 médecins ont quitté la Roumanie).

- est-ce bien, est-il juste que, après que l'État roumain a dépensé énormément d'argent pour former un médecin (depuis l'âge de 6 ans, lorsque l'enfant va à l'école et jusqu'à l'âge de 30 ans, lorsque le jeune médecin est déjà spécialiste et a, peut-être, son doctorat), celui-ci n'ait aucune obligation envers la communauté au sein de laquelle il s'est formé? Vous allez me répondre qu'il ne faut pas porter atteinte aux droits de l'homme, qu'il ne faut pas limiter - Dieu nous en préserve! - la liberté de décision et de mouvement de l'individu, que, enfin, l'Europe n'a pas de frontières et ne doit pas en avoir puisqu'il s'agit du droit le plus sacré de l'homme celui de choisir librement son destin. Je sais moi aussi tout cela et je le respecte. Cependant, je vous demande: une nation n'a pas, elle aussi, des droits? Le citoyen lambda n'a-t-il pas, lui aussi, besoin de médecins et d'un système d'enseignement performant? Une communauté - de l'Est ou de l'Ouest - n'a-t-elle pas le droit de profiter de la compétence, des connaissances des spécialistes qu'elle a formés? Autant de problèmes sociaux et de problèmes moraux qui, ces derniers temps, se sont multipliés et sont devenus plus épineux. Les gouvernements - de gauche ou de droite - n'ont pas réussi à les résoudre. Bruxelles n'a pas trouvé, non plus, de solutions. La crise d'Ukraine a ressuscité de vieilles anxiétés

dans les pays de l'Est de l'Europe. Que faut-il faire? Je ne veux pas répondre à cette question parce que je n'ai pas la bonne réponse. Malraux avait peut-être raison quand il disait que notre destin, dans ce monde, est de poser des questions et non pas de chercher des réponses.

Existe-t-il deux Europes? Oui, à coup sûr. Existe-t-il une Europe à deux ou à plusieurs vitesses? J'ai posé cette dernière question, il y a quelques mois, à Mario Monti, éminent homme politique italien, personnalité européenne de marque, le jour où il a été reçu membre de l'Académie des Sciences Morales et Politiques de France, après que Thierry de Montbrial, membre de la même académie, avait prononcé, sous la Coupole, une *laudatio* très convaincante, ample et documentée: *"Monsieur Monti, existe-t-il deux Europes, à deux vitesses? Car c'est ainsi que nous le pensons, nous, dans l'Est de l'Europe. Et cela ne nous plaît pas trop. Car deux vitesses, à ce que nous pouvons interpréter avec notre suspicion légitime, signifient deux catégories d'européens, deux traitements, deux positions dans le cadre des centres de pouvoir et de décision des forums européens; deux Europes signifie, enfin, des chances inégales et, si tel est le cas, cela ne saurait consolider la communauté européenne".* Mario Monti m'a répondu - Thierry de Montbrial peut en témoigner car il dirigeait les travaux de ce colloque - il m'a répondu donc d'une façon très ferme: *Certes, il existe une Europe à deux vitesses. Mais pourquoi devrions-nous nous en inquiéter ? Une voiture a plusieurs vitesses et, pour fonctionner, elle a besoin de toutes. "* Il n'a pas répondu très clairement à ma question - à savoir s'il y a, oui ou non, deux Europes - et je n'ai pas pu découvrir, par conséquent, ce que pense un grand européen de la possibilité que ces deux Europes, si elles existent, annulent, à l'avenir, les différences économiques importantes qui les séparent, différences qui encouragent, ces dernières années, l'esprit négationniste et font accroître le nombre des eurosceptiques.

*

Qu'est-ce que j'en pense moi, homme de lettres, de tout cela? Un homme qui a toujours vécu dans une Europe divisée et séparée par un rideau de fer en deux parties: l'une riche, l'autre pauvre. L'une, - disait-on sous cape - véritable Terre promise, terre de la liberté; l'autre, idéologisée, politisée, collectivisée, avec des libertés contrôlées, restreintes. Il existe une phrase qui a profondément marqué mon adolescence, puis ma jeunesse et la plus grande partie de ma maturité intellectuelle et de mes écrits, une phrase qui parle de *liberté: "la liberté c'est la nécessité comprise "...* Je n'ai pas eu besoin de trop de réflexion pour comprendre que, dans l'Europe de l'Est, *nécessité* veut dire, en fait, *obligativité,* et "comprise" signifie acceptation résignée: accepter sans broncher, sans hésiter la nécessite dite "historique". Et l'histoire me semblait être, pour le moins, une déesse tyrannique.

Je reprends. Que pensons-nous aujourd'hui de toutes ces choses qui nous séparent? Est-ce que nous allons, un jour ou l'autre, nous entendre avec l'occidental européen qui a été et continue d'être un modèle social et culturel pour nous autres, gens de l'Orient latin européen, nous, avec notre histoire compliquée et avec notre culture que peu d'autres connaissent? Thème dont nous, les Roumains, nous débattons depuis longtemps, depuis au moins deux siècles. Il existe, sur ce thème, des livres écrits par des historiens, des philosophes, des sociologues, des hommes politiques. *Orient ou Occident? Autochtonisme ou synchronisme? Imitation ou développement organique, formes sans contenu ou formes nouvelles qui, une fois adoptées et, puis, adaptées, vont créer le fondement dont elles ont besoin, rendant ainsi possible le progrès social?* Ce n'est ni le lieu ni le moment de reprendre, en détail, ce débat qui a agité, a semé même la zizanie dans l'intelligentsia roumaine du XIX^{e} et du XX^{e} siècles ... Comme vous le savez, Maiorescu et Eminescu étaient contre *les formes sans contenu* et, plus généralement, contre les imitations qui ne produisent que des *fantasmagories.* Par contre, d'autres penseurs qui ont vécu à l'époque où commençait la modernisation des Principautés Roumaines - tel Kogalniceanu - sont favorables à leur occidentalisation (européanisation), mais à travers une évolution orga-

nique, lente, avec protection des éléments nationaux. Une génération plus tard, Eugen Lovinescu et, sur ses brisées, l'existentialiste Cioran vont opter pour un synchronisme radical et (tel est le programme de Cioran dans *Transfiguration de la Roumanie)* pour la liquidation des valeurs traditionnelles (paysannes) de même que pour l'instauration d'une dictature qui anéantisse de l'histoire l'inertie des Roumains. A son tour, le philosophe Noica pense lui aussi que nous devons liquider "les traits paysans" pour faire changer notre spiritualité mais sans pour autant s'empresser de recommander le modèle occidental. Il le critique souvent et lui reproche (dans les années '60 -70) de s'être déspiritualisé, d'avoir opté en faveur de *l'esprit géométrique* au détriment de *l'esprit de finesse,* c'et-à-dire au détriment de la culture de profondeur. L'Occident a opté pour "le beurre" et non pas pour la culture, écrit-il de manière provocatrice et, évidemment, injuste... Leur mentor spirituel à tous, Nae Ionescu - idéologue de l'extrême droite roumaine - a une théorie originale sur le rapport entre l'Est et l'Ouest européens, sur le plan métaphysique. *Son idée c'est que les orientaux et les occidentaux ne peuvent pas se comprendre; le rapport des orientaux avec l'univers est basé sur la compréhension, tandis que l'occidental européen met à la base de son rapport avec l'univers la connaissance strictement rationnelle. Nous assumons notre univers et nous pâtissons avec lui, l'ouest catholique et protestant veut le connaître et le maîtriser.* Il n'y a pas, par conséquent, de terrain d'entente; il y aura toujours des différences essentielles sur ce plan profond, plan métaphysique, entre l'Orient européen compréhensif, organiciste et l'Occident catholique expansif, dominateur, qui ne veut accepter et donner que ce qui lui profite ... Idée que, sous une forme atténuée, développe aussi, dans ses essais de jeunesse, l'anthropologue et le mythologue Mircea Eliade.

La théorie ne me semble pas juste, mais c'est une théorie qui, je le remarque, continue de circuler, sous d'autres formes et avec d'autres arguments, aujourd'hui encore. L'Occident a toujours été, disais-je, un modèle auquel l'Est a aspiré, un modèle enfin dont les Roumains ont rêvé avec nostalgie dans les pires moments de leur histoire. Pour nous, en tant que Latins orientaux, l'Occident latin a été le fils prodigue que son frère, resté à la maison auprès des parents, a attendu voir revenir pour que les deux moitiés reforment le tout. Aujourd'hui, lorsque la réunion, la rencontre a eu lieu, le fils prodigue et riche est de retour, triomphant, et le frère du frère prodigue, plus pauvre, mais disponible, content, a commencé à circuler à travers le monde et à observer, à apprendre et à faire perdurer ce qu'il a déjà construit.

Mais le frère du frère prodigue a, lui aussi, ses idées, ses goûts, son expérience, enfin ses valeurs morales et sa façon d'exister dans le monde; il a son opinion sur l'univers qui l'entoure. Il ne veut pas que son histoire et son expérience soient, automatiquement, sacrifiées dans la construction politique où il s'est engagé en compagnie du frère prodigue. Il n'accepte pas non plus automatiquement l'outrecuidance, l'arogance, les intérêts du frère prodigue de l'Occident, tellement aimé, désiré, loué. Il ne veut pas surtout être ignoré, il n'accepte pas de n'être qu'un hôte de second rang, un parent pauvre assis au bas bout de la table; bref, le frère de l'Est a ses propres orgueils, justifiés, et n'apprécie guère que les commissaires de Bruxelles le rabrouent ou que, après qu'il a décidé de quelque chose par vote, quelqu'un - un commissaire du *centre* -vienne lui dire que c'est pas bien et qu'il doit faire autrement. Après s'être payé pendant un demi-siècle les commissaires de l'Est soviétique, il a du mal à accepter, maintenant, les Commisaires de l'Ouest capitaliste.

J'abandonne la parabole biblique pour revenir à la question par laquelle j'avais commencé. Existe-t-il deux Europes et, si oui, peut-on les unir, consolider, harmoniser de telle manière que l'une d'entre elles - l'Europe de l'occident, riche, avec un démocratie plus ancienne et avec des structures mieux articulées - ne tienne pas le rôle de maître riche et intolérant, tandis que l'autre - qui a traversé le totalitarisme de l'est - obéit, se tait et exécute, sans broncher, ce

qu'on lui dit de faire? Courtiser, par exemple, les investisseurs étrangers qui refusent de venir; ou, s'ils le font, c'est pour gagner beaucoup en peu de temps et s'en aller tout de suite après. Céder petit à petit de sa souveraineté, sans trop rechigner etc. C'est là un problème moral et social qui donne à réfléchir ... Et auquel nous - venant des deux parties de l'Europe - nous pouvons, je pense, trouver une réponse. Petit à petit, avec patience, avec de la bonne volonté... Trouver une réponse *dans le temps,* un temps de 50, voire même de 100 ans .

Mais il existe un autre problème beaucoup plus grave, un problème qui se rapporte à nos philosophies d'existence et, dans un sens anthropologique, *à nos cultures, à nos mentalités, à nos histoires et à nos rêves avortés.* Nous avons de la peine à nous entendre avec nos voisins. Mieux encore: nous avons de la peine à nous entendre entre nous. Comment alors s'entendre facilement, en quelques années seulement, avec les européens de l'Occident, surtout avec ceux qui, aux dires d'un député anglais du Parlement de Bruxelles, voient dans chaque Roumain un possible infraeteur et, par conséquent, ne voudraient pas l'avoir comme voisin de palier? C'est afficher une mentalité barbare. Ce n'est pas là l'esprit européen, ce n'est pas là l'esprit qu'annonçait, en 1920 déjà, Paul Valéry et ce n'est pas là l'esprit qu'ont prôné les fondateurs de la communauté européenne. Et pourtant, cet esprit se manifeste et il est devenu même, ces derniers temps, de plus en plus agressif. Il ne faut pas oublier qu'il existe aujourd'hui, dans le Parlement européen, un groupe assez puissant qui milite plutôt pour le démantèlement de l'Europe que pour sa consolidation, son unité et son harmonie sur une base d'égalité et de respect réciproque. Le référendum d'Ecosse nous a tous inquiétés. Il nous a même donné des frissons. Par bonheur, la raison a eu finalement le dessus. Nous espérons que la raison aura le dessus dans d'autres circonstances aussi. Comme c'est le cas de nos compatriotes hongrois de Tinutul Secuiesc (Pays des Szeklers) qui demandent l'autonomie territoriale sur des bases ethniques, en faisant fi de toutes les règles de la communauté européenne qui recommande la protection des minorités (et elle a raison de le faire) mais non pas le démantèlement de l'État national unitaire. Rêveries dangereuses, intérêts, idéologies irrédentistes et ambitions politiques de clocher, déclarations, actions irresponsables qui, l'un dans l'autre, ne sont pas de nature à harmoniser les mentalités des européens de l'Est et même de l'Ouest.

Je veux dire, pour finir, qu'il existe vraiment beaucoup de choses qui nous séparent. Mais il y en a d'autres, tout aussi nombreuses, qui nous unissent. La culture, dans son sens strict, représente un élément commun. La religion chrétienne de même. Nous prions, finalement, le même Dieu qui n'est pas mort, comme le pensait Nietzsche et qui ne s'est pas retiré du monde non plus. Il est peut-être seulement en colère contre nos forfaits. Les langues, les économies, certains aspects de la civilisation matérielle, le niveau de vie, les administrations, les mentalités peuvent, certes, nous séparer. Mais au fond, nous autres européens, avons beaucoup de choses en commun: nous pensons souvent de la même manière, nos cultures nationales ont les mêmes racines et les différences locales ne nous empêchent pas de communiquer et de nous sentir appartenir à la même famille morale et spirituelle. Pour faire bref, il existe vraiment, historiquement parlant, deux Europes; il existe, peut être, deux manières de voir et de juger l'histoire; il existe, peut être, d'un côté *compréhension* et de l'autre *connaissance* de l'univers. Mais je me demande et je vous le demande, peut-il y avoir compréhension sans connaissance et l'homme peut-il *connaître* l'univers qui le porte *sans le comprendre* tout d'abord?

Je ne crois donc pas que la métaphysique orientale ne peut pas s'entendre avec la métaphysique occidentale (certes, une fois fourni l'effort de se connaître réciproquement). De même que je ne crois pas en la théorie des théologiens orientaux qui disent que la Renaissance a déspiritualisé la cultu-

re occidentale. L'Europe est, d'un point de vue spirituel, unitaire. Pourquoi ne le serait-elle pas aussi de point de vue politique, économique et social? Unitaire et harmonieuse? Pourquoi les nations de l'Europe ne pourraient-elles pas vivre, en respectant leur patrimoine spirituel et en acceptant le principe des chances égales, non pas dans deux ou dans plusieurs Europes, mais dans une seule?

Je crois, sincèrement, en cette possibilité.

Dumitru MICU

Odobescu, *Necunoscutul*

Abstract

Autorul articolului prezintă o nouă monografie semnată de Eugen Simion, critic literar universitar, implicat în proiectul unei istorii a literaturii române de factură aparte. Arătând că studiul de faţă se alătură monografiilor deja publicate despre Ion Creangă şi Emil Cioran, semnatarul articolului analizează noua contribuţie, care îl are în prim plan pe Alexandru Odobescu. Scrisă sub forma unui eseu, monografia consacrată lui Odobescu recompune un profil moral şi estetic, la conturarea căruia un rol semnificativ îl deţin, pe lângă erudiţia scrierilor sale ştiinţifice sau arta de prozator, a scrierilor artistice, cele aproximativ 3000 de scrisori, parţial publicate. În viziunea lui Eugen Simion, Odobescu e „un romantic erudit şi anxios, iubitor de reverii clasicizante", iar punctul forte al eseticii odobesciene îl constituie „imaginaţia ideilor". Criticul formulează lapidar şi memorabil portretul unui autor aproape ignorat, ale cărui virtuţi narative sunt repuse în circulaţie.

Cuvinte-cheie: *monografie, Al. Odobescu, corespondenţă, erudiţie, istorie literară, eseu, Eugen Simion.*

The author of the article presents a new monograph signed by Eugen Simion, the academic literary critic, involved in the project of a special history of the Romanian literature. Showing that this study joins the already published monographs about Ion Creangă and Emil Cioran, the signatory of the article analyses the new contribution having Alexandru Odobescu in the foreground. Written as an essay, the monograph dedicated to Odobescu recomposes a moral and easthetic profile, a significant role in its delineation being played by the almost 3,000 letters, partially published, besides the erudition of his scientific writings or his art of a prose writer in his artistic works. In Eugen Simion's opinion, Odobescu is "an erudite and anxious romantic, loving reveries of a classical tendency, the strong point of Odobescu's aesthetics being "the imagination of ideas". The critic briefly and memorably formulates the portrait of an almost ignored author, whose narrative virtues are brought back to the public attention..

Keywords*: monograph, Al. Odobescu, correspondence, erudition, literary history, essay, Eugen Simion.*

Se cam vorbea, în anii din urmă, printre scriitori şi universitari, că Eugen Simion lucra la o istorie a literaturii române, mai altfel decât cele existente. Deocamdată, criticul profesor şi-a sporit, până în prezent, vasta bibliografie cu trei noi volume, de speţa monografiei, consacrate lui Creangă, Cioran şi Odobescu. Ultimul vorbeşte, în introducere, de „o lucrare mai amplă despre scriitorii română fundamentali", cărţile

Dumitru MICU - Institutul de Istorie şi Teorie Literară "G. Călinescu, e-mail: instcalinescu@yahoo.com

menţionate şi cele (sau unele dintre cele) de acelaşi caracter, ce le vor urma fiind (se subînţelege) părţi ale acesteia. Aşa dar, amintitul zvon se confirmă: Eugen Simion pregăteşte ceva similar proiectatei de Călinescu „istoria literaturii române în monografii", ca operă colectivă, în lucru sub egida Institutului de Istorie şi Teorie Literară al Academiei. Din această perspectivă, probabil, şi-a scris Călinescu monografiile *Nicolae Filimon* şi *Grigore M. Alecsandrescu.*

Citatele trei noi volume ale lui Eugen Simion depozitează cantităţi de informaţie vrednice de cele mai complete monografii, fără a se încadra în formula consacrată a monografiei. Ele nu reconstituie cronologia vieţii autorilor studiaţi, spre a le examina, după aceea, operele în ordinea apariţiilor, ci, semnalând ceea ce exegetul consideră a fi dominanta personalităţii fiecărui scriitor („la qualité maitresse", în terminologia lui Taine), se străduiesc să o pună în cât mai revelatoare lumină, prin exemplificări adecvate de ordin biografic şi bibliografic. Procedare specifică metodei impresioniste, care, potrivit specificării lui Lovinescu din *Critice,* II (ediţie definitivă), reduce „expresia unei idei" la „elementul său esenţial", comunicând intuiţia *totului* „cu ignorarea părţilor", adică adoptând, în locul „laborioasei analize", „calea simplei emoţii estetice". Eugen Simion procedează astfel doar prin aceea că semnalează de la început atributul esenţial, după el, al psihologiei unui scriitor şi identifică acţiunea lui formativă în toată conduita şi în toate faptele de creaţie ale scriitorului respectiv, fără însă a eluda „analiza laborioasă", practicând-o intens, dar nu la modul rigid, afişat didactic, ci într-un stil de cozerie, ca al lui Odobescu, spontan cu eleganţă, colocvial cu distincţie. Monografii prin tratarea exhaustivă a obiectului de studiu, ultimele trei cărţi ale fecundului critic aparţin, prin modalitatea abordării, prin structură şi stil, prozei de tip eseistic, ştiinţifică şi literară simultan şi în cam aceeaşi măsură. Cu mijloace de cercetare meticuloasă, manipulate artistic, ele construiesc portrete morale şi intelectuale analoage celor din proza de imaginaţie.

Odobescu e, în viziunea lui Eugen Simion, formulată lapidar, „un romantic erudit şi anxios, iubitor de reverii clasicizante".Această formulare subtitulară este explicitată sumar în *Argument*-ul cărţii despre scriitorul arheolog, detaliat în tot restul volumului.

Confirmând ceea ce s-a spus esenţial, în marea critică literară anterioară celei active astăzi despre „acest scriitor ce stă, incomod, la locul de întâlnire a mai multor discipline intelectuale şi a mai multor genuri literare", cel mai nou exeget al său preia definiţia „inspirată" a lui Tudor Vianu, care vede în Odobescu un „umanist surâzător", nu însă fără a preciza că „surâsul" odobescian exprimă „reveriile clasicizante" ale unui „erudit risipitor şi anxios, cu obsesii romantice". În temeiul recitirii operelor ştiute şi, mai ales, al parcurgerii uriaşei corespondenţe (aproximativ 3000 de scrisori), încă nu integral publicată, Simion a construit un Odobescu – autor *atipic* în literatura română, având ca însuşiri *„o curiozitate risipitoare şi un spirit fluctuant şi ceremonios* agitat de mari reverii intelectuale, în luptă permanentă cu nestatorniciile sale şi, totodată cu

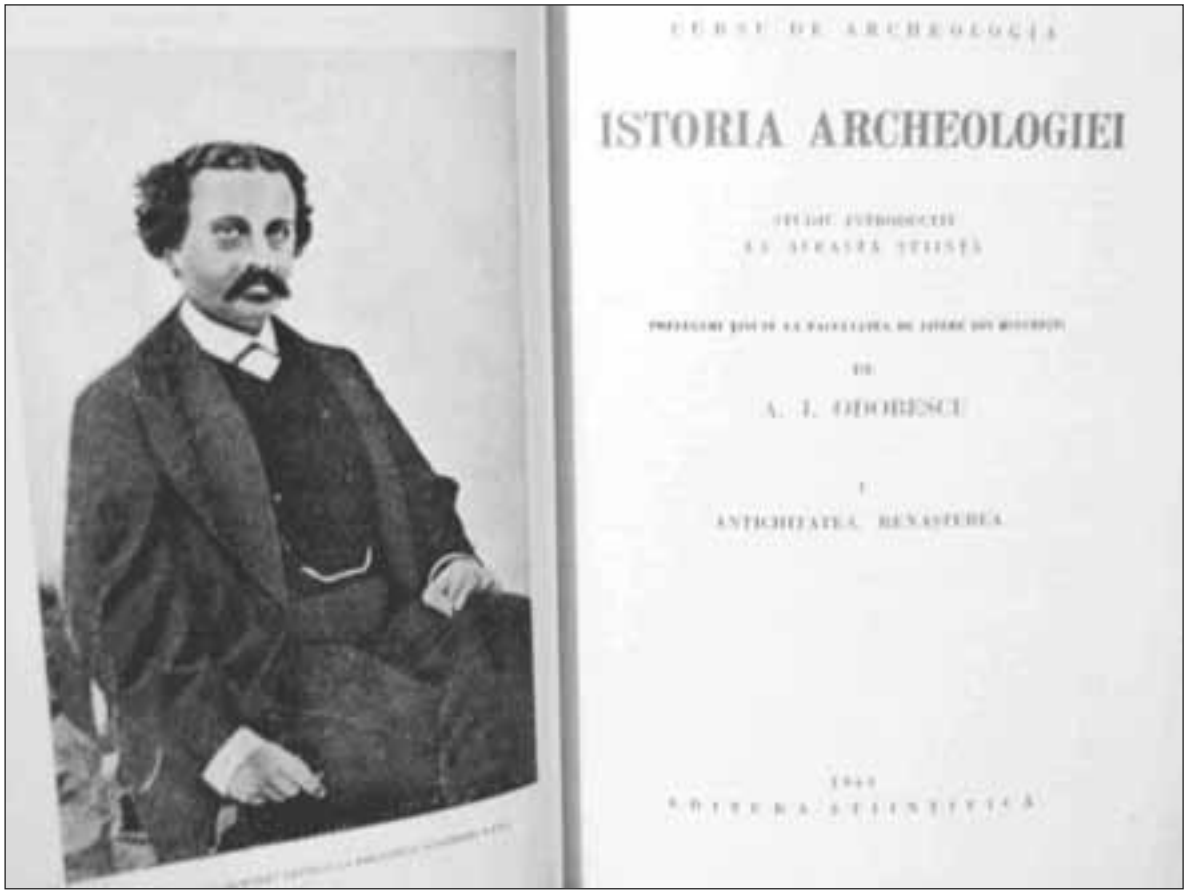

măruntele, terifiantele mizerii materiale ale vieţii. Un vizionar, în fond, inspirat de frumuseţea clasicismelor europene şi risipit şi fragmentat în ambiţiile şi reveriile intelectuale de temperamentul său imprevizibil şi dezordonat". Om de lume exemplar, de o distincţie aristocratică, în societate, fiul asprului general Ion Odobescu a avut o viaţă interioară complexă, contradictorie, bântuită constant de anxietăţi, răscolită de nestatornicie, bolnavă de impacienţă şi susceptibilitate, autotorturantă. Despărţit aproape în permanenţă de soţie, el i-a scris, aproape zilnic, decenii în şir. Cheltuitor, având în consecinţă de înfruntat, întreaga viaţă, cea mai agasantă jenă financiară, hăituit de creditori, ca un personaj balzacian, devorat de obsesii sentimentale, asemenea junelui Werther, chiar şi la senectute, eliberat de acestea, asemenea eroului goethean, doar prin sinucidere, epistolier prodigios, adevărat „Flaubert valah" prin aceasta, Alexandru Odobescu a suferit, ca intelectual, de „adamism": voia să cunoască totul şi a nutrit o sumedenie de proiecte măreţe, majoritatea nefinalizate. Prin ardenţa conflictuală a spiritului, prin iubirea de clasicităţi, prin disponibilitatea sentimentală, Odobescu, romanticul clasicizant, anticipează componente ale psihicului călinescian, obiectivate în arhitectul Ioanide.

Validarea analitică a observaţiilor introductive debutează cu abordarea scrierilor adolesciene literare. Cea mai izbutită dintre acestea e, desigur, *Pseudokynegeticos* ea impunând în proza românească „epica eseistică": „nici pur imaginativă, nici curat ştiinţifică, erudită". Ceea ce o califică estetic, reia Simion, în termeni proprii, judecata de valoare unanim împărtăşită, este, în primul rând, „arta de a disocia cu graţie şi ironie intelectuală în jurul unui subiect, plimbându-l prin mai multe culturi şi diferite spaţii ale artei". În acord cu criticii şi istoricii literari care i-au identificat modelul în *Lackoon*-ul lui Lessing, noul exeget indică şi o prece-

denţă autohtonă a eseului odobescian *Vânătorul bun sau Meşteşugul de a nu-ţi fi urât* de C. Negruzzi. În afară de arta divagării graţios erudite, Eugen Simion menţionează ca însuşiri ale „eseului epic" şi în general prozei lui Odobescu excelenţa descripţiilor şi „epicismul interior", creat printr-o imaginaţie de sferă ideatică. Odobescu, specifică el, „este primul, la noi, care fixează într-o proză non-ficţională poezia magică a câmpiei pârlite vara de un soare nemilos şi, bătută iarna de viscole sălbatice". Iscusinţa de portretist o învederează, în *Pseudokynegeticos*, descrierile de opere plastice, remarcabile prin individualizarea figurilor, o portretizare după natură fiind cea din *Câteva ore la Snagov* („mic roman istoric în genul […] întunecat romantic") a lui Matei Basarab („în stilul patetic al lui Bălcescu"). „Punct forte" al eseisticii odobesciene , „imaginaţia ideilor" preface analiza într-o naraţiune de idei. Virtuţi „narative" posedă de altfel şi analizele de creaţii muzicale.

Ceea ce caracterizează esenţial proza eseistică, şi scrisul odobescian în totalitate, e frecvenţa digresiilor. Adesea umoristice, subtil ironice sau autoironice, acestea agrementează alocuţia savantă, detensionează jovial paragrafe congestionate de erudiţie. „Hemoragia de scrieri erudite – notează exegetul – e întreruptă de un pasaj autoironic", precum, bunăoară, cel în care, prefăcându-se a crede că ar putea fi bănuit de plagiat, ia mania denunţurilor neîntemeiate în zeflemea, cu o ironie sfătoasă: „Se grăbeşte păgânul, a da sfoară în ţară ce te-a prins cu mâţa în sac; te aşterne prin gazete, cu frazele originale ale hoţului de păgubaş de gât; te batjocoreşte cum îi vine la gură şi la pană, te pune la rând cu pungaşii, cu contrubonzii, cu calpuzanii… Vai de lume!"

Memorabile prin calitatea umorului fin şi a ironiei intelectuale caustice sunt pasajul despre plătica de Snagov din *Câteva ore…*, ce introduce în literatura română „discursul gurmand", exemplificând „intrarea gastronomiei naţionale în faza estetică", şi totodată infirmă prejudecata romantică a existenţei doar a unor subiecte poetice, şi parodierea nimicitoare, în *Prondiu academic*, a aberaţiei latiniste, ajunsă, în dicţionarul etimologic a lui Laurian şi Massim, la punctul culminant.

În ansamblu considerată, scriitura lui Odobescu, estimează Eugen Simion, este „complexă şi armonioasă, cuvintele vin fără cazină în propoziţii clare, luminoase, punctate de o fină ironie de om care a citit mult şi s-a «îndopat» cu clasicităţi". Stilul odobescian exprimă spiritul unui „intelectual de mare clasă, cu o mentalitate de boier luminat, risipitor în ordine materială, pasionat – în plan spiritual – de marile stiluri ale artei clasice". Preferinţa arheologului scriitor merge, ca în secolul următor cea a lui Călinescu, spre un „clasicism pe deasupra stilurilor".

Proza propriu zis literară, explicit epică, a lui Odobescu se reduce la cele două nuvele. Având ca model *Alexandru Lăpuşneanu* al lui Constantin Negruzzi, ele nu suportă comparaţia cu acesta, dar nici nu sunt de neglijat, într-o proză care de abia acum (în jurul anului 1860) încearcă să-şi formeze un stil (şi o tematică proprie). Ambele nuvele, dar mai ales a doua, rezistă lecturii, şi astăzi, prin „culoarea lor romantică sobră", prin posibilitatea unor analogii cu situaţii din literatura română şi universală, şi mai ales prin expresivitatea unor trăsături ale personajelor principale. Pictată în „culori invariabil întunecate", scoasă parcă dintr-o „schemă prestabilită", figura lui Mihnea cel Rău se reţine, totuşi; istoria crudului domnitor „are oarecare culoare şi are câteva momente senzaţionale". În *Doamna Chiajna*, prozatorul a edificat „un caracter memorabil în literatura noastră; *femeia bărbătoasă*", „muierea capeşă şi dăunoasă", „simbol al dorinţei aprige de putere". Armaşul Drăcea ţine fiului său un „discurs seakespearian". Radu Socol şi Ancuţa sunt „un Romeo şi o Julietă din Valahia secolului al XVI-lea". Ei „trăiesc în paradisul singurătăţii de la Motru (ca, mai târziu, Cezara şi Ieronim din nuvela lui Eminescu)".

Trecând de la proza literară (*largo sensu*) a lui Odibescu la cea ştiinţifică, cercetătorul o abordează, natural, şi pe aceasta din punctul de vedere al specialităţii sale. Relevă literaritatea erudiţiei debordante din *Istoria*

arheologiei şi *Le Trésor de Pétrossa*. Autorul acestor volume, constată Simion, nu comunică rezultatele muncii sale oricum: „nu se limitează să dea numai informaţii luate din cărţi (…) nu foloseşte niciodată un *stil alb*, o *scriitură impersonală* (…); este mereu prezent în frază, individualizează discursul şi, printre atâtea date şi nume din trecut, introduce reflecţiile sale". Cum a specificat Vianu, „istoricul Odobescu nu uită niciodată omul şi vremea lui", şi acordă stilului (divagant, ca în toată opera) preocupare constantă. La fel procedează Odobescu, şi ca profesor, adaugă Simion. Prelegerile sale (scrise) „amestecă informaţia (…) cu naraţiunea". În aceste prelegeri, ca şi în cărţi, sensibilitatea estetică a omului de ştiinţă subiectivează descripţia până la transfigurare. În *Le Trésor de Petrossa*, arheologul „pare a călători printr-un tărâm miraculos. Muntele Istriţa devine un munte magic. La poalele lui se întinde o câmpie peste care au trecut, cândva, oştile lui Athanarik, iar în vârful muntelui, ca punct de supraveghere, s-a aflat Cetatea Uriaşilor". „Capodoperă de erudiţie şi divagaţii fabuloase", împreună cu documentele oficiale ce o însoţesc, *Le Trésor…* „pare a fi (…) romanul *Război şi pace* al existenţei şi al creaţiei lui Odobescu". *Istoria arheologiei* e „o lungă şi complicată naraţiune în care informaţia ştiinţifică propriu zisă este înfăşurată într-o puzderie de mici naraţiuni proliferate în marginea obiectului de studiu. Piesele arheologice devin veritabile personaje".

Cea mai substanţială contribuţie personală a lui Eugen Simion la o cât mai completă cunoaştere a lui Odobescu e cea din ultima secţiune a cărţii sale, rezervată corespondenţei. Reliefându-i punctele nodale, istoricul literar opinează cu fermitate că acest „jurnal intim sub formă epistolară" e „opera cea mai bună" a scriitorului, „operă fără egal până acum în literatura română", „opera sa capitală", „cea mai originală şi cea mai trainică", în care „sunt îngropate (…) energiile lui creatoare cele mai importante", „reala capodoperă" odobesciană, care „adăposteşte (…) un roman balzacian" şi „un roman de familie" cu final tragic, autoprovocat. Scrisorile de adio, în care scriitorul îşi

motivează hotărârea de a încheia o existenţă de zbucium, în special cea adresată soţiei, fiicei şi ginerelui, impresionează prin „luciditatea rece" a autoanalizei şi a specificării detaliilor de ordin material menite să asigure celor apropiaţi condiţii de viaţă suportabilă, după dispariţia sa.

Eseul monografic al lui Eugen Simion validează judecata de valoare, repetat subliniată, aceea că „monumentala" corespondenţă „salvează totul" la Alexandru Odobescu: „şi biografia (de la uitare) şi opera „de la puţinătatea ei literară", ea constituind „partea cea mai originală şi valoroasă a creaţiei unui artist rafinat, sălăşuitor într-un om erudit şi anxios".

caiete critice

Lucian CHIŞU

Un „alt" Odobescu

Abstract

Autorul analizează monografia consacrată de Eugen Simion lui Alexandru Odobescu, om de ştiinţă (istoric şi arheolog), diplomat, scriitor, pe care criticul a scris-o pornind, în principal, de la cele aproape 3000 de scrisori rămase de la autorul eseului Pseudokineghetikos. *Acestea, „puse la un loc... alcătuiesc un jurnal intim voluminos şi pe alocuri dramatic (...) În el trebuie să căutăm psihologia omului care le scrie", afirmă Eugen Simion supunându-le, alături de opera ştiinţifică şi literară (care au fost constant obiect de cercetare şi studiu) unei analize din perspectivă post-modernă. Rezultă că, lecturat azi, Odobescu rămâne unul dintre scriitorii eruditi, în temperamentul căruia atitudinile romantice ale scriitorului se întâlnesc adeseori cu reveriile clasicizante ale omului de ştiinţă. În plus, Eugen Simon descoperă în Alexandru Odobescu nu doar un autor demn de atenţia istoriei literare, ci „personajul" pe care G. Călinescu, l-a proiectat ca atare în romanul său* Bietul Ionide.

Cuvinte-cheie: *Odobescu, clasicism, romantism, erudiţie, corespondenţă, biografie.*

The author analyses the monograph dedicated by Acad. Eugen Simion to Alexandru Odobescu, a scientist (historian and archeologist), diplomat, writer, which the critic wrote starting mainly from the almost 3.000 letters remained from the author of the essay Pseudokineghetikos. *All these, "together, ... make up a voluminous personal diary, sometimes a dramatic one (...) In it, we must look for the psychology of the writer", Acad. Eugen Simion states, subjecting them, together with the scientific and literary works (which were a constant subject of research and study), to an analysis from the Post-modern perspective. There results that, read today, Odobescu remains one of the erudite writers, in whose temperament the writer's romantic atitudes often encounter the reveries of classical nature of the scientist. Besides, Acad. Eugen Simon discovers in Alexandru Odobescu not only an author who fully deserves the attention of the literary history, but also the "character" projected as such by G. Călinescu in his novel* Poor Ioanide [Bietul Ionide]

Keywords*: Odobescu, Classicism, Romanticism, erudition, correspondence, biography.*

Cu monografia *Alexandru Odobescu – un romantic erudit şi anxios, iubitor de reverii clasicizante*,[1] Eugen Simion continuă seria evaluărilor critice asupra scriitorilor din epoci literare mai vechi. Lista îi cuprinde pe Dimitrie Cantemir, Ioan Budai Deleanu, Costache Negruzzi, Dimitrie Bolintineanu, Titu Maiorescu, Ion Creangă, Mihai Eminescu, I. L. Caragiale, Alexandru Macedonski, Ioan Slavici, B. P. Haşdeu, G.

Lucian CHIŞU - Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu" al Academiei Române, e-mail: lucianchisu@gmail.com

1 Eugen Simion, *Alexandru Odobescu – un romantic erudit şi anxios, iubitor de reverii clasicizante,* Editura Muzeului Literaturii Române, Bucureşti, 2015.

Coşbuc, autori fundamentali din secolele trecute, cărora criticul le-a consacrat prefeţe/ postfeţe de zeci de pagini, unele transformate ulterior în studii de sine stătătoare ori în monografii critice. Aceste contribuţii au apărut în colecţia[2] coordonată de Eugen Simion, *Pléiade*, un vis mai vechi[3] împlinit după 1990 şi concretizat, iată, prin apariţia a 180 de cărţi. Alături de această cifră, semnificativă prin ea însăşi în ceea ce priveşte amploarea proiectului, tomurile din *Pléiade* au stârnit admiraţie pentru aspectul tipografic elegant şi s-au bucurat de bine meritate elogii referitoare la întocmirea riguros filologică a ediţiilor de autor.

Interesul acordat lungii serii de nume şi opere literare se află în legătură cu o altă intenţie, despre care se vorbeşte în anii din urmă, făcută publică[4] şi în această monografie: universitarul şi-a propus să realizeze o panoramă a literaturii române – cu alte cuvinte o *Istorie* –, consecinţă firească a marii experienţe de critic şi istoric literar care a emis judecăţi dintre cele mai percutante asupra literaturii române timp de peste jumătate de secol, de când activează în domeniu. Este ştiut, înainte de a fi elaborate, istoriile literare româneşti au prins, mai întâi, contur prin articole, studii, cercetări, monografii şi tratate consacrate tuturor epocilor din sfera literaturii. Situaţia se repetă şi în acest caz.

Interferenţa studiilor din *Pléiade* cu proiectata istorie literară este indubitabilă, fapt din care rezultă amplificarea unora dintre acestea la dimensiunea unor monografii[5], confirmare a faptului că, în viitorul apropiat, vom avea o Istorie a acestui organon artistic. Întemeierea şi rosturile existenţiale ale literaturii române, filtrate de gândirea sistematică lui Eugen Simion, în care reperele estetice, etice şi morale presupun aportul literaturii la înalte niveluri ideatice, ne îndreptăţesc să înconjurăm de vie curiozitate aşteptata sinteză.

Atitudinea faţă de „bătrânii" literaturii noastre mi se pare a fi, sub raport identitar, un avertisment. Eugen Simion este printre foarte puţinele, dacă nu singura autoritate din domeniul criticii literare care, în contextul de mai sus, a devenit apărătorul valorilor autohtone. Faptul devine observabil în multe dintre intervenţiile istorico-literare de dată recentă, mai exact în lucrările la care am făcut trimitere. În ele, „vocea" criticului are ceva din căldura evocativă, aproape similară aceleia din poemul în care Eminescu versificase „zilele de aur a scrip-

2 Criticul a semnat prefeţe/postfeţe la ediţiile Arghezi, A. E. Baconsky, Bacovia, Blaga, Ion Barbu, Eugen Barbu, Ştefan Bănulescu, H. P. Bengescu, Mateiu Caragiale, G. Călinescu, Emil Cioran, Petru Dumitriu, Octavian Goga, Anton Holban, G. Ibrăileanu, Panait Istrati, Gib. Mihăescu, Marin Preda, Constantin Stere, Rebreanu, I. D. Sârbu, Mihail Sebastian, Marin Sorescu, Nichita Stănescu, Sorin Titel, George Topârceanu, Mircea Vulcănescu,

3 Vezi, în acest sens, *Catalogul colecţiei Opere Fundamentale 2000 – 2014*, Academia română, FNSA, Bucureşti, 2014, unde Eugen Simion arată: „Am discutat acest proiect, prima oară, cu Marin Preda, la Mogoşoaia, pe la sfârşitul anilor ' 70. Cultura Română – îi spuneam directorului *Cărţii Româneşti* - merită să avem o asemenea colecţie de două ori avantajoasă: odată, pentru că oferă cititorului un obiect estetic, a doua oară, pentru că strânge într-un volum sau mai multe opera integrală a autorului…Preda se arata sceptic, nu cu ideea în sine, ci cu posibilitatea de a o realiza. A căzut de acord, totuşi, că merită să încercăm. «O sută de cărţi fundamentale – ziceam eu – să selectăm cele o sută de cărţi fundamentale din cultura română»… Păstrez,. Cred, printre hârtiile mele un şerveţel pe care notasem la repezeală primele zece titluri…"(*Cuvânt înainte*)

4 „Am recitit acum, pregătind o lucrare mai amplă despre scriitorii români fundamentali şi problema identităţii noastre spirituale, toate scrierile sale". (p.1).

5 Ion Creangă, *Cruzimile unui moralist jovial*, Editura PrincepsMultimedia, Iaşi, 2014, ediţia II-a revăzută şi adăugită. Postfaţă şi Repere critice de Bianca Burţa-Cernat (prima ediţie, 2011). Alexandru Odobescu. *Un romantic erudit şi anxios, iubitor de reverii clasicizante*, Editura MNLR, Bucureşti, 2015. Se află în avansată pregătire pentru tipar studii consacrate lui Ion Ghica, Mihail Kogălniceanu. Tot în acest „capitol" ar trebui inclusă mai vechiul său studiu *Dimineaţa poeţilor*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980, reluată în cinci ediţii, ultima definitivă, în care au fost adăugaţi patru poeţi (doi în ediţia a IV-a) şi devenită definitivă la editura Univers Enciclopedic, Gold, Bucureşti, 2014.

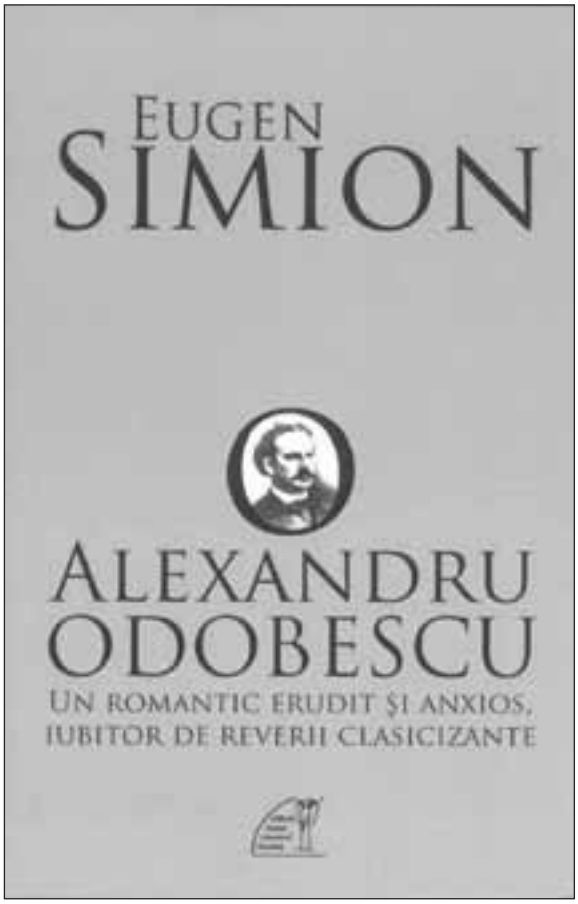

turilor române", în fond o istorie condensată[6] a literaturii din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Nu mă refer, în situaţia descrisă, la procedeul antitezei sau la excesele eminesciene afective, la entuziasmul lui tineresc, subiectiv, paseist, idealizant, ci atribui acestei reacţii alte înţelesuri. Acestea sunt în legătură cu trecutul mai îndepărtat, cu schimbările, unele ireversibile, ale trecerii timpului şi, mai ales, cu provocările fenomenului globalizării asupra specificului naţional.

Revenind la Odobescu, autorul monografiei se arată îngrijorat de scepticismul cititorului postmodern faţă de literatură, cu atât mai evident când se încearcă reabilitarea unor scriitori canonici intraţi şi apoi dispăruţi din manualele şcolare. Criticul nu şi-a propus să readucă opera odobesciană în circuitul literar actual, greu dacă nu aproape imposibil de repus în atenţia generaţiilor de cititori din zilele noastre, atât de diferiţi de epoca lui Odobescu prin mod de existenţă, mentalitate, gust, informare, criterii artistice. Pentru Eugen Simion, rostul lecturii/recitirii operei constă în marcarea şi profilarea fascicolelor de lumină emergente dinspre Odobescu în contemporanitatea literar-estetică. Din punct de vedere interpretativ, astfel de structuri, încă viabile în teoria textului, funcţionează prismatic răspândindu-şi semnificaţiile în paginile demersului de aici. Consider că aceste perspective de lectură, venind dinspre prezent spre trecut, se adresează prioritar cercetătorilor din sfera literaturii, eseul arătându-se, repet, profitabil în raport cu actualitatea bine informată.

Opera scriitorului de acum un secol şi jumătate intră în orizontul teoriilor literare moderne şi în posesia instrumentelor criticii actuale. Monograful nu are în vedere alte contribuţii consacrate autorului, reprezentările vechii oglinzi ale biografiei şi operei lui Odobescu fiind estompate. O excepţie o reprezintă studiul despre „scriitorul savant", semnat de Tudor Vianu (de la care reţinem sintagma „un umanist surâzător") şi admirabilele, incitantele interpretări făcute de G. Călinescu asupra operei în *Istoria…* sa, la care Eugen Simion adaugă, devoalându-le în monografia de faţă, influenţele necunoscute, încă, ale corespondenţei lui Odobescu în romanul *Bietul Ioanide*. Lectura paginilor îngălbenite de timp este făcută cu un „ochi proaspăt". Criteriul estetic se ordonează de la sine în programul de cercetare, axat pe unul dintre genurile biograficului,

6 Poezia *Epigonii* ar putea fi considerată o istorie literară în versuri, aspect care n-at trebui ignorat din următoarele considerente: a) numărul mare de autori prezenţi în poemă (17), categoric unii dintre cei mai importanţi ai începuturilor poeziei româneşti; b) stabilirea nu neapărat a unor ierarhii, dar semnalarea precisă a celor mai valoroşi autori (i. e. Alecsandri); c) observaţiile critice pertinente, însoţite de nuanţe polemice; d) caracterizarea autorilor, definitorie, prin intermediul unor sintagme memorabile. În fine, pentru că poetul avea numai 20 de ani, trebuie semnalate capacitatea sa de asimilare, gustul literar aproape format şi discernământul „tânărului critic". Pentru toate acestea nu exista un precedent.

cu o atenţie specială acordată fervorilor confesive din cele trei mii de scrisori lăsate de Odobescu. Acestea, „puse la un loc... alcătuiesc un jurnal intim voluminos şi pe alocuri dramatic (...) În el trebuie să căutăm psihologia omului care le scrie", ne avertizează autorul.

Monografia despre Alexandru Odobescu se opreşte asupra a trei dintre circumstanţele anunţate: opera literar-eseistică, proza ştiinţifică şi epistolarul, cel din urmă o ipostaziere insolită a acestui „Flaubert valah care scrie zilnic, dar nu despre literatură".

Episoadele din întortocheata viaţă a scriitorului, ca şi paginile despre activitatea creatorului de opere ştiinţifice şi literare devin prilejul acestor noi investigaţii. Criticul nu constată, procedeu pentru care ar fi fost îndestulătoare cele deja spuse/ scrise despre Odobescu până la monografia de faţă, ci procedează deductiv, reactivând din varii unghiuri de abordare opera ştiinţifică şi literară, dar mai ales corespondenţa, calificată drept fabuloasă.

În ordinea apariţiei lor, *Scenele istorice*, care formează literatura propriu-zisă, sunt primele. Însă, Eugen Simion nu găseşte prea multe argumente pentru a le susţine în faţa contemporanilor. Prestaţia scriitoricească a lui Odobescu nu se ridică la înălţimea scenelor, tot istorice, ale lui Costache Negruzii. Criticul plasează literatura acestuia sub influenţa traducerilor din care se nutriseră primele *romanţuri*, nu foarte originale, şi modei epocii, întreţinute de Walter Scott, Dumas-tatăl, Eugene Sue ş.a., scriitori citiţi în original, încă din etapa franceză a educaţiei asimilate la faţa locului. În aceste proze literare, notabili sunt Mihnea Vodă cel Rău, dar mai ales doamna Chiajna[7], caracter posesiv, dominator, în stare să răspândească tenebrele răului în jur. Naraţiunea este strânsă, iar derapajele digresive (oralitatea asumată din scrierile ulterioare ale eseistului) lipsesc. Textură narativă şi figurile create intră în adevărate tablouri de epocă, populate de eroi crânceni în preajma cărora zornăie lanţurile şi sclipesc spadele. Din punctul de vedere al adevărului pur, prozele sunt pseudo-ficţiuni, ceea ce nu îl impiedică pe Odobescu să tragă faldurile de pe „scena" istoriei adăugând acesteia umbrele întunecoase ale evului mediu. Dincolo de chestiunea respectării datelor certe, o întrebare la fel de legitimă se referă la alegerea personajelor, odată sub impulsul literaturii romantice, a doua oară sub cel caracterologic, personal. Au aceste personaje ceva din structura sa, din temperamentul său bipolar?

Opera eseistică vine în continuarea scenelor istorice, context în care monografia dezvăluie cititorului câteva noutăţi interpretative. Secţiunea rezervată operei literar-eseistice a eruditului narator, semnalează existenţa unui filon de artă a cuvântului, detectabil tematic în câmpia şi lumea dunăreană, un relief literar insuficient explorat de istoricii genului. În accepţiunea criticului, autorul eseului *Pseudokineghetikos* este cel dintâi la noi care „fixează într-o proză non-ficţională poezia magică a câmpiei pârlite vara de un soare nemilos şi bătută iarna de viscole sălbatice, nimicitoare", temei în numele căruia i se conferă lui Odobescu statutul de precursor al literaturii agreste, predecesor de-a lungul vremurilor a unei ilustre serii prozastice, începând cu Duiliu Zamfirescu, Mihail Sadoveanu, Panait Istrati, care se încheie cu Marin Preda, Fănuş Neagu, Ştefan Bănulescu[8].

Distanţându-se de celebra afirmaţie călinesciană („Odobescu bate câmpii cu graţie pe simpla firmă a vânătoarei"), Eugen Simion recuperează din aceste scrieri voluptăţi şi savori mai puţin puse în valoare până acum. Între acestea, coloristica asezonată pictural a peisajelor campestre, desenul por-

7 Naraţiunile sale literare în care relief a dobândit mai ales personajul Chiajna, o primă ipostaziere a femeii autoritare, urmată de Vidra din piesa *Răzvan şi Vidra* a lui Hasdeu şi Doamna Clara, din *Vlaicu-Vodă*, scrisă de Al. Davila, piesă despre care s-a spus, dacă este să dăm crezare legendelor (în care aburul este confundat uneori cu ...fumul), că i-ar aparţine lui Odobescu.

8 „Prin ei, epica românească, obsedată în secolul al XIX-lea de mitul muntelui, coboară la miturile câmpiei şi ale lumii dunărene". (p. 17)

tretistic şi, ca un prea-plin uneori deranjant, alteori foarte inspirat, divagaţia nonşalantă prin care „naratorul fuge mereu din temă", cum observă criticul. În cazul acestora, autorul monografiei vorbeşte de existenţa unor goluri de aer ale naraţiunii, umplute cu întorsături meşteşugite de frază, răsfăţ de erudiţie, peisaje şi chipuri memorabile (a se vedea capitolul despre dropii, oamenii câmpiei şi tehnicile lor de vânătoare), care se infiripă, în mod personal, într-un stil şi o stare de spirit. De cele mai multe ori ele presupun abandonul firului ideii şi pun în relief pasiunea eseistului pentru scoaterea între paranteze a subiectului principal. Aparent neintenţionate, dar cu un procent ridicat de disponibilitate, digresiunile iau formatul unor permanenţe, asumate programatic aş spune, fiindcă respectivelor devieri li se atribuie un rol entropic în furnizarea de mijloace proprii temperamentului său artistic, altfel greu de satisfăcut prin procedeele consacrate ale limbii normativ-literare. S-ar putea trage concluzia că divagaţia este parte a unei strategii narative, constant împrospătată de miresmele unei oralităţii pe jumătate savante, pe jumătate populare. Acestea ilustrează, în opinia mea, structura sa intelectuală româno-franceză[9]. Dominanta deschiderilor de evantai din registrul stilistic o reprezintă locvacitatea sa jovială (dacă se poate spune astfel). Paginile acestui capitol apar înţesate de scene mitologice şi fapte istorice, de arheologie şi istoria artei, adevărat corn al abundenţei răsturnat în textul eseistului. De aceea, traseul iniţial este părăsit voios şi presărat cu situaţii neprevăzute, din care ies puternic în faţă imaginea omului de lume, apropierea lui firească de semeni, bucuria vieţii, erudiţia care-i dă ghes să se ilustreze ca autodidact, dar şi buna observaţie a naturii însufleţite epic. Din aserţiunile critice se poate lesne trage concluzia că evocările scriitorului eseist, ca şi cele ale omului de ştiinţă sunt tentate de paradox ca de aventură. Altfel, scriitura este memorabilă, simbolică, eroii apăr, ca în gravuri, cu detalii, unele livreşti, surprinse pe chip, în timp ce oralitatea se delectează cu interpretarea semnelor cerului şi a gesturilor umane. Dintre exemplificările oferite o aleg pe cea numită eseul gurmand, sintagmă prin intermediul căreia se pot aduce în prim plan interpretări actualizate de referinţele epocii noastre. Criticul ne avertizează că reţeta culinară a plăticii din evocarea *Câteva ore la Snagov* este o „«disertaţiune» care place şi astăzi la lectură". De ce? Ingredientele narative ce însoţesc pregătirile pentru aruncarea plăticii grase pe grătarul pus deasupra jarului încins au un farmec aparte, olfactiv, gustativ, coloristic, participativ-incitator, chiar neologistic, deloc indiferent la ceea ce ochii şi privirea, cu tot ceea ce semnifică ea, înregistrează aici. Atenţionez, cu ironie, că textul nu este recomandabil, spre citire, celor cu probleme de nutriţie şi metabolism, fiindcă numai simpla lui lectură ar ridica nivelul colesterolului prin stimulii pavlovieni. Delectarea papilelor gustative a constituit dintotdeauna preocuparea scriitorilor autohtoni, unii premergători lui Odobescu, alţii de după, dar, pentru că miza o constituie receptarea unor scrieri din secolul al XIX-lea de către cititorii secolului al XXI-lea, curiozitatea celor din urmă ar putea fi stârnită şi de o altă caracteristică, în numele căreia reviste specializate şi posturi de televiziune şi-au făcut un scop (comercial) furnizând experimente culinare şi reţete gastronomice. Modelul literar, cantabil-plescăitor al preparării „plăticii proaspete şi grase" de Snagov prefaţează, de pildă, formatul semi-literar al unei emisiuni de aceeaşi sorginte, promovate cu imens succes şi cam cu aceleaşi mijloace expresive şi de natură stilistică, de regretatul gurmand Radu Anton Roman, mâncău

9 Este de presupus că lungile perioade petrecute, în anii studiilor de liceu şi facultate din Franţa, şi-au pus amprenta pe acest *modus vivendi* al scriitorului. La fel faptul că în 1867 a organizat pavilionul românesc al Expoziţiei de la Paris, iar în 1880 a fost, pentru un an, secretar de legaţie la Ambasada României de la Paris. Dacă adăugăm amănuntul că, în marea ei majoritate, corespondenţa lui Alexandru Odobescu a fost scrisă în limba franceză, avem, credem, destule argumente ca să insistăm pe această componentă, franceză, a efervescenţei sale spirituale.

printre scriitori şi scriitor printre mâncăi. La o atentă scrutare, textele celui mai sus evocat seamănă izbitor de bine cu pasajul odobescian, ca model desigur.

Pagini numeroase sunt consacrate prozei ştiinţifice, capitol în cadrul căruia Eugen Simion insistă asupra a ceea ce numeşte „calea de acces spre obiectul de studiu". Din această perspectivă, se opreşte asupra celor trei volume din *Le Trésor de Pétrossa*, lucrare publicată în limba franceză, începând cu anul 1887. Tot în capitolul ştiinţific se fac referiri la cursul universitar *Istoria arheologiei* (1877, 760 p.), din care iese în evidenţă un orgolios răspuns polemic. În bunul obicei al eruditului eseist, răspunsul cu privire la distincţia dintre arheolog şi anticar devine digresiune. Acuzat că ar fi anticar şi nu arheolog, Odobescu arată: „anticar este cel care adună obiecte de artă (că acesta poate avea gust şi tact, dar nu face erudiţie), în timp ce arheologul adună elementele ştiinţifice şi încearcă a studia şi explica folosindu-se de principii de critică se de comparaţii (prin publicaţiuni) atributele acestora". Deşi în discuţie apare şi varianta de arheolog de cabinet (atribuită lui Odobescu) învinuitul se apără digresiv considerându-se cercetător. La rândul lui, autorul monografiei lansează următoarea întrebare, din care s-ar putea trage o concluzie utilă discuţiei: „Cum să numim acest tip de discurs care, vorbind de o ştiinţă severă, dificilă cum nu se mai poate, bazată pe fapte şi deducţii raţionale, ar trebui să aibă un scenariu precis şi să comunice fapte sigure, numai fapte? Odobescu îl deschide sistematic, fuge apoi din el (...) Jalea arheologului, notată cu o «pietoasă îngrijire» (iată o bună definiţie a scriiturii odobesciene !), este expresivă, ea găseşte mereu analogii frumoase." (p. 147) Causeria acestui „clasicist pe deasupra stilurilor", cum îl numeşte Eugen Simion, serveşte foarte bine altei însuşiri a spiritului său, aceea de a avea „imaginaţia ideilor", adaugă monograful.

Însă, cele mai interesante comentarii sunt extrase din vasta sa corespondenţă, prea puţin pusă în valoare, despre care Eugen Simion spune că este caracterizată de un stil al urgenţei:„ [corespondenţa] dă impresia, când citeşti aceste pagini, că spiritul său doarme pe un pat de spini şi că existenţa lui e un supliciu. (...) Între 19 şi 61 de ani *la pécune* va fi în viaţa lui Odobescu tema eternă a îngrijorărilor sale". În covârşitoarea lor majoritate, cele aproape 3000 de scrisori sunt scrise în limba lui Voltaire, fapt ce mă determină să adaug, din nou, că influenţa limbii şi culturii franceze, ca şi anii petrecuţi în Hexagon şi-au pus amprenta asupra modului de viaţă şi manierei de a scrie. În schimb, epistolele adresate colegilor şi prietenilor din ţară (V.A. Urechia, Ioan Bianu, Gr. Tocilescu, George Bariţ) sunt scrise în limba română.

Partea cea mai consistentă a acestui epistolar o reprezintă corespondenţa cu Alexandra (Saşa)[10] Prejbeanu, soţia sa, înfiată de familia al cărui nume îl poartă la căsătorie. Interesat de *fiziognomii*, la modă în vremea lui Odobescu, Eugen Simion constată că „Saşa era o femeie de o frumuseţe melancolizată". Moralist cum îl ştim, criticul face apoi, mai mult din insinuări, portretul Hortensiei Racoviţă, relaţia amoroasă care i-a provocat lui Odobescu sfârşitul şi, ulterior, moartea unei scurte serii de bărbaţi. Nu este de ignorat nici amănuntul că, înainte de a-l cunoaşte pe Odobescu, Hortensia Racoviţă fusese soţia dramaturgului Al. Davila. Portretul făcut acesteia de Eugen Simion nu dezvăluie aproape nimic din farmecul sau, poate, fascinaţia pe care profesoara de geografie o exercitase asupra istoricului mai vârstnic cu treizeci de ani, îndrăgostit orbeşte de ea. Apelând la un înţelesurile unei scene celebre, transpusă artistic de Leonardo Da Vinci, criticul o „studiază" din profil, apropiind-o de cel mai detestabil personaj: „ ... apostolii care participă la *Cina cea de taină*, sunt prezenţi din faţă, pentru a li se putea observa evlavia, fidelitatea, numai Iuda este prezentat din profil, pentru că el

10 Alexandra (Saşa) Prejbeanu [Kiseleff] a fost fiica nelegitimă a lui Pavel Kiseleff, între 1829 şi 1834 „guvernator" al Principatelor.

are ceva din ascuns şi anume gândul trădării". Mai departe, comentând căsătoriile Hortensiei Racoviţă, vreo trei la număr fără a mai socoti aventura cu Odobescu, criticul adaugă maliţios, între altele şi pentru că, presărată de victime, existenţa ei a fost longevivă[11]: „după despărţirea de Odobescu se căsătoreşte cu Gh. Buzoianu, care are, şi acesta, delicateţa să nu trăiască mult, moare în 1906". Se observă fără dubiu că Eugen Simion nu lasă nicio şansă acestei „muze" către care îşi îndreptaseră privirile şi aspiraţiile un dramaturg şi un eseist. Nu sunt sigur că alte situaţii, asemănătoare, de care istoria noastră literară nu duce lipsă, vor fi supuse aceluiaşi tratament.

În fine, pline de dramatism sunt cele trei scrisori pe care Odobescu le-a lăsat înainte de a se sinucide, episod comentat de Eugen Simion cu grija evidentă de a extirpa din textul său, într-o manieră aproape chirurgicală, informaţiile şi articolele din presa vremii, care a făcut din moartea lui Odobescu un mare scandal de amor. Nici Caragiale nu este străin de cruzimea situaţiilor care au premers gestului fatal[12].

Recitind romanul epistolar odobescian, Eugen Simion consideră că „în sine [corespondenţa lui Odobescu] este o operă fără egal până acum în literatura română şi este indiscutabil, opera lui cea mai bună". „Un paradox care nu-i unicul în cultura lumii", mai adaugă criticul care, tot la final, îşi pune întrebarea „dacă prozatorul a avut biografia pe care opera sa o merită sau dacă a avut o operă pe care biografia lui agitată şi risipitoare ar fi meritat-o?". Nu încerc să răspund dilemei care, observ, exclude terţiul, dar cred că după această prezentare succintă a monografiei semnate de profesorul Eugen Simion se pot trage câteva concluzii.

Totuşi, înainte de a mă întoarce la scriitura lui Eugen Simion, deci şi la monografia de faţă, insist asupra nuanţărilor din discursul său critic al ultimelor două decenii. Cum deja am arătat, Profesorul se numără printre puţinii cărturari din sfera literară care se ocupă de epocile mai vechi şi le apără valoarea literară. Îi citeşte pe reprezentanţii cei mai importanţi ai trecutului conform principiilor lui E. Lovinescu, asumat ca prim mentor al său, căruia i-a consacrat un doctorat, i-a publicat cărţile şi, mai ales, i-a dus mai departe ideile literare. Viziunea despre literatură a lui Eugen Simion implică estetica şi universul de idei al fenomenologiei operei, alături de care şi-a petrecut, în ani de activitate critică, mai mult de jumate de secol. Odată cu vârsta, scriitura sa atinge altitudinea de la care poate contempla literatura română în integralitate, fără obstacole, într-o solară luminozitate care pare că atenuează spiritul polemic, însă fără a-l anula, fiindcă judecăţile foarte incisive asupra literaturii trecutului recent şi prezentului nu sunt puţine. Eugen Simion a devenit un fervent apărător al valorilor naţionale, ale literaturii, artei şi ştiinţei, într-un cuvânt al culturii române. Valori care, acum, au fost fie abandonate, fie uitate, ori şi mai grav supuse oprobriului de către eternii resentimentari, ori de cei cu năravurile neschimbate, de lupi care se leapădă uşor de blană. Văd în această atitudinea, ilustrarea celui mai important dintre punctele decalogului stabilit împreună cu regretatul Andrei

11 Hortensia Racoviţă (născută Keminger) a trăit 89 de ani, până în 1953. În 1890, după divorţul de Alexandru Davilla, s-a recăsătorit cu şeful de cabinet al lui Titu Maiorescu, Dumitru Racoviţă, care a decedat în mai 1891. (v. Florentin Popescu, *Romanul vieţii şi operei lui Alexandru Odobescu*, Ex Ponto, Constanţa, 2001.

12 Amănunte de-a dreptul picante, oferă dramaturgul în „Gazeta poporului", nr-ele 16 şi 17/ (1895). Saşa îi cere mamei Hortensiei Racoviţa „mâna" fiicei pentru soţul ei, promiţând că va divorţa şi se va călugări.

Alte „voci" spun că dialogul avusese loc între soţie şi amantă, că dialogul se referise la cariera lui Odobescu, pusă mai presus de viaţa conjugală, cerându-se garanţii că preocupările ştiinţifice ale soţului nu vor fi sufocate de noua relaţie, cu profesoara de numai 30 de ani. Se mai spune, desigur fără a putea separa legenda de adevăr, că Odobescu se afla în camera vecină acestei discuţii, după alţii chiar în acea cameră, ascuns după faldurile draperiei. Prezenţa în această postură incomodă la discuţie, ar fi declanşat criza de conştiinţă a scriitorului şi, în cele din urmă gestul fatal.

Grigor[13] şi anume că un critic trebuie să iubească literatura. La cele spuse cu acel prilej, aş adăuga încă un amănunt, la fel de caracteristic pentru întreaga carieră a universitarului care a format câteva generaţii de profesori, critici şi istorici literari, de cercetători predându-le iubirea de frumos din literatură: critica este o formă de caracter.

Revin la concluziile monografiei de faţă, enumerându-le succint: (1). „Arhitectura" operei odobesciene se ridică pe trei etaje: naraţiunile literare şi opera eseistică, proza ştiinţifică şi corespondenţa; (2) în eseistică, Odobescu este un precursor al descrierilor magice ale câmpiei; (3) eseistul inventează un stil barochist căruia îi va da strălucire, peste un secol, G. Călinescu; (4) tot el este un „clasicist pe deasupra stilurilor", prevestindu-l, din nou, pe G. Călinescu; (5) criticul care, citindu-i corespondenţa primeşte sugestii pentru romanul său *Bietul Ioanide*[14]; (6) magia şi misterul ce învăluie muntele Istriţa intră prin Odobescu în preocupările literaturii, prelungindu-se până la memoriile poetului Ion Gheorghe; (7) spectacolul de imaginaţie al acestei inteligenţe creative, livreşti şi digresive dă naştere unui personaj fabulos, autorul însuşi, care respiră prin toţi porii fiinţei himerice (de hârtie); (8) capitole de viaţă boierească şi de episoade (a se vedea corespondenţa!) de ...hagialâc dau personalităţii lui Alexandru Odobescu o componentă relativ controversată, aceea de personaj, cel puţin ca destin, matein. De altfel portretul scriitorului, din tabloul pictat în 1890 de C.D. Mirea, pare desprins din atmosfera decrepită a *Crailor de Curtea Veche*, viaţa în sine a lui Odobescu nefiind străină unor astfel de situaţii.

Monografia semnată de Eugen Simion este o lectură dătătoare de sens, în numele căreia opera lui Alexandru Odobescu apare eliberată din captivitatea secolului al XIX - lea – care o fixase în chihlimbarul translucid al însumărilor de timp, expresie, mentalităţi, informaţie, gust, relaţii sociale. Nu în ultimul rând, această monografie este un recurs la istoria literară. Şi la trecut, dacă se mai arată cineva interesat de acest aspect.

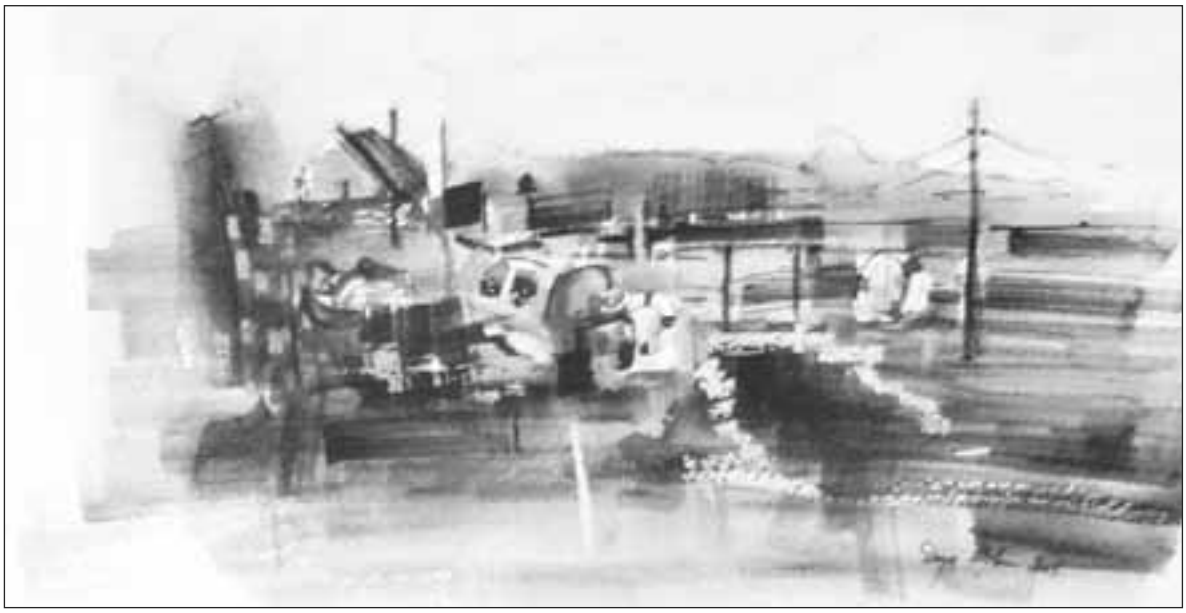

13 Eugen Simion, *În ariergarda avangardei* (convorbiri cu Andrei Grigor), Univers enciclopedic, Bucureşti, 2004; Curtea veche, Bucureşti, 2012, ediţia aII-a, adăugită.

14 Semnalez, vis-à vis de acest titlu, articolul biografic semnat de Mariana Celac, *Arhitectul B. Ioanide* (1887-1964) din revista „Secolul XXI", nr. 4-9,/2005, text în care autoarea afirmă că „dilemele lui G. Călinescu ar putea fi descifrate la o recitire în cheie arhitectonică a traiectoriei personajului său şi virtualei lui opere".

caiete critice

Paul CERNAT

Înapoi la Lovinescu, dincolo de lovinescianism

Abstract

Lucrarea de faţă discută, pornind de la reeditarea volumului E. Lovinescu, scepticul mântuit *al profesorului Eugen Simion, profilul critic şi receptarea din ultimele decenii a figurii principalului mentor al modernismului literar autohton, promotor en titre al sincronismului liberal în cultura şi societatea românească interbelică. Analiza propriu-zisă a cărţii are în vedere nu doar liniile de forţă ale personalităţii lovinesciene, urmărite pe firul biografiei sale, ci şi posteritatea culturală a acesteia, fără a pierde din vedere limitele teoriilor estetice şi ale concepţiilor ideologice asociate.*

Cuvinte-cheie: *modernism, sincronism, liberalism, estetic, ideologie.*

The present paper discusses the critical profile and the last decades' reception of the main mentor of Romanian literary Modernism, the en-titre promotor of the Liberal synchronism in the Romanian interwar culture and society, taking as a starting point the re-edited book E. Lovinescu, scepticul mântuit [E. Lovinescu, the Redeemed Skeptic]*, by Prof. Eugen Simion. The actual analysis focuses not only on the remarkable outline of Lovinescu's personality, following his biography, but also on his cultural posterity, considering the limits of his esthetical theories and their associated ideological concepts.*

Keywords*: Modernism, synchronism, Liberalism, esthetic, ideology*

La aproape 45 de ani de la prima apariţie şi ajunsă azi la a doua reeditare, după cea din 1996, *E. Lovinescu, scepticul mântuit* a lui E. Simion rămâne o sinteză monografică nedepăşită. Ne putem da seama de asta fie şi trecând în revistă, prin comparaţie, toate celelalte cărţi semnificative de până acum dedicate marelui critic. De la „revizitarea" dogmatic-sociologistă operată de N. Tertulian în *E. Lovinescu sau contradicţiile estetismului* (1959), recuperarea lui Lovinescu a urmat mai multe trepte, în acord cu liberalizarea ideologică a epocii poststaliniste. Cele două volume-pledoarie semnate de Ileana Vrancea, *E. Lovinescu, critic literar* (1965) şi *E. Lovinescu artistul* (1969), prefigurate de un studiu pe linie din *Lupta de clasă* (1962) şi urmate de eseul simpatetic *E. Lovinescu* al lui I. Negoiţescu (1970, cu o continuare postumă în 1999) au reprezentat, în context, deschideri necesare; ele nu au însă nici amploarea, nici complexitatea, nici fineţea comprehensivă a *Scepticului…*. Cea mai consistentă abordare ulterioară *Scepticului…*: *E. Lovinescu sau antinomiile criticii* de Florin Mihăilescu (1972) e un examen sistematic, de tip universitar, al criticii şi ideologiei lovinesciene, dar lasă la o parte literatura de ficţiune şi memorialistica, iar *În jurul lui E. Lovinescu* de Alexandru George (1975) va da, începând de la titlu, tonul mai multor abordări colaterale, de tip „în jurul". Bref,

Paul CERNAT - Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere, e-mail: cernatpaul@gmail.com

primul examen *critic* al *(cvasi)totalităţii* scrierilor lui E. Lovinescu îi aparţine lui Eugen Simion, care a dat un relief valoric complet al operei (va întocmi, începând din acei ani, şi primele ediţii ale acesteia). În ciuda lovinescianismului asumat de pe coordonate postmoderne, generaţia '80 n-a produs nici o carte notabilă despre mentorul sburătorist, iar agitaţii, confuzii ani '90 n-a produs, cu puţine excepţii, decât polemici gazetăreşti, a căror „vedetă" omniprezentă a fost Gheorghe Grigurcu; Abia criticii generaţiei 2000 (Andrei Terian, Teodora Dumitru, Antonio Patraş ş.a.) arată începutul unei schimbări de perspectivă. În acelaşi deceniu zece a început însă şi un demers editorial major: publicarea *Agendelor literare (1923-1943)* ale criticului, cu un bogat aparat de note realizat de Gabriela Omăt, Margareta Feraru şi Alexandru George - veritabilă frescă istoriografică a vieţii literare interbelice.

Scepticul mântuit (titlul reia, după cum se ştie, formula splendidă a lui Ion Barbu) a fost elaborată la finele anilor '60, ca teză de doctorat, şi a apărut în primăvara lui 1971 – în perioada de maximă liberalizare a postalinismului – având pe coperta a patra o recomandare călduroasă a conducătorului tezei, Şerban Cioculescu. Un moment de vârf în procesul de recuperare a autonomiei esteticului şi a tradiţiei postmaioresciene. O ştafetă trece astfel, firesc, din mâinile unuia dintre reprezentanţii iluştri ai criticii postlovinesciene (Cioculescu) în mâinile celui mai autorizat lider al noii generaţii. Semnificativă în context este apariţia aproape simultană a unor volume-reper pentru proiectul critic major al generaţiei '60: *E. Lovinescu, scepticul mântuit* de Eugen Simion şi *Contradicţia lui Maiorescu* de Nicolae Manolescu. În cazul celui din urmă, „tonul" îl dă impetuozitatea polemică şi voinţa expresă de originalitate. În cazul celuilalt – echilibrul responsabil al judecăţilor şi spiritul constructiv. Schimbând ce e de schimbat, Eugen Simion se raportează la liderul sburătorist în acelaşi fel în care Lovinescu s-a raportat, în monografiile sale, la Titu Maiorescu: *în spirit*, nu *în literă*. Diferenţa faţă de recuperările apologetice – de la Ileana Vrancea la I. Negoiţescu şi Al. George

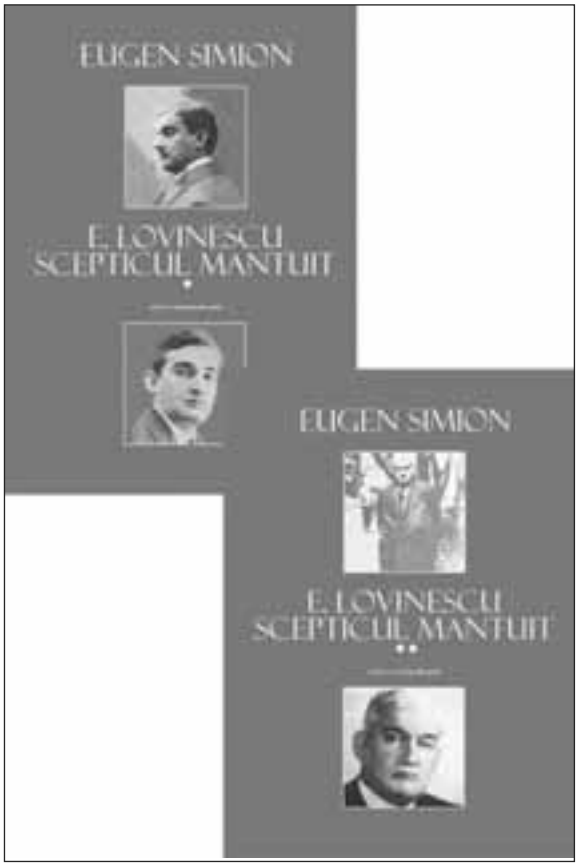

– e marcată, şi probabil explică, întrucâtva, receptarea frugală şi strepezită de la prima ediţie (cea din 1996, prost difuzată, n-a avut parte, din câte ştiu, de nici un comentariu aplicat!) Mai direct, mai printre rânduri, i s-a reproşat exegetului fie că nu e prea „creator" (prejudecată pseudo-călinesciană), fie că e prea descriptiv; fie că factologia şi citatele sunt prea abundente (!), fie că formulează prea multe obiecţii şi evită teoretizări apăsate, în beneficiul unui examen mai concret al ideilor, elemente ce pot trece lesne drept calităţi. Dacă nu cumva principalul reproş de subtext ţine de lipsa adeziunii totale, necritice, şi a entuziasmului militant…

Lipsită de caracterul protocolar al lucrărilor doctorale, *Scepticul…* e o carte scrisă cu un farmec al expresiei şi o eleganţă devenite, de atunci, marcă stilistică înregistrată, în buna descendenţă umanistă a criticii estetice interbelice. Dublată, în subsidiar, de fineţea unui moralist modern, „clasic" însă prin echilibrul nuanţelor şi claritatea expunerii,

proza criticului şaizecist ajunge aici la deplina maturitate prin confruntare cu cea lovinesciană. O maturitate răbdător cucerită, într-o epocă istorică dificilă. S-ar putea face o întreagă antologie de propoziţii şi formulări critice memorabile, cvasi-aforistice: „Lovinescu se reîntâlneşte (…) cu tinereţea lui spirituală între coperţile unor studii docte, scrise în pragul morţii"; „E războiul de treizeci de ani al criticii române, dacă punem la socoteală şi luptele de guerilă ale criticii tinere (M. Ralea, G. Călinescu, Pompiliu Constantinescu, V. Streinu), formată în cultul acestei adversităţi"; „Lovinescu cel adevărat trebuie căutat, totuşi, în aceste perpetue revizuiri, nemulţumiri de sine, adaose şi suprimări…"; „În critica lui Lovinescu, el (M. Dragomirescu) e menit să joace de-a pururi rolul lui V. A. Urechia din critica lui Maiorescu". Şi o definiţie superbă, la care ţin: „*Clasicismul* călinescian, apărut, la prima vedere, ca o replică a *modernismului* lovinescian, nu-i, de fapt, decât un *modernism* împins spre zonele literare ale trecutului".

Dincolo de superioara dezinvoltură, volumul este însă şi un exerciţiu de rigoare, de aplicaţie istorico-literară temeinică. Un exerciţiu puţin obişnuit în interiorul generaţiei post-staliniste, atrase mai curând de speculaţia eseistică, anistorică, decât de abordările socio-istorice, anexate ideologic de critica marxist-leninistă (motivele acestei respingeri au fost investigate, convingător, de Alex. Goldiş în cartea sa despre *Critica în tranşee…*). E. Simion a citit tot ce se putea citi, la acel moment, de şi despre E. Lovinescu, refăcând cu meticulozitate contextele, mergând la colecţiile de periodice şi, în măsura posibilităţilor, la documente de arhivă personală. Confruntat cu puţinătatea informaţiilor biografice (ele vor deveni accesibile mult mai târziu), ajutat şi de faptul că, în cazul lui Lovinescu, viaţa şi opera tind se confunde, Eugen Simion nu a scris o monografie clasică, ci o anatomie a personalităţii lovinesciene şi un mulaj critic al operei, urmărite în procesul devenirii lor. Observaţii moral-estetice revelatoare sunt dedicate începuturilor – faza „paşilor pe nisip" – şi studiilor doctorale pariziene, realizate sub coordonarea lui Emile Faguet. Comentariile despre *Jean-Jacques Weiss et son oeuvre littéraire* şi despre *Les voyageurs français en Grèce au XIX-e siècle* surprind profilul unui tânăr critic în plin proces de autodefinire, scindat între atracţia impresionismului artist, subiectiv, şi aplicaţia erudită, sistematică, în tradiţia istoriografiei pozitiviste. Coincidenţa face ca în perioada apariţiei *Scepticului…*, Eugen Simion să se fi aflat el însuşi la Paris, cu o bursă de patru ani, pe o altă spirală a istoriei criticii româneşti şi franceze…

Amănunt important: tânărul monograf a ţinut să-şi însoţească publicarea primei sale sinteze majore cu o masivă *Antologie a criticilor români. De la T. Maiorescu la G. Călinescu*, care ar merita reeditată. Într-un comentariu radiofonic din 13 mai 1971, reluat în primul volum de *Unde scurte*, Monica Lovinescu s-a ocupat „din discreţie" doar de antologie în defavoarea monografiei pe care totuşi o evaluează superlativ: „Continuând să respect o linie de elementară discreţie pe care mi-am fixat-o mai demult nu mă voi opri la monografia pe care Eugen Simion a consacrat-o (…) lui E. Lovinescu, în ciuda faptului că e o împlinire majoră, ci la *Antologia criticilor români. De la T. Maiorescu la G. Călinescu*, alcătuită tot de Eugen Simion şi apărută în (sic!) Editura Eminescu". Publicarea simultană a *Scepticului…* şi a *Antologiei…* dezvăluie însă o miză mai amplă, vizând recuperarea tradiţiei criticii româneşti precomuniste. Încă de atunci, tânărul „şaizecist" se arăta preocupat de sinteze totalizante vizând devenirea unei culturi, nu de abordări eseistice fragmentare.

„Aş scrie azi, desigur, altfel despre Lovinescu, evident, altfel din cel puţin două motive: opera lui critică este cunoscută şi, în consecinţă, nu mai este nevoie de o reconstituire a scenariului său intelectual, în fluctuaţiile şi nuanţele lui: şi în al doilea rând, nici eu (criticul criticului) nu mai sunt cel din 1965-1970. Nu reneg, cu toate acestea, ambiţiosul meu *Sceptic mântuit*, o carte tinerească, o carte (…) de formare. Din confruntarea cu un mare critic, am reuşit să mă înţeleg pe mine şi să-mi fixez (…) un model

moral şi intelectual în critică pe care nu l-am părăsit în esenţă nici azi", afirma – lovinescian – autorul cărţii în 1996. S-ar putea adăuga, desigur, multe în privinţa poeticii lovinesciene, a contextelor biografice şi politice. Teoriile sociologice pot fi, şi ele, confruntate suplimentar cu diferitele teorii ale modernizării şi ale mondializării (în subsolul ediţiei 1996 se face trimitere doar la un articol al lui Ion Madoşa din *Literatorul* despre sursele ştiinţifice din *Istoria civilizaţiei…* şi la faptul că „procesul de *integrare europeană* readuce în discuţie elementele pe care E. Lovinescu le considera iremediabil lichidate; între timp, lucrurile au căpătat dimensiuni noi…). Însă „reconstituirea scenariului intelectual în fluctuaţiile şi nuanţele lui" era, în 1970, o operaţiune obligatorie, iar paginile primei ediţii nu au, recitite azi, nici un rid ideologic. Eugen Simion şi-a reeditat, în ultimii ani, eseurile monografice despre Creangă, Eliade şi tânărul Eugen Ionescu după metoda *Work in progress*, completându-le şi amplificându-le din mers. *Scepticul mântuit* nu face excepţie de la regulă. Ediţia din 1996 includea o serie de „contribuţii lovinesciene" din anii următori primei editări (mai exact: până în 1978), cu adaosuri recente privind cercul „Sburătorul" şi cu modificări ale capitolului despre sociologia lui Lovinescu. Au fost valorificate, de asemenea, date noi despre cenaclul *Sburătorul* din primul volum al *Agendelor literare*, apărut cu puţin înainte (1995). Ulterior au apărut alte cinci, valorificate în vederea prezentei ediţii. În prefaţa celei de-a doua, criticul ţinea să precizeze – cu privire la cele scrise despre *Istoria civilizaţiei* - următoarele: „n-am scris un capitol cu totul nou despre sociologul Lovinescu, cum eram tentat să fac, am reorganizat doar ideile vechi şi le-am dat, sper, mai multă coerenţă şi acuitate. (…) Când am recitit, acum, comentariul meu scris la sfârşitul anilor '60, mi-am dat seama că el este incomplet şi foloseşte mai degrabă limbajul aproximaţiei şi al aluziei, răspândit în epocă. Unele idei nu puteau fi spuse, sau puteau fi spuse numai pe jumătate. În 1924 E. Lovinescu vorbea, de exemplu, reprobativ de atitudinile extremiste (bolşevismul şi fascismul) şi ataca pe faţă soluţia gheristă (socialistă) în procesul civilizaţiei române".

Întreaga construcţie monografică e clădită pe conflictul interior dintre „omul temperamental" şi „omul deliberativ" – o adevărată intrigă epică, generatoare de *suspense* critic. Mai concret: „omul deliberativ" (erijat în teoretician al modernităţii liberale, de sursă valahă) îl învinge pe „omul temperamental" (cu „moldovenismul" său conservator, înclinat spre pasivitate şi contemplaţie oblomovistă), dar nu întru totul. Să urmărim însă caracterizarea pe care i-o face marelui critic exegetul său şaizecist: „E. Lovinescu, *Homo aestheticus*, iese, aşadar, ca şi teribila Minerva, din tâmpla unui spirit în luptă cu fatalităţile temperamentului. Voinţa a fost mai puternică şi o sănătoasă educaţie estetică şi, desigur, un simţ extraordinar al evoluţiei literare l-au împins pe acest moderat clasicist în avangarda spiritului critic românesc, într-o epocă în care se produce o mare confruntare de forţe. Inteligenţa lui Lovinescu constă în a evita să devină *esenţialmente* modernist, cum l-ar fi dorit tinerii lui prieteni. El creează un concept, dar se ţine la o oarecare distanţă de el din convingerea că prea marea fidelitate faţă de teorii stânjeneşte intuiţia vie. Impresionismul sădise, definitiv, în el acest spirit de relativizare şi faptul se observă chiar şi atunci când criticul îşi dogmatizează ideile. Puţin *dogmatism* nu strică criticii, e adevărat, dar cu o condiţie: dogma să nu omoare, în critică, spiritul ei liber, creator. O suspiciune tactică şi o tărie de a lăsa deoparte metoda când realitatea operei literare o cere, iată ce nu trebuie să lipsească unui critic. Altfel, el devine robul schemelor pe care le-a creat. Exemplul lui M. Dragomirescu îi stă lui E. Lovinescu în faţă".

Un E. Lovinescu „în ariergarda avangardei", aşadar: este poziţia pe care şi Eugen Simion a adoptat-o şi pe care a considerat-o, mereu, ideală pentru un critic literar. Din ea decurge, am impresia, şi detaşarea sa progresivă faţă de *lovinescianism*. În prefaţa ediţiei a doua a *Scepticului…*, diferenţa e discret formulată: „Lovinescu a fost un spirit liberal şi a mizat, în soluţia lui sociologică, pe programul liberalismului românesc. Un

spirit liberal radical în teorie şi tolerant în viaţa literară… Nu însă cu lipsă de talent. (…) N-a făcut politică activă (de partid) şi a detestat totdeauna violenţa, extremismul, rasismul, spiritul primar agresiv de orice nuanţă… A ştiut uneori să treacă peste convingerile sale ideologice şi să admire caracterul, consecvenţa de opinii, fermitatea şi demnitatea atitudinii. Cazul junimistului P.P. Carp este lămuritor. N-a înţeles, cred, prea bine rolul tradiţionalismului spiritual în istoria unei culturi şi civilizaţii, dar, la 1910 şi după război (…) poziţia lui poate fi justificată. Tradiţionalismul, în formula sămănătoristă şi neosămănătoristă, era o frână"… Reţinem imediat, din acest fragment, adeziunea la *toleranţa* şi *talentul* lui E. Lovinescu, preţuirea capacităţii acestuia de a „trece peste convingerile ideologice", dar şi o subtilă delimitare de *radicalismul* acestora. Antitradiţionalismul lovinescian e, pentru Eugen Simion, valabil *în context*, dar devine contestabil într-o perspectivă mai largă a istoriei noastre culturale. O asemenea atitudine echivalează aproape cu o despărţire: nu de Lovinescu, ci (măcar în parte) de ideologia sa liberală. Şi, mai ales, de felul exclusivist şi dogmatic în care a fost instrumentalizată, după 1990, sub forma „revizionismului est-etic" anticomunist (prin intermediul Monicăi Lovinescu) sau a globalismului neoliberal. Mai nou, în studiul introductiv la cele două mari *Istorii…* apărute la Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, autorul *Scepticului mântuit* se îndepărtează şi mai mult de sincronismul lovinescian, pe care-l corectează prin *Antimodernii* lui Antoine Compagnon. „Revizuirea" începuse, în fapt, mai demult. Şi cât se poate de oportun. Opoziţia ideologică între tradiţionalism şi modernism, forjată de Lovinescu, a devenit în timp irelevantă şi stă la originea multor confuzii. Chiar critica interbelică a avut, ştim bine, mari dificultăţi de clasificare a unor autori ca Lucian Blaga, B. Fundoianu, Ion Pillat sau Adrian Maniu, distribuiţi – pe criterii tematice sau de grupare culturală – când în perimetrul „tradiţionalismului", când în cel al „modernismului", iar opoziţia modernism vs. tradiţionalism amestecă planul estetic cu cel cultural-ideologic.

Relativismul autonomist-estetic şi occidentalismul liberal, sincronist şi citadinizant, nu merg întotdeauna bine împreună nici în interiorul operei lui Lovinescu. Uneori intră de-a dreptul în conflict. Inclusiv marile injustiţii, cum ar fi deprecierea lui Caragiale şi Sadoveanu, nu sunt decât modalităţi de apărare a propriilor concepţii privind „evoluţia" literaturii şi societăţii, contrazise de relevanţa majoră a acestor scriitori „reacţionari". Adversitatea faţă de conservatorismul (antiliberalismul) junimist şi de poporanismul *Vieţii româneşti* explică, în mare măsură, inaderenţa estetică lovinesciană. O inaderenţă piezişă, corectată târziu şi incomplet, când Sadoveanu se reinventase ca mare scriitor, iar discipolii sburătorişti (în frunte cu Şerban Cioculescu) îl lăsaseră pe Lovinescu fără contraargumente în privinţa lui Caragiale („alternativa" Brăescu îşi vădise, deja, minoratul). Aceiaşi discipoli îl impuseseră şi pe Arghezi recunoaşterii criticului, care-l negase ca pamfletar şi-l acuzase de colaboraţionism pro-german în timpul Primului Război Mondial. Cât din această recunoaştere se va fi datorat „gustului" şi cât – unui calcul strategic, contează mai puţin. Acreditarea din *Istoria literaturii române contemporane* a venit să compenseze la timp toate şovăielile iniţiale. Căci, deşi Ibrăileanu şi D. Caracostea văzuseră în Arghezi un poet major cu mai mult înaintea lui Lovinescu, ei n-au fost capabili să-l *acrediteze critic*. Or, Lovinescu n-a fost, cu unele excepţii (Ion Barbu ş.a.), un „descoperitor", ci un *legitimator* de talente noi. În privinţa erorilor sale de judecată estetică, ar fi de amintit faptul că, la 1971, mulţi dintre cei supralicitaţi de el erau în viaţă – Camil Baltazar de pildă, care nu va fi fost prea bucuros citind despre sine cele scrise în *Scepticul*... Supralicitarea lui Baltazar a fost totuşi de la început stridentă; nu şi subevaluarea drastică a lui Bacovia, al cărui statut de mare poet se datorează, în primul rând, criticii postbelice, nu lui Lovinescu & Co.

Există în fapt „mai mulţi" E. Lovinescu. Între tatonările - impresioniste ca formulă şi moderat-conservatoare în opţiuni - din anii

„paşilor pe nisip" şi naţionalismul liberal pro-unionist din anii Primului Război Mondial (când autonomia esteticului a fost pusă între paranteze) diferenţele sunt câteodată şocante. Ca şi cele dintre combatantul naţional din 1916 şi reinventarea de după câţiva ani ca mentor al „Sburătorului", ideolog al civilizaţiei liberale şi promotor al modernismului sincronist. Eugen Simion urmăreşte nuanţat şi comprehensiv acest proces sinuos al construcţiei de sine, ferindu-se să tragă concluzii pripite. Ceea ce ţine să sublinieze e cucerirea dificilă, frustrantă, a independenţei critice, presărată cu numeroase despărţiri. Iorga, Maiorescu, Mihail Dragomirescu, dar şi propriul temperament, „moldovenesc" şi „conservator", se numără printre victime. O culminaţie o reprezintă *Istoria civilizaţiei…*, calificată, acut, ca „un act de paricid intelectual". Mai exact, ca „opera aproape integrală a *omului deliberativ* silit să respingă aproape toate miturile în care a crescut şi s-a format *omul temperamental* (…), un act de ruptură totală între cele două spirite care se confruntă în personalitatea lui E. Lovinescu". Revelator e felul – reconstituit „la firul ierbii" - în care Lovinescu îşi recalibrează din mers atitudinea de la o epocă la alta, de la o paradigmă culturală şi istorică la alta. Ne putem întreba ce-l va fi determinat să abandoneze, în Primul Război, cauza estetică în favoarea militantismului naţionalist. Un posibil răspuns ar fi: pragmatismul ordinii priorităţilor. Pentru acest „mare critic burghez" (cum îl va numi mai târziu N. Steinhardt), fiu de senator liberal, triumful idealului naţional implică victoria liberalismului francofil, post-paşoptist, în cadrul unui stat *naţional unitar*. Antigermanismul său va fi „revizuit", totuşi, spre sfârşitul vieţii când, în faţa pericolului bolşevic al dezmembrării ţării, marele critic se întoarce spre „bătrânii săi dascăli junimişti" şi politica lor din 1883 care „face din germani o barieră în faţa expansiunii slave" – dar aceasta e altă discuţie, vizând reformularea poziţiei „prooccidentale" şi „antirăsăritene". Lovinescu a înţeles modernitatea sub semnul unui occidentalism definit prioritar de Franţa raţionalistă şi laică. Iar pe aceasta din urmă a văzut-o ca avatar al Imperiului Roman şi al universalismului latin. Nu există, aşadar, o contradicţie reală între formaţia „latinistă" a criticului, cu gust pentru rigoarea clasică şi pentru „discţiunea ideilor", şi spiritul modern al cărui principal legislator a devenit, în literatura română a anilor `20. E adevărat că Lovinescu a încercat să „clasicizeze" riscant modernismul mai ales în proză, respingând ca „lirice" şi „subiective" noile sale direcţii (pe acelaşi plan cu tendenţionismul liric al sămănătorismului!), şi privilegiind „obiectivismul epic" de tip realist. Însă confuziile sale conceptuale, amendate mai târziu de critici, au reprezentat la vremea lor un impuls salutar în construcţia unei literaturi solide.

Chiar dacă Eugen Simion insistă avenit asupra „ascezei" lovinesciene şi face, expresiv, portretul unui critic care s-a învins pe sine, câştigându-şi independenţa deplină în afara oricăror poziţii universitare, politice sau academice, faptele pe care le prezintă sunt ceva mai complicate. Cursul ţinut în 1919, vreme de un semestru, la Universitatea din Bucureşti, arată un Lovinescu gata „să recunoască în dreapta şi în stânga meritele confraţilor" – în frunte cu Iorga - pe care îi va nega, ulterior, în *Istoria literaturii române contemporane* („amară, inutilă diplomaţie!", notează monograful). În asemenea condiţii, oricât de dureros, eşecul social (universitar, academic) va fi transformat într-un succes pe termen lung. Alternativ faţă de literatura oficială, cenaclul „Sburătorul" se va dovedi mai mult decât o instituţie literară alternativă: el va reprezenta, cu puţine excepţii, literatura română „vie" a epocii şi un „spirit al veacului". Atât mentorul, cât şi cenacliştii asociaţi au beneficiat enorm de pe urma lui şi e greu de spus cine a dat şi cine a primit mai multe. Un lucru e cert: criticul şi-a jucat admirabil *rolul*…

O observaţie importantă vizează atitudinea ambiguuă a lui Lovinescu faţă de simbolism; respins înainte de Război, recuperat şi chiar revendicat după ce îşi dăduse obştescul sfârşit, acesta reprezintă „«vagul nordic, fumuriul, nedefinitul, inconştientul…» - însuşiri, adică, opuse spiritului latin

al criticului şi expresiei sale *liniare, geometrice, arhitecturale*". Bizară situaţie: înainte de 1915, Lovinescu nega simbolismul tocmai în virtutea caracterului imitativ exagerat (orientat spre Apus), şi prea puţin „specific naţional", încercând să combată semănătorismul pe terenul acestuia. Faptul îi prilejuieşte exegetului o remarcă nu lipsită de maliţie: „Avea mai târziu, criticul, ce regreta: poziţia de acum faţă de poezia nouă va fi în violent dezacord cu teoria sincronismului, axa întregii sale critici". Eugen Simion nu se grăbeşte însă – şi bine face! – să tragă concluzii pripite privind „inconsecvenţa" şi „frivolitatea" lui Lovinescu, mult acuzate de adversari. Şi bine face, pentru că *spiritul* criticii lovinesciene este altul. Ceea ce unora le-a apărut ca instabilitate morală a opiniilor e, în realitate, „un act de asceză spirituală" şi un exerciţiu de onestitate: „cine citeşte fără idei preconcepute *Criticele* şi cele două ediţii din *Istoria literaturii contemporane* remarcă tăria lui (Lovinescu) de a înfrunta contestarea cea mai aspră schimbând, acolo unde este cazul, opinia ce i se pare falsă. Acest spectacol de reveniri, adăugiri, revizuiri etc. arată şi altceva: Lovinescu n-a fost, ca Maiorescu, un critic de la început format. Stilul, prin care noi înţelegem, în primul rând, un mod de a gândi critica, s-a constituit în decursul unui deceniu şi jumătate". După cum se ştie, Lovinescu va recupera, *post festum*, simbolismul în contul modernismului, un concept eclectic şi mult mai integrator. Mai mult, se va considera chiar „critic simbolist" (ceea ce nu înseamnă şi *al simbolismului*!). Dar şi faţă de modernism va adopta o poziţie „de centru", conformă cu latura clasică, prudent-conservatoare, a personalităţii sale. „Dogmatismul necesar", autoritatea morală, armătura ideologică, istorică sau sociologică sunt tot atâtea elemente prin care a încercat să îndiguiască relativismul impresionist – ele sunt însă criterii pragmatice, care ţin cont de realitatea concretă, imprevizibilă a literaturii, fără a încerca s-o reducă la scheme abstracte, prestabilite.

În anii '70, a apăra lovinescianismul împotriva dogmatismelor oficiale – realismul socialist rezidual şi, mai târziu, naţional-comunismul agresiv – era o cauză definitorie a noii critici post-maioresciene. Împotriva celor care, pe urmele dreptei naţionaliste a deceniului patru, îl acuzau pe Lovinescu de spirit antinaţional ş.cl., Eugen Simion argumentează, ori de câte ori are ocazia, poziţia naţională a marelui critic, vădită nu numai în teoria „diferenţierii", şi compatibilitatea ei cu ideea autonomiei esteticului. Câteva prejudecăţi rezistente sunt demontate sau nuanţate binevenit în capitolul *Critic al valorilor clasice*, unde e discutată vasta activitate de latinist a lui Lovinescu, fără termen de comparaţie (într-adevăr!) în rândul colegilor săi de breaslă. Şi prezumata indiferenţă a criticului faţă de istoria literară este infirmată, parţial. Spun „parţial" întrucât monografiile pozitiviste, dar nu lipsite de judecăţi estetice, despre Grigore Alexandrescu, Costache Negruzzi şi Gheorghe Asachi, sau documentata monografie despre Maiorescu nu reprezintă argumente suficiente. Şi nu-i vorba doar de separarea pe care Lovinescu o face între critica estetică, rezervată actualităţii, şi cea istorică. O anumită *inaderenţă* faţă de scriitorii de talent ai secolului 19, cu excepţia lui Filimon şi Negruzzi, există totdeauna la el, iar cele scrise despre Alecsandri, Odobescu, Eminescu, Creangă, Caragiale sau Slavici decepţionează fie prin precaritate, fie prin rezerva excesivă. Va fi nevoie de contribuţia lui G. Călinescu (în special), dar şi a lui Şerban Cioculescu, Perpessicius sau Vladimir Streinu, între alţii, pentru ca viziunea modernă asupra literaturii să cucerească şi epocile mai vechi. O va face, cu instrumentele noii critici franceze, chiar Eugen Simion, în *Dimineaţa poeţilor*…

Dar să revenim la problema spinoasă a moştenirii lovinesciene. Felul în care a fost disputat marele critic în anii Războiului Rece, ca armă de luptă împotriva naţional-comunismului antioccidental, autohtonist şi protocronist, dar şi după 1989, prin revizionismul „est-etic" patronat de Monica Lovinescu, felul în care e revendicat de adepţii postmodernismului şi ai globalizării, oferă un material de investigaţie pasionant. Există, trebuie s-o spunem, o linie lovinesciană moderată, ecumenică (fidelă

autonomiei esteticului în judecata de valoare), şi una militant-ideologică, „de direcţie" (pe linia din *Istoria civilizaţiei…*). Eugen Simion o ilustrează, cu excelenţă, pe cea dintâi. Din păcate, autorul *Secepticului…* a devenit una dintre victimele predilecte ale noului dogmatism, mai apropiat, am spune, de un realism socialist cu semn schimbat decât de liberalism. Parţial justificată în timpul totalitarismului – căci, nu-i aşa, la război, ca la război… - linia „est-etică" şi-a vădit, după 1989, sporul de toxicitate prin penalizarea reducţionist-politică a marilor personalităţi culturale. Ea a selectat din critica lui E. Lovinescu radicalismul ideologic al „revizuirilor morale", nu ecumenismul estetic. Este suficient să parcurgi trista culegere a lui Gheorghe Grigurcu din 1997 (*E. Lovinescu între „continuatori" şi „uzurpatori"*) sau campaniile de presă consemnate în *Cronologia vieţii literare româneşti (1990-2000)* pentru a vedea cât rău a făcut, în numele Binelui şi sub steagul anticomunismului postcomunist, „noul război cultural".

Pentru un necesar examen critic al lovinescianismului ideologic, merită să ne oprim asupra obiecţiilor aduse, la a doua ediţie a *Scepticului…*, *Istoriei civilizaţiei române moderne* şi *Istoriei literaturii române contemporane* de către Eugen Simion. Iată, mai întâi, poziţia sa în chestiunea antiruralismului lovinescian: „dacă teoria poporanistă e o armă împotriva sincronismului, principiul sincronizării poate deveni, în mâna criticului, o armă împotriva literaturii rurale. Alt paradox pe care Lovinescu nu-l poate evita. (…) G. Ibrăileanu şi, după el, Mihai Ralea nu judecă însă atât de simplist lucrurile". Cu o constatare pertinentă privind amestecul criteriilor: „Lovinescu care ceruse dreptul tuturor claselor sociale la viaţa estetică se contrazice când, în *Istoria civilizaţiei*, judecând ideologiceşte lucrurile, consideră literatura rurală 'oarecum inferioară' (…) Să reţinem, la acest capitol general, disocierea pe care o face Lovinescu în ceea ce priveşte literatura rurală, judecată după două criterii: unul ideologic (…), altul estetic, în litera adevărului. Anacronică, după critic, în raport cu evoluţia civilizaţiei şi a spiritului epocii, inferioară ideologiceşte, literatura ţărănească poate fi acceptată când e vorba de valori estetice sigure. (…) Pare curioasă şi, în fond, de neacceptat azi, această judecată dublă a operei, cu concluzii radical diferite".

În privinţa atitudinii faţă de tradiţie, monograful regretă faptul că Lovinescu „respinge (…) tot ce n-a participat la procesul de înnoire declanşat la începutul secolului al XIX-lea sub influenţa ideologiei occidentale, cu precădere a celei franceze", urmând o „schemă ideologică reducţionistă" şi „cam maniheistică" prin care judecă ideologia românească ne- sau antiliberală. Într-adevăr, criticul sburătorist identifică prea abrupt tradiţionalismul „numai cu ceea ce este înapoiat, vegetativ, cu handicapul nostru răsăritean etc.", iar Eugen Simion îi aduce un contraargument de bunsimţ: „într-o societate care se preface rapid (…) nu există doar două forţe care se confruntă (…) ci mai multe, cu infinite nuanţe. Cazurile Kogălniceanu sau Cuza sunt edificatoare". Nu e uitată obiecţia „importantă" a lui C. Rădulescu-Motru, care contestă monopolul unui partid (liberal, în cazul de faţă) în procesul modernizării. Sunt citate şi alte cazuri de reformatori aparţinând „direcţiei organiciste" şi „tradiţionalismului democrat", deloc „străini de spiritul veacului"… Bref, „trebuie (…) să facem o distincţie între tradiţionalismul ca factor spiritual şi conservatorismul, reacţionarismul manifestat în opera politică şi socială. Surprinzător la un mare spirit, E. Lovinescu are tendinţa de a le confunda". Există însă şi obiecţii mai grave: „impresia este, când citeşti această admirabilă carte care este *Istoria civilizaţiei române moderne*, că din necesităţi de demonstraţie marele critic sacrifică nuanţele şi practică el însuşi un soi de determinism radical atunci când pune fenomenul cultural în dependenţa ideologiei manifeste". Iată şi un exemplu „determinist" care poate da de gândit: „Apar (...) coincidenţe curioase. Coincidenţa, de pildă, între poziţia autonomistului Lovinescu şi aceea a deterministului Gherea în privinţa fondului *reacţionar* din opera lui Eminescu. Or, o idee acceptată în estetică este că opera nu se confundă cu suma ideilor cuprinse în

ea". Atingând chestiunea ideologiei eminesciene, dar şi „fişa ideologică" a unor Kogălniceanu sau Iorga, E. Simion se simte îndreptăţit să afirme că „ceva nu *sună bine* în demonstraţia ideologică a lui E. Lovinescu".

„Opinia cea mai vulnerabilă a criticului" ar fi - încă o dată - „despărţirea spiritului românesc de tradiţiile lui răsăritene, vegetative, inerte, obscurantist slavone şi opţiunea pentru o înnoire rapidă care, prin apropierea de formele şi ritmurile occidentului, echivalează şi cu o reîntoarcere la rădăcinile lui latine". Ideea e că, adoptând această poziţie, Lovinescu calcă pe un „teren primejdios" în chestiunea tradiţiei autohtone: „soluţia pe care o propune Lovinescu: lepădarea totală de experienţa noastră răsăriteană, eliminarea factorului răsăritean din ecuaţia societăţii române moderne, o revoluţie ideologică urmată de o revoluţie economică posibilă în urma importului masiv de *forme* occidentale. (...) este impresia criticilor săi şi impresia, trebuie să spun, nu-i deloc falsă, că el diminuează enorm importanţa factorului tradiţional. Evaluarea lui este în *Istoria civilizaţiei române moderne* rapidă, simplificatoare şi neconcludentă în cele din urmă, reducându-l la inerţie morală şi intelectuală, obscurantism slavon prin intermediul religiei ortodoxe, spirit conservator". Iată şi poziţia monografului în privinţa „beznei ortodoxismului slavon" de dinaintea modernizării: „dacă judecăm lucrurile cu obiectivitate, Lovinescu nu are în totalitate dreptate. Ortodoxia românească ne-a ţinut, totuşi, fiinţa multă vreme (…), biserica a constituit un factor de coeziune şi rezistenţă. Şi apoi, ortodoxia nu înseamnă numai *slavism* şi beznă răsăriteană. Ea a adus şi păstrat în cultura română spiritualitatea bizantină, o componentă (şi o tradiţie) deloc neglijabilă a spiritualităţii noastre. (…) Oricum, tradiţia ortodoxă este mai complexă decât arată E. Lovinescu şi rolul ei în ecuaţia morală şi intelectuală a poporului român nu este neglijabil. Şi nici prin definiţie negativ". Un punct de vedere mai mult decât rezonabil. Sunt aduse în discuţie, în ediţia din 1996, şi argumentele elevilor lui Nae Ionescu, care mizează pe „o *metafizică a Răsăritului* care, în comparaţie cu aceea de tip catolic, este mai bogată pentru că pune accentul nu pe *cunoaşterea* strict raţională, ci pe *înţelegerea* (trăirea) universului. Nu sincronizarea este, în acest caz, prioritatea societăţii româneşti, ci întoarcerea la sursele spirituale, regăsirea rădăcinilor". O lungă discuţie ar putea începe şi de aici.

La fel de rezervat se arată Eugen Simion şi faţă de teoria mutaţiei valorilor estetice: „Teoria *mutaţiei estetice* nu e, fireşte, de acceptat. Concluziile sunt exagerate, exemplele aduse pot răsturna argumentaţia criticului, dar ideea de mutaţie nu trebuie de la început respinsă". Prejudecata noutăţii e respinsă *ab initio* în favoarea „actualităţii clasicilor": „o operă *veche* poate avea o mai profundă actualitate decât o operă produsă sub imperiul strictei actualităţi…". Ideea perimării valorilor estetice odată cu modificarea contextelor istorice e contrazisă, observăm, de pe poziţiile unui organicism estetic moderat, apropiat de ideile lui G. Călinescu, care-i reproşa criticului sburătorist confundarea psihologicului cu esteticul, plăcerea obişnuită cu emoţia artistică. Un argument puternic e legat de opoziţia dintre perenitatea miturilor şi perisabilitatea ideologiilor: „miturile sunt simboluri ale existenţei ideale şi, transpuse în artă, ele nu-şi pierd niciodată actualitatea. Silogismul lui Lovinescu trebuie, în acest caz răsturnat. *Scheletul ideologic* al operei este partea din operă ce se datează. Simbolurile dramei existenţiale, expresia condiţiei umane sub indiferent ce ipostază, constituie totul. De aici derivă caracterul etern, inepuizabil şi actual al capodoperei". Avem în aceste consideraţii o mică „teorie a capodoperei" (evident, de cu totul altă factură decât cea a lui M. Dragomirescu!), una în care miturile sunt înţelese ca „simboluri ale existenţei ideale", iar existenţa ideală – ca expresie „dramatică" a „condiţiei umane"; „actualitatea" operei o dă, aşadar, „poziţia faţă de artă" a creatorului (o atitudine morală şi existenţială!), opera vizând, la rându-i, „destinul individului în raport cu universul". Acest existenţialism moral profund va defini întregul parcurs critic al lui Eugen Simion. Un reproş conţinut la adresa lui Lovinescu se poate ghici şi din observaţii

precum: „el respinge, în fond, toate miturile noastre". Reproşul devine însă manifest atunci când, contrazicându ideea „pasivităţii" temperamentului moldovenesc, monograful relativizează valabilitatea mitului mioritic în spiritualitatea locală: „Sunt în folclor şi mituri ale acţiunii, şi etosul (chiar cel moldovenesc) însumează şi expresii ale energetismului moral". Iar când, în opoziţie cu autorul *Mutaţiei valorilor…*, Eugen Simion afirmă că „scheletul ideologic al operei" este partea care datează în literatură, înţelegem că scheletul ideologic datează şi în opera lui E. Lovinescu.

Şi înainte de elaborarea *Scepticului…*, autorul avusese „antecedente" eretice faţă de mentorul sburătorist. Volumul de debut despre proza lui Eminescu – primul cu un astfel de subiect în critica românească – se plasa într-o altă genealogie decât cea lovinesciană, iar inaderenţa lui E. Lovinescu la proza poetului naţional e binecunoscută. *Dimineaţa poeţilor*, apoi studiile-reper despre generaţia existenţialist-spiritualistă a lui Eliade, Ionescu, Cioran, Vulcănescu, Petre Pandrea ş.cl., sintezele despre jurnalul intim şi genurile biograficului, reprezintă tot atâtea depăşiri ale criticii interbelice (şi ale criticii lui Lovinescu). Există mereu, în *Scepticul mântuit*, un „bemol" în apărarea a ceea ce poate fi apărat din poziţiile adversarilor marelui critic: Ibrăileanu în primul rând, dar şi Iorga, Mihail Dragomirescu, H. Sanielevici, Nichifor Crainic sau Mihai Ralea. Nuanţările sunt, mereu, în spiritul adevărului, şi doar lovinescienii *sans phrases* le pot nega valabilitatea. Dar Eugen Simion nu e – după cum am văzut – un apologet, ci un arbitru nepartizan. Opţiunea sa merge în favoarea unui umanism mai larg, apt să integreze esteticul şi culturalul, modernitatea şi tradiţionalismul spiritual, citadinul şi ruralitatea, valorile occidentale şi cele răsăritene, într-o ecuaţie mai complexă a specificului autohton. Merge, adică, *dincolo de lovinescianism*. Moştenirea lovinesciană pe care-

o asumă ţine mai ales de autonomia esteticului în judecata de valoare (de „resemnarea în faţa adevărului estetic"), de arta discursului critic, de consecvenţa atitudinii morale şi de moderaţia apolinică, mefientă faţă de orice reducţionism ideologic. Respingând dublul standard (ideologic şi estetic) pe care-l practică uneori maestrul său, al cărui „radicalism ideologic (…) justificat când este vorba de probleme sociopolitice, devine inoperant în câmpul literaturii, acolo unde se exprimă nu doar *necunoscutele rasei*, dar şi aproximaţiile esteticului", exegetul apreciază, de fiecare dată, realismul criticului sburătorist, care-şi adaptează din mers ideile şi acţiunea la contextul epocii, evitând dogmatizarea „ştiinţifică" a autonomiei esteticului; la fel de oportun, Eugen Simion ţine să atragă atenţia că opiniile lovinesciene privitoare la rolul elementelor extraestice, al etnicului, eticului sau socialului în compoziţia operei au fost adeseori ignorate prin simplificare de adversari. Îndemnul „înapoi la Lovinescu" – la lectura lui atentă, obiectivă, cu un „sănătos echilibru"! – devine în aceste condiţii absolut necesar.

Capitole nedepăşite sunt cele dedicate stilului lovinescian şi, în special, polemistului, cu strategiile sale şi arta de a-şi „executa" – cu o artă… postmaioresciană – adversarii. Ciclul maiorescian beneficiază şi el de o abordare pe măsură. Despre proza artistică a lui Lovinescu (nuvelele sentimental-exotice, ciclurile romaneşti ş.cl.) autorul *Scepticului…* scrie, de asemenea, pagini decisive. Nimic din tot ce-a apărut de-atunci despre nuvelele lovinesciene şi despre romanele *Aripa morţii*, *Comedia dragostei*, *Lulu*, *Firu-n patru*, *Bizu*, *Diana*, *Mili*, *Acord final*, *Mite*, *Bălăuca* sau fragmentele din *Mălurenii* n-a reuşit să modifice relieful judecăţilor sale, deşi comentatorilor mai noi - de la optzecistul Ioan Holban la douămiiştii Antonio Patraş şi Ligia Tudurachi – nu le-a lipsit nici subtilitatea, nici seriozitatea analitică. Drastice pe ansamblu faţă de „ciclul eminescian", în care vede, pe drept cuvânt, o romanţare a ideilor critice (Lovinescu a evitat să scrie o monografie despre Eminescu, semn al unui posibil complex…), judecăţile nu entuziaste, dar favorabile despre celelalte romane conţin observaţii tipologice importante: „E. Lovinescu încearcă a face o literatură de reflecţie morală, luând ca pretext psihologia inadaptării. (…) faţă de literatura ce tratează la noi această temă, cărţile lui (…) reprezintă, indiscutabil, un progres şi ele pot fi comparate, prin acuitatea ideilor şi efortul de a sugera o filozofie a existenţei, cu scrierile lui Camil Petrescu". Fină este şi observaţia privind rolul „figurinelor" în compoziţia *Istoriei literaturii…*, iar ceea ce s-a scris în ultimele decenii despre proza memorialistică şi portretistică din *Memorii* şi *Aqua forte* n-a făcut decât să dezvolte observaţii formulate în *Scepticul mântuit*, cum ar fi cele despre „stilul de miniaturist în linia Anghel-Arghezi", despre scepticismul de „erou tragic al iluziei" confruntat de timpuriu cu sentimentul morţii, sau despre „un suflet elegiac de inadaptabil moldovean, într-o luptă inegală cu mizeriile existenţei".

Scepticul mântuit conţine şi o viziune proprie asupra istoriei literaturii române moderne, o istorie literară „printre rânduri" şi o scară de valori în relaţie cu opţiunile lui Lovinescu. Dar şi un exerciţiu de autodefinire în raport cu tradiţia post-maioresciană. Mai mult: un examen complex al întregii critici româneşti din epocă, al direcţiilor, personalităţilor şi dezbaterilor de idei care au definit-o. Cine vrea să înţeleagă mai bine criteriile şi opţiunile lui Eugen Simion ar trebui să pornească de la consideraţiile şi delimitările sale în marginea operei lovinesciene, cu modelele, antimodelele, discipolii şi adversarii ei. Căci *Scepticul…* pune în valoare şi un redutabil critic al criticii - calitate insuficient remarcată, deşi prezentă în toate volumele ce au urmat, de la *Scriitori români de azi* la sintezele cele mai recente. Nu e vorba, prin urmare, „numai" de o exegeză a lui E. Lovinescu, ci de o sinteză ambiţioasă care, pornind de la el, dar depăşindu-l, reformulează misiunea criticii literare autohtone, vizând destinul şi identitatea culturii române. Întreaga activitate a lui Eugen Simion din ultimele decenii - activitatea unui mare constructor de valori - o confirmă.

caiete critice

Tudor NEDELCEA

Viaţa ca un roman Constantin Stere

Abstract

Recenzia cărţii Viaţa ca un roman. Constantin Stere, scriitorul. Eseuri, *realizată de Eugen Simion şi Mihai Cimpoi.*

După o scurtă biobibliografie a lui C. Stere, recenzentul scoate în evidenţă aprecierile critice ale celor doi autori, decriptarea (descifrarea) cu pertinenţă şi obiectivitate a celebrului roman, În preajma revoluţiei*, de tip tolstoian, care readuce în actualitatea românească problematica basarabeană.*

Cuvinte-cheie: *C. Stere, Eugen Simion, Mihai Cimpoi, literatura română, Basarabia.*

The review of the book Life as a novel. Constantin Stere, the writer. Essays*, carried out by Eugen Simion and Michael Cimpoi.*

After a short Bibliography of C. Stere, the reviewer highlights the critical acclaims of the two authors, the relevant and fair decryption of the famous novel, The eve of the revolution*, the Tolstoyan type, which brings the Bessarabian issue into the Romanian present-day.*

Keywords*: Stere, Eugen Simion, Michael Cimpoi, Romanian literature, Bessarabia.*

Dotat cu toate „*avuţiile intelectuale*" (Tudor Arghezi), Constantin Stere nu este (încă) receptat, azi, în arealul românesc la adevărata sa valoare, deşi în 2015 s-au împlinit 150 de ani de la naştere, cu toate că celebrul său roman, *În preajma revoluţiei*, în opt volume, a trezit încă de la apariţie, aprecieri elogioase.

Este motivul pentru care, simbolic, cele mai importante personalităţi ale momentului din România şi din Basarabia, Eugen Simion şi Mihai Cimpoi, au purces la reconstituirea biografiei şi creaţiei sale, sub titlul sugestiv, *Viaţa ca un romn. Constantin Stere scriitorul. Eseuri,* cu un tabel cronologic al prof. Victor Durnea (Chişinău, Editura Gunivas, 2015). Şi un alt aspect cu valoare de simbol: lucrarea a fost elaborată în cadrul Institutului de istorie şi teorie literară „G. Călinescu" al Academiei Române şi al Institutului de filologie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei.

În argument, Mihai Cimpoi motivează necesitatea readucerii „*în actualitatea noastră agitată, caragializată, pusă sub semnul relativizării valorice nietzscheene*" a „*scriptorului*" C. Stere, importanţa cunoaşterii odiseii receptării critice a creaţiei sale „*în context portmodernist şi, bineînţeles, în cadrul reexaminării valorice, pe care o presupune perspectiva exegetică a zilelor noastre*".

Viaţa lui Constantin Stere a fost aidoma

Tudor NEDELCEA - Institutul de Cercetări Socio-Umane "C.S. Nicolăescu-Plopşor" Craiova, e-mail: tudornedelcea2006@yahoo.com

unui roman. Născut în satul basarabean Horodişte (atât de frumos descris de Ion Druţă), la 1 iunie 1865, în familia Profirei şi a lui Gheorghe Stere, cu origini botoşenene şi aromâne (din Grecia), Constantin Stere îşi petrece copilăria la conacul părintesc din Ciripcău, unde beneficiază de serviciile unei guvernante. Este înscris în 1874 la pensionul unui pastor lutheran din Chişinău şi din 1876 frecventează Gimnaziul nr. 1 din Chişinău (*„liceul nobilimii"*).

În 1884, la 19 ani, este pentru prima dată arestat, acuzat de apartenenţă la o organizaţie subversivă şi de deţinere de literatură revoluţionară, eliberat pe cauţiune în acelaşi an, dar, în decembrie 1881, este din nou arestat la Odesa şi suportă un surghiun în Siberia (1886-1892), eveniment trist, care l-a marcat profund, reflectat în romanul său, *În preajma revoluţiei*, unde G. Călinescu remarca *„zugrăvirea aglomerărilor umane siberiene, a coloniilor de surghiuniţi, a societăţii locale"*, fiind *„de o mare poezie sociologică"*, cu *„un patos extraordinar"*, cu *„o înfricoşare religioasă de geologicul pur, care-i dă o percepţie halucinatorie a singurătăţilor virgine"*.

Obţinând un paşaport de la guvernatorul Basarabiei, intră în România pe la Ungheni, fiind întâmpinat de tinerii socialişti ieşeni ca un răzvrătit şi martir al ţarismului.

La Iaşi, se înscrie la Facultatea de Drept, debutează în publicistică, la revista socialistă „Munca", colaborează ulterior la ziarul liberal „Evenimentul"şi se implică în activităţile studenţeşti. Astfel, înfiinţează Societatea „Datoria" cu profil poporanist (luminarea satelor prin şcoli, biblioteci, cărţi de popularizare, elaborarea de studii privind situaţia ţărănimii etc.), la care aderă G. Ibrăileanu, fraţii Botez, D.D. Pătrăşcanu şi alţi studenţi, intră în polemică cu revista „Vieaţa" lui Al. Vlahuţă şi A. Urechia. În „Evenimentul literar", nr. 2 din decembrie 1893 îi apare prima proză scurtă, *Scripca*.

La o întrevedere în 1894 cu Take Ionescu, ministrul Cultelor şi Instrucţiunilor Publice solicită acestuia un paşaport românesc, renunţând la cetăţenia rusă. În 1896 se stabileşte vremelnic la Ploieşti şi colaborează cu

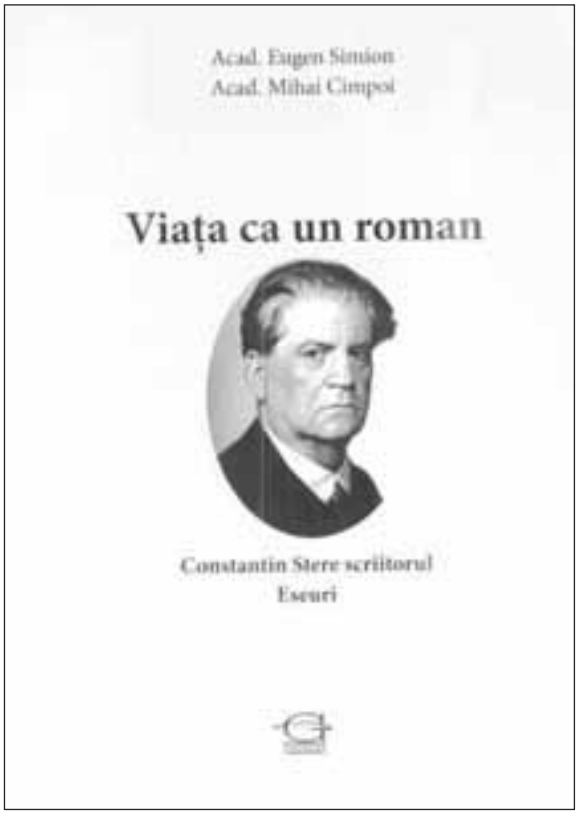

C. Dobrogeanu Gherea la înfiinţarea unui restaurant. În iunie 1897, susţine licenţa şi se înscrie în baroul ieşean, este ales ajutor de primar, decorat cu „Steaua României" (în 1899), face parte din *„tinerii generoşi"* (alături de socialistul V.G. Marţian), care aderă, în 1899, la liberalii lui D.A. Sturza. În 1901, devine profesor universitar de drept administrativ şi constituţionare (fără retribuţie), este ales deputat, rostind, în 1901, primul său discurs în această calitate, exprimând programul şi principiile poporaniste, discurs care a atras atenţia lui P.P. Carp şi Al. Marghiloman. În 1903, este titularizat ca profesor (la concurs a participat şi P.P.Negulescu), în urma publicării vol. *Introducere în studiul dreptului constituţional, partea 1.*

Ideile sale poporoniste sunt transpuse public prin apariţia, la 6 martie 1906, a revistei „Viaţa românească", fiind codirector, alături de Paul Bujor. Aici publică amplul său studiu, *Social–democratism sau poporonism?* În urma răscoalei din 1907, este numit provizoiu, prefect de Iaşi spre a aduce pacea socială, intră în polemică cu

A.C. Cuza şi A.C. Popovici, devine şeful clubului liberal din Iaşi în locul lui Petru Poni (1908), este calomniat în *„afacerea zemstvoului"* din Chişinău (unde a pledat ca avocat), intervine în 1912, în rezolvarea paşnică a diferendului dintre O.Goga şi Al. Vaida-Voievod, devine membru al Societăţii Scriitorilor Români (în 1909), dar îşi dă demisia (în 1912), datorită alegerii lui M. Dragomirescu ca preşedinte al obştei scriitoriceşti, este ales rector al Universităţii din Iaşi (26 februarie 1913), şi din nou deputat, optează pentru intrarea României în tabăra opusă Rusiei, vizând reintegrarea Basarabiei, provoacă la duel diverse persoane care-i contraziceau ideile sau îl jigneau. După război, este acuzat de trădare naţională, este suspendat din învăţământ, este arestat pentru o lună, ales deputat de Cetatea Albă şi Soroca, participă la întrunirea Sfatului Ţării de la Chişinău, contribuind, prin discursurile sale, la adoptarea Rezoluţiei Unirii Basarabiei cu România, la 27 martie 1918, fiind chiar preşedinte al Sfatului Ţării (aprilie 1918-1 decembrie 1918), este decorat de rege cu „Coroana României" în rang de mare ofiţer, se implică şi complică viaţa partidelor politice, colaborează sau editează alte publicaţii etc. Într-adevăr, viaţa sa a fost un roman dens, complicat.

În februarie 1932, editează primele două volume ale capodoperei sale, *În preajma revoluţiei*: vol. 1, *Prolog. Smaragda Theodorovna*, vol. II, *Adolescenţa lui Vania Răutu*, apoi vol. III, *Lutul* (în octombrie 1932), vol. IV, *Hotarul* (februarie 1933), vol. V, *Nostalgii* (octombrie 1934), vol. VI, *Ciubăreşti* (primăvara, 1935), vol. VII, *În ajun* (toamna, 1935), vol. VIII, *Uraganul* (martie, 1936). Romanul-fluviu a cunoscut un mare succes de public şi de critică literară încă de la primele două volume, autorul fiind nevoit să dea numeroase interviuri, în timp ce pregătea noi ediţii, corecta sau revizuia textul, lucra la următorul volum. Din păcate, romanul a rămas neterminat, datorită morţii sale, la 26 iunie 1936, la 71 de ani, fiind incinerat, la dorinţa sa, şi *„fără descursuri şi fără necroloage panegirice"*, presa consemnând, totuşi, personalitatea sa puternică, inclusiv „Viaţa românească", care îi dedică un număr triplu (1937). Despre opera şi personalitatea sa au scris, de-a lungul vremii, Pamfil Şeicaru, Sadoveanu, Galaction, Lovinescu, Ralea, Arghezi, Al. Dima, Aderca, D.I. Suchianu, Sebastian, Pompiliu Constantinescu, Perpessicius, Ov. Papadima, Cioculescu, Pandrea, N. Tertulian, Crohmălniceanu, Zigu Ornea, Manolescu, Negoiţescu, Ciopraga, Ed. Papu, D. Micu, Daniel Cristea-Enache etc.

Eugen Simion şi Mihai Cimpoi au conceput acest volum omagial (la un veac şi jumătate de la naşterea sa) din eseuri, astfel încât să formeze un tot unitar.

Eugen Simion decriptează cu pertinenţă şi obiectivitate volumul memoralistic a lui C. Stere în capitole sugestiv intitulate: *O Arcă a lui Noe în spaţiul confesiunii; „Vania Răutu nu sunt eu [...]am inventat cât se poate de puţin"; „Autobiografia spirituală [...] mare epopee memorialistică [...] roman memorialistic"; Teologia unui roman tolstoian în lumea basarabeană. Viziuni abisale: Conflictul mamă-fiu; Biografia (şi ficţiunea) unui tânăr narodnic; „O epopee grandioasă a infernului geologic [...] un extraordinar prozator al geologicului"*(G. Călinescu); *O comedie (nereuşită) de moravuri; Spaţiul biografic primar şi verosimilitatea ficţiunii memorialistice.*

În opinia este autorizată a reputatului critic literar, romanul lui C. Stere, *În preajma revoluţiei*, este tolstoian, dar cu o tipologie

inedită la noi, în care „*proiectul memoralistic se pierde în această vastă evocare fără frână epică*". Este un roman tezist, în care-şi expune ideile sale morale şi politice privitoare la „*ţările plugăreşti*" (care trebuie să se bazeze pe ţărani, singura pătură productivă, cum a zis Eminescu, opusă celei superpuse). Romancierul readuce în actualitatea românească Basarabia, recunoscând că „*eu nu sunt decât reflexul unei mentalităţi basarabene pe care însă o ignorează oamenii politici*".

În preajma revoluţiei este un roman „*în spiritul şi cu formulele realismului din sec. al XIX-lea, adoptate unei proze de tip memorealistic*", un roman „*exotic şi vizionar* (scenariul siberian), *un roman politic cu cheie*".

Mihai Cimpoi se ocupă, în partea a II-a a volumului *Viaţa ca un roman. Constantin Stere, scriitorul* de *Receptarea critică: evoluări, aproximaţii, dileme, paradoxuri,* de *Relaţia personaj-autor; Discursul românesc ideologic; Publicistica: între doctrinarism şi proza de idei; Prietenia arhietipală: Stere şi Ibrăileanu; Stere şi lumea basarabeană,* încheind conclusiv cu studiul *Romanul lui C. Stere în viziunea acad. Eugen Simion.*

Mihai Cimpoi consideră, cu temei, destinul lui C. Stere, ca „*unul tipic basarabean, cunoscând întreaga odisee existenţială a predestinării: înstrăinare, îndurare a «terorii istoriei», «întoarcerea la Ithaka», direcţionarea mântuitoare pe drumul spre Centru*". C. Stere a avut o „*trăire plenară, la cota înaltă a eroismului, a confruntării cu pragurile, limitele, zidurile, valurile (noţiune-cheie steristă)*", fapte, oameni şi locuri care se regăsesc în capodopera lui Stere şi a literaturii române.

Eugen Simion şi Mihai Cimpoi sunt nu numai cei mai reputaţi critici şi istorici literari, editori şi academicieni, unul activând la Bucureşti, celălalt la Chişinău, dar au şi o activitate ştiinţifică şi culturală de excepţie pusă în slujba spiritualităţii româneşti, adeverind spusele lui Alexie Mateevici: „*N-avem două limbi şi două literaturi, ci numai una, aceeaşi cu cea de peste Prut. Aceasta să se ştie din capul locului, ca să nu mai vorbim degeaba*". Cartea de faţă despre românul născut în Basarabia, surghiunit în Serbia, trăitor şi scriind în limba română, este o dovadă peremptorie.

Florian Saiu în dialog cu Bogdan Creţu

„Intelectualul a ajuns o figură secundară, un fel de cavaler al tristei figuri”

Abstract

Interviul cu Bogdan Creţu, director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide” din Iaşi şi conferenţiar doctor la Catedra de Literatură română din cadrul Facultăţii de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi, dezbate probleme esenţiale de pe scena culturii şi educaţiei noastre. Este disecat cadrul politic al Europei şi sunt dezvăluite efectele tragice ale ideii de toleranţă, prost aplicate. Dialogul prinde şi câteva tuşe intime ale portretului intelectualului român. „La Dumnezeu îndrăznesc să bat greu, foarte greu, abia după ce reuşesc să mă împac cu toate vinovăţiile mele”, spune Bogdan Creţu.

Cuvinte-cheie: *critică literară, profesor, cultură, educaţie, religie, Bogdan Creţu, Europa, ură, plagiat.*

The Interview with Bogdan Creţu, director of the Institute of Romanian Philology „A. Philippide”, University Doctor and Lecturer at the Department of Romanian Literature at the Faculty of Letters, „Alexandru Ioan Cuza” University, canvasses essential issues regarding the Romanian education and culture scene. European political environment is being dissected and tragic effects of the idea of tolerance, poorly applied, are being disclosed. The dialogue reveals several intimate lines in the Romanian intellectual class. „To God I dare to address after struggling, intense struggling with myself, only after I have succeeded to make peace with all my guiles”, says Bogdan Creţu.

Keywords*: literary criticism, teacher, culture, education, Bogdan Creţu, hate, religion, teacher, Europa, plagiarism.*

Florian Saiu: *Ce înseamnă să fii profesor şi critic literar în ziua de astăzi?*

Înseamnă mult mai mult decât pare. Cele două meserii nu au în comun doar faptul că se hrănesc din aceeaşi pasiune şi au la temelie tentativa de a explica specificul estetic al unui text şi de a-l atrage pe elev/lector către „cetitul cărţilor”, ci şi faptul că, după 1990, au fost împinse către marginea interesului public. Şi, lucru încă şi mai grav, că li s-a răpit capitalul de respect de care se bucurau înainte. În timpul comunismului, criticul literar domina întreaga piaţă de idei, dacă se poate discuta despre aşa ceva în cazul unei societăţi închise, controlate. Cu excepţia lui Noica, după ce acesta devine un „model paideic” propus de exerciţiul hagiografic care este *Jurnalul de la Păltiniş*, nici un alt filosof, savant, eseist, istoric, politolog (impropriu spus...) nu avea atâta notorietate şi autoritate pe cât o aveau cei câţiva critici literari lansaţi la jumătatea anilor ’60. Ideile, teoriile se articulau şi se consumau în spaţiul literar, cu grija ca ele să vizeze realitatea

Bogdan CREŢU – critic literar, conferenţiar la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi, directorul ştiintific al institutului A. Philippide" al Academiei Române; e-mail: bogdancretu@yahoo.com
Florian SAIU, jurnalist, e-mail: florian.saiu@gmail.com

intraliterară, estetică, să nu lezeze megascenariul politic. Paradoxal, într-o societate care a funcţionat absurd, literatura a avut, datorită criticii literare, un ritm aparent firesc, şi-a putut apăra specificul. În tranziţia bezmetică ce a urmat căderii comunismului, în furia pripită a anilor '90, critica literară a început brusc să pară o activitate desuetă, ca întreaga literatură, de altfel, în vreme ce politica a sedus (şi apoi a abandonat rapid) scriitori şi potenţiali cititori. La fel s-a întâmplat cu tot ceea ce ţine de valorile spiritului, ele nu mai încap în grila scurtă a zilelor noastre. Intelectualul a ajuns o figură secundară, un fel de cavaler al tristei figuri. În orice caz, profesorul nu mai impune nici el respectul care i s-ar cuveni şi aş spune că cei care au diriguit sistemul educativ în ultimii 26 de ani au o mare contribuţie la această stare. Dar ştiţi ce se întâmplă? Exact în această perioadă, în care a fi critic literar nu mai asigură o carieră publică, a apărut o întreagă generaţie critică excelentă, cea mai bună, o spun fără nici un parti-pris, după aceea a anilor '60. La fel, sunt în cunoştinţă de cauză, există şi o foarte bună gardă a dascălilor dedicaţi. Vom supravieţui, nu am nici o îndoială. Vom supraveţui, deşi copiii noştri vor avea sechele mult mai mari decât am avut noi, decreţeii. Pentru că, am impresia, societatea noastră, liberă, cum are naivitatea să se creadă, dă un atac îndârjit asupra valorilor adevărate. Tocmai de aceea profesoratul şi critica literară, cu posibilităţile şi cu audienţa lor diminuate, ţin de încăpăţânarea, salvatoare pentru întreaga comunitate, de a rezista. Prin cultură, adaug...

Cum aţi ales această carieră? Cum s-a născut pasiunea pentru litere şi pedagogie (visaţi, cândva, să ajungeţi fotbalist, apoi chitarist)? Cum aţi ajuns de la Medgidia la Iaşi? Ce amintiri păstraţi din Cobadinul copilăriei?

Nu am gândit niciodată lucrurile în termeni de „carieră". Eu am ales o meserie, singura care mi se părea logică, în acord cu ceea ce îmi plăcea şi mă hazardam să cred că ştiu să fac, nu o „carieră". Nu am avut de ales, dacă pot spune aşa, nu mi-am pus niciodată problema că aş putea încerca să fac altceva pentru a trăi decât a citi, a citi, a

scrie dacă socotesc că este cazul şi a împărtăşi şi altora această pasiune. Sunt, din punctul acesta de vedere, un om fericit. Până acum mi-a ieşit! Cum s-a născut pasiunea pentru literatură? Din citit! Am citit enorm de mic, am avut acasă, în Cobadin (un sat amestecat, cu români, turci, tătari, aromâni) o bibliotecă foarte mare, pe care mama o alimenta periodic de la librăria din centru. De acolo a cumpărat, în 1982, şi cea mai mare carte pe care o văzusem până atunci, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* a lui Călinescu. (Vedeţi? Pe atunci se putea, acum nu aş avea de unde să cumpăr o carte în Cobadin şi cred că situaţia este aceeaşi în toate satele.) Cărţoiul acela m-a intrigat, la început a trebuit să îmi măsor puterile cu el ca să-l cobor din raft, apoi l-am tot răsfoit, savurându-i ilustraţiile; în cele din urmă, cam prin clasa a VI-a sau a VII-a (mă transferasem la o şcoală din Constanţa) am început să-l consult de-a dreptul, pentru ca în liceu să pot reproduce, fără efort, pasaje întregi. Altfel, am citit tot ce putea citi un copil, de la basmele româneşti, la seria poveştilor nemuritoare, de la clasicii români la cărţile lui Mark Twain, de la cele ale lui Jules Vernes la ale lui Dumas,

care mi-a devenit, într-o vreme, autor de căpătâi. Şi toate astea în Cobadin. În Medgidia nu s-a întâmplat mare lucru, acolo doar m-am născut (ne-am născut, pentru că am un frate geamăn), pentru că acolo era spitalul cel mai apropiat, iar copilăria am împărţit-o între Cobadin, Constanţa şi un sătuc aflat la şase kilometri de Murfatlar, Siminoc. Amintirile sunt amestecate, dar extrem de frumoase. Am avut şansa unei copilării extraordinare şi cred că acesta este lucrul cel mai important pe care ni l-au lăsat părinţii. Cum tata, fie iertat, era inginer agronom, iar mama secretară la liceul din localitate, locuiam la un bloc de lângă sfatul popular (aşa se numea pe atunci primăria), unde fusese ghetoizată cam toată intelectualitatea satului. Am numărat de curând: împărţeam acelaşi spaţiu de joacă peste 35 de copii, cam de aceeaşi vârstă. Cum totul era standardizat, aveam aceleaşi, puţine, jucării, dar le înzeceam posibilitatea de utilizare prin imaginaţie. Cobadinul este o comună mare, situată la 40 de kilometri de Constanţa, pe drumul care duce către Adamclisi. E un sat vechi, de secol al XIX-lea, în care a existat până în 1941 o comunitate germană şi în care s-a născut, în 1909, poetul suprarealist Virgil Teodorescu, al cărui tată a fost printre primii învăţători ai şcolii (am de gând să merg, în această vară, să discut cu noul primar despre posibilitatea denumirii uneia dintre şcolile satului după cunoscutul scriitor). Am fost foarte legaţi de bunicii de la Siminoc, de sora tatălui care locuia tot acolo şi de curtea imensă, plină de miracole. Acum mai apuc să intru de câteva ori pe an în bătătură şi caut senzaţiile din copilărie. Le găsesc doar în mine, dar tot este ceva. În orice caz, de la bătătura Glanetaşilor, la aceea a lui Moromete, toate gospodăriile peste care am dat în literatură au arătat ca aceea din Siminoc.

Vorbiţi-ne, vă rog, despre studentul român. Care sunt principalele lui carenţe? Dar calităţi?

Studentul român este produsul (şi victima) sistemului de învăţământ al ultimilor ani. Ideea de învăţământ superior s-a devalorizat foarte mult, de ce să nu o recunoaştem? Nu am nici o ezitare să afirm că vechiul sistem, socotit comunist sau de inspiraţie sovietică, era mult mai atent la calitate. Prin urmare, de cele mai multe ori studentul ajunge în amfiteatre cu o indiferenţă totală, când nu sastisit de ceea ce ar trebui să înveţe. Cel mai dificil este să-l obişnuieşti să gândească pe cont propriu, să deprindă acea facultate obligatorie pentru oricine vrea să îşi deschidă un drum al său, în orice domeniu: spiritul critic. Or, pentru asta, trebuie să se lepede de ticurile la care şcoala l-a obligat şi, mai ales, să îşi schimbe mentalitatea. Ceea ce este foarte dificil. Slavă Domnului că mai există şi cei pasionaţi, bine orientaţi, faţă de care te simţi şi mai responsabil. Există curiozitate, există deschidere, există o disponiblitate specifică vârstei de a abandona clişeele anchilozate. Cu studenţii mei se poate lucra, asta e clar! Lipseşte însă, de ani buni, spiritul de competiţie şi, prin urmare, se îngustează probabilitatea de a face performanţă.

Care sunt cele mai importante probleme ale sistemului nostru educaţional?

Cea mai mare problemă este lipsa de continuitate. Altfel spus, *nu există o gândire corentă în spatele zecilor de schimbări* pe care le-a suferit învăţământul în ultimele decenii (peste 60 de modificări ale legii educaţiei vi se pare puţin?). Ar mai fi, apoi, *subfinanţarea*: când plăteşti un profesor debutant cu 1.000 de lei şi îl mai trimiţi şi peste dealuri ca să-şi câştige pâinea, nu te poţi aştepta ca cei mai buni elevi să îşi dorească să devină profesori. Deja se îngustează foarte mult posibilitatea de a selecta potenţaili dascăli buni. Or, cercul e vicios: un sistem care nu îşi produce propria elită nu are cum să creeze elite. Deşi puţini, banii sunt foarte prost administraţi: împărţindu-i în funcţie de numărul de elevi sau de studenţi (*per capitam*), împingi în formalitate criteriul calitativ. Este ceea ce se întâmplă de ani buni în învăţământul nostru, care nu îşi mai propune să facă posibilă performanţa şi, mă tem, nici măcar mediocritatea onorabilă.

Aveţi o bogată colaborare cu revistele culturale. Ce părere aveţi despre moartea lentă a acestora? Nu sunt susţinute suficient de

autorităţi, a scăzut interesul cititorilor sau presa literară a pierdut lupta cu exigenţele capitalismului?

O revistă culturală nu este, nu are cum să fie o afacere profitabilă. Nu cred că avem prea puţine reviste culturale în România, cred că avem chiar prea multe. Fiecare oraş are cel puţin două redacţii, care se află obligatoriu în conflict. În această zonă dubioasă, insalubră de multe ori, se scurg foarte mulţi bani, dar pentru a alimenta orgolii mărunte, vanităţi ridicol supradimensionate. Problema este că nu mai sunt prea multe reviste literare de prestigiu. Portanţa unei publicaţii o dau criticii, iar aceştia par a se fi orientat către studiul academic. Au rămas foarte puţine săptămânale, iar polemicile, reacţiile prompte, receptarea sistematică a literaturii vii se face într-un ritm săptămânal. Mai este şi problema controlului pe care redacţiile sau Uniunea Scriitorilor îl pun asupra acestor periodice. Nu poţi scrie orice oriunde! Există, de fapt, foarte puţine reviste care acceptă diversitatea punctelor de vedere, care permit libera exprimare. Aceasta este o problemă foarte mare. În mod normal, Uniunea Scriitorilor ar fi trebuit să asigure acest spaţiu de circulaţie a ideilor, dar impresia mea este că în ultima vreme de acolo porneşte o atitudine revanşardă, de vânare a opozanţilor, de încurajare a veleitarilor fideli. În plus, jurnalismul cultural este din ce în ce mai discret, el nu mai are loc în paginile ziarelor de largă circulaţie. Marile instituţii culturale atrag atenţia doar atunci când se iscă vreun scandal. Oricum ar fi, publicaţiile culturale trebuie subvenţionate şi susţinute, pentru că ele sunt esenţiale pentru viaţa culturală. Aşa, în tiraje mici, cu o audienţă firavă, ele tot asigură circulaţia ideilor sau măcar a toxinelor (ceea ce nu e lipsit de importanţă); e drept că acestea nu mai străbat decât rar în afara breslei, dar cred că scriitorul român se complace de mult în acest semianonimat.

Cultura românească, încotro?

Cultura românească nu a murit, deşi mulţi s-au grăbit să îi tragă clopotele. Ea a suferit, paradoxal, imediat după căderea comunsimului, *un şoc al libertăţii*. Pentru că există şi o cultură a libertăţii, pe care noi nici până acum nu am asimilat-o cum trebuie. De vreme ce a supravieţuit totalitarismelor, de vreme ce a ieşit destul de viguroasă, deşi evident cu cicatrici care se vindecă greu din cele patru decenii şi jumătate de comunism, de vreme ce a supravieţuit şi vremurilor atât de politizate de după 1989, cred că are tot viitorul în faţă. Chiar aceste traume pot fi transformate în oportunităţi. Nu mai are de ce să fie derutată, are în spate o tradiţie diversă, asimilată până la capăt, are şansa permeabilităţii în raport cu ceea ce se întâmplă în Occident şi nu numai... Totul e să nu vâneze succesul facil şi să nu facă, de dragul de a primi atenţia „marilor culturi", compromisuri care să o îndepărteze de temele şi viziunile ei organice. Să nu se globalizeze la comandă, cu o promptitudine apropiată de slugărnicie.

Avem, în momentul de faţă, un scriitor cu care să ne mândrim la nivel internaţional?

În momentul de faţă, cel mai tradus scriitor român este, cu siguranţă, Mircea Cărtărescu. Un bun scriitor, dar nu singurul. Nu cred că se pune problema de a ne mândri, ci de a face în aşa fel încât, cu luciditate şi cu spirit critic, să fim capabili să gândim acele politici culturale care să promoveze literatura de bună calitate pe care o avem: atât cea a scriitorilor clasici, cât şi pe cea a contemporanilor. Avangardiştii au interesat oriunde au fost traduşi, deşi nu ei sunt scriitorii care ne reprezintă cel mai fidel; M. Blecher începe să atragă atenţia din ce în ce mai mult, nu doar în Franţa, Germania, Spania, ci şi pe alte continente, în America de Sud, bunăoară. Sunt convins că unele cărţi ale lui Nicolae Breban, cum ar fi *Îngerul de gips* sau *Bunavestire,* ar fi (re)descoperite cu mare interes de cititorii occidentali. Nume precum Marin Preda, Ştefan Bănulescu, Ştefan Agopian, Ioan Groşan, Alexandru Vlad, Bogdan Popescu, Ovidiu Nimigean ar merita promovate mai insistent. La fel, marea şi atât de diversa poezie postbelică. Avem scriitori de calibru, poate chiar mai buni decât multe dintre vedetele

atât de promovate de marile case editoriale europene, totul e să ştim să îi propunem, la rândul nostru, Europei.

Se mai citeşte, domnule Bogdan Creţu, în România?

Se citeşte, sigur că se citeşte. Poate nu la fel de mult ca înainte de 1990, dar într-un ritm potrivit societăţii pe care am fost în stare să o construim. Şi se va citi mereu, poate în cercuri restrânse, dar se va citi. Literatura va supravieţui, aşa cum a făcut-o de-a lungul secolelor, prin intermediul câtorva mii de iniţiaţi. Fără ea nu se poate. Cred însă că se scrie mai mult decât se citeşte. Dincolo de maliţiozitatea ei facilă, această constatare porneşte de la un fapt statistic dovedit: în România, nu fiecare carte tipărită îşi găseşte cititorul. Avem una dintre cele mai mici pieţe de carte din Europa: în medie, nu fiecare român cumpără cîte o carte pe an. Dacă ne luăm după datele oficiale, Uniunea Scriitorilor numără peste 2.700 de membri. Câţi sunt scriitori dintre aceştia – e o altă poveste. Câţi mai au cititori – încă una, mai tristă şi mai ridicolă. Pe cei mai mulţi nici măcar rudele şi amicii nu îi citesc. Şi bine fac! Dar literatura nu supravieţuieşte prin veleitari, ci împotriva acestora, prin cei câţiva scriitori de calibru. Şi, mai ales, datorită cititorilor, pe care cred că încă îi mai are.

Cum se desfăşoară un curs al dumneavoastră?

Cât am fost student, am căscat îndelung şi apoi am abandonat cursurile la care profesorul îşi dicta apatic prelegerea aproape două ceasuri, fără a intra în dialog cu cei din bănci. De aceea, cursurile mele sunt, îmi place să cred, o formă de dialog: unul cu mine însumi (pentru că efectiv regândesc totul de fiecare dată), altul cu teoreticienii, istoricii literari care s-au ocupat de subiect şi, în fine, cel din urmă, dar, de fapt, cel dintâi, cu studenţii. Nu îmi dictez cursurile, le pregătesc, le planific, dar le interpretez la scenă deschisă. Cred în pedagogia vie, în învăţătura care se naşte, profitând de acumulări serioase anterioare, la faţa locului. Ştiu de fiecare dată unde vom ajunge, dar nu pornesc la drum cu prejudecata unui parcurs rigid. Sunt mereu disponibil să fac ample ocoluri, paranteze, comparaţii, răspunzând unor întrebări şi curiozităţi. Miza cea mai imprtantă nu este aceea de a transmite o informaţie ordonată, ci de a îl face pe student să gândească, să caute răspunsuri proprii la întrebările pe care încerc să le pun, înaine de a-i oferi soluţii definitive. De altfel, pornesc mereu de la premisa că interpretarea nu ne poate duce la adevăr. „Adevărul" acesta se negociază de fiecare dată. Un student la Litere este în primul rând un cititor, tot ce încerc să fac este să îi îndrum cu tact întâlnirea cu textul.

Ce carte scrisă până acum vă reprezintă?

În mod clar, cartea care mă reprezintă cel mai bine este *Inorogul la porţile Orientului. Bestiarul lui Dimitrie Cantemir*. Celelalte de până la ea au fost etape de parcurs, necesare, care dau în vileag stângăciile, neajunsurile, ridicolul tandru al fiecărei vârste critice. Scriind cartea despre Cantemir, am învăţat foarte multe. De aceea, m-a bucurat receptarea ei şi m-a bucurat faptul că a primit premiul „Titu Maiorescu" al Academiei Române. Dar răspunsul cel mai optimist este că cel mai bine mă reprezintă cărţile pe care încă nu le-am scris sau pe care în mare măsură le-am scris în cap, dar nu am găsit răgazul de a le aşterne pe hârtie.

Se poate trăi, decent, din scris?

Depinde... Munca de scriitor nu doar că nu este răsplătită cum s-ar cuveni la noi, dar nici nu este socotită o muncă respectabilă. De muncit muncesc agricutorul, lăcătuşul, şoferul, instalatorul, inginerul, poate şi medicul, dar scriitorul scrie şi atât. E asta o muncă? Cine nu are preocupări de acest fel, poate să spună, sec, că nu este! O societate care nu îşi respectă scriitorii nu are cum să îi plătească bine. La noi, dar nu numai, scriitor poţi fi în timpul liber, altfel trebuie să îţi câştigi pâinea cumva... Scriind altceva, publicistică, bunăoară, dar e şi aici un pericol pe care mulţi nu au ştiut să îl ocolească, pentru că toate aceste diversiuni îţi defor-

meazã scrisul, îţi tocesc fibra, celula nervoasă. Altfel, aş fi ipocrit să mă plâng: nu ştiu să fac altceva decât să citesc, să scriu, să discut despre ceea ce am citit şi am scris. Şi trăiesc relativ decent făcând exact ce îmi place să fac. Fără mari compromisuri, aceasta este condiţia. Merită să fii critic literar dacă îţi permiţi să spui ceea ce este de spus. Dacă ai nu doar curajul de a scrie negru pe alb ceea ce crezi, ci şi curajul curajului tău. Altfel, e pierdere de vreme...

Care sunt, în opinia dumneavoastră, calităţile poporului român? Dar defectele? Care este scheletul cultural al poporului nostru?

Cum aş putea răspunde la o astfel de întrebare? Aş fi nevoit să intru într-un discurs de secol XIX şi să improvizez o unitate identitară, mai vizibilă atunci decât acum, creată din diversitate. Fără efuziuni, mă mulţumesc să spun atât: poporul român s-a descurcat mereu. Aceasta este cea mai mare calitate a sa, dar şi cauza unora dintre defecte, inventariate de atâţia gânditori, de la Rădulescu-Motru, la D. Drăghicescu, Cioran sau Mircea Vulcănescu. Mai interesant mi se pare profilul culturii române. G. Călinescu a încercat să extragă unul din retorta literaturii. Mă tem însă că a apus, cel puţin pentru moment, epoca istoriei literaturii ca discurs naţional(ist). Ce e de spus? Faptul că nu mai suntem conştienţi de una dintre tradiţiile mari în orizontul căreia s-a format, secole la rând, tot ceea ce a însemnat cultură în acest spaţiu: aceea bizantină. Este un ingredient esenţial din identitatea culturală românească, de care ne-am îndepărtat odată cu asimilarea modelului occidental. Pentru cultura est-europeană din secolele XVI-XVIII, în care cultura română trebuie înscrisă, Occidentul nu reprezintă (încă!) centrul. Întreaga cultură post-bizantină are orgoliul raportării la propria tradiţie, bazată în primul rând pe ortodoxie. De fapt, amestecul de influenţe, sinteza Orient-Occident reprezintă o trăsătură esenţială, vizibilă, într-o oarecare măsură, şi astăzi. Modernizarea a venit târziu, în secolul al XIX-ea, odată cu „descoperirea Occidentului". Am asimilat atunci formele accesibile, la îndemână, care se lăsau imitate imediat. Din acest amestec, la care s-a adăugat spirtul critic, detectat magistral de G. Ibrăileanu, a ieşit cultura naţională, care şi-a atins maturitatea în perioada interbelică, consumând nu succesiv, ci simultan experienţe divergente. La noi, Goga este contemporan cu Urmuz, Agârbiceanu cu Tristan Tzara. Pe de o parte, era epoca construirii statului naţional, iar literatura a fost unul dintre instrumentele cele mai eficiente în această luptă, din secolul al XIX-lea până la realizarea Unirii. Numai că se simţea nevoia unor criterii limpezi, de autonomia artei ca tip de discurs estetic, de ruptura sa de politic. Modernismul, odată instaurat, în urma unor polemici şi dezbateri îndelungate, a fost retezat de venirea comunismului şi nu a avut posibilitatea să îşi consume resursele într-un ritm firesc. Dacă mă gândesc bine, nu găsesc două decenii legate în care literatura şi, mai larg, cultura română să nu fi fost nevoite să facă faţă unor presiuni politice, istorice. Tocmai această permanentă stare de urgenţă, de radicalism ideologic cred că îi este specifică; de fapt, negocierea permanentă a discursului artistic, care caută să îşi conserve specificul estetic, cu presiunile de ordin ideologic. Din această tensiune a ieşit o cultură importantă, capabilă să dea mari artişti, care ar trebui să ne creeze responsabilităţi, nu complexe.

Pentru generaţia mea există încă o reţinere în asumarea explicită a condiţiei de român. Cum orice angajament presupune o retorică, noi nu avem cum să uităm retorica anilor '80, care nu doar că ne-a marcat copilăria, ci a întinat un discurs altfel legitim şi, în termeni decenţi, măsuraţi, absolut necesar în orice cultură. În plus, noi, toţi cei care ne-am maturizat după 1990, cu atât mai mult cei născuţi în ultimii 25 de ani, suntem victimele unei confuzii care s-a perpetuat interesat, cel puţin în spaţiul public, mediatic: aceea dintre naţionalismul autentic, organic, decent şi necesar şi cel delirant, paranoic, cu derapaje către radicalism. Ideea naţională trebuie să funcţioneze în orice stat modern, în termenii deschiderii faţă de celălalt, în spiritul consimţământului de a respecta valorile pe care s-a clădit civilizaţia europeană de după ororile de la

jumătatea secolului trecut. Acceptarea diferenţei presupune însă conştientizarea propriului specific şi, am impresia, într-un context globalizant din ce în ce mai confuz, ale cărui fisuri se văd, sub presiunea ultimelor evenimente politice şi sociale, din ce în ce mai acut, *tocmai acest ADN naţional, cultural ne poate salva*. Nu e cartea perdantă, ci asul din mânecă, de care trebuie să ştim să profităm la nivel diplomatic şi politic. Pentru că, dacă tu nu te accepţi ca atare şi nu crezi în identitatea ta, nu vei reuşi să smulgi nici respectul celorlalţi.

Ce părere aveţi despre fenomenul migraţiilor? Afectează ele, din punct de vedere cultural, Europa?

În mod clar, de câteva decenii, tocmai acest fenomen, care abia acum începe să îşi arate efectele, afectează structura socială a Europei. Cum bine intuiţi, problema nu este doar politică, ci şi culturală. A-l accepta pe celălat, cu valorile şi mentalităţile sale diferite, ca şi a te adapta unui spaţiu străin, cu valorile şi mentalităţile sale specifice – sunt probleme de ordin cultural. În ultimele decenii, Europa a încercat să metabolizeze diferenţa, dar nu a reuşit până la capăt. Şi nici nu va reuşi vreodată, pentru ca asta ar însemna să se situeze împotriva propriei tradiţii. Iar una dintre prejudecăţile constitutive ale identităţii europene ţine de europocentrismul cultural. Europa ţine să fixeze norma, nu doar cultural, ci şi economic şi mai ales politic. Cultura europeană este, prin tradiţia colonialistă, expansivă, nu permeabilă.

Credeţi că abordarea aceasta - politically correct - *avantajează Uniunea Europeană în chestiunea integrării unor populaţii orientale care nu vor să renunţe la principiile şi obiceiurile lor? Pot fi integraţi aceşti oameni în spaţiul occidental?*

Primul lucru care trebuie admis este că *politically correctness* este o ideologie. Şi încă una dintre cele mai parşive, pentru că ascunde, sub un discurs egalitarist, nediscriminatoriu, o realitate care este mult mai dură şi nu îşi permite să se accepte ca atare: diferenţele există, discriminările nu se lasă extirpate nici prin legislaţie, nici prin propagandă. Multiculturalismul este o ideologie care, deşi vrea să instaureze echitatea, a sfârşit prin a adânci diferenţele. În primul rând pentru că a contribuit la neasumarea acestora, atunci când ele s-au manifestat în surdină. A clama toleranţa ca valoare obligatorie ascunde o atitudine arogantă: toleranţa se manifestă de sus în jos, nu şi invers; tolerant poţi fi cu ruda săracă ori cu nenorocitul care depinde de tine. Ceea ce se întâmplă în Europa ultimilor ani este simptomul erodării acestei ideologii, care oricum nu a reuşit să anuleze discrepanţele. În esenţă, aceasta nu a schimbat nimic în bine, nu a deviat discriminările, ci doar le-a ascuns sub preş, le-a mutat din cadru oficial în cadru informal. Şi a creat o grilă rigidă, stupidă, un limbaj de lemn dincolo de care realitatea poate fi mult mai dură decât atunci când nu era nevoită să se primenească în acest mod. Integrare? Cetăţenia nu te face automat un om de-al locului, chiar dacă îţi

dă drepturi principial egale cu ale autohtonilor. Mă tem că cei mai mulţi dintre emigranţi nu s-au adaptat nici ajunşi la a doua sau a treia generaţie în Occident: au rămas tot la marginea societăţii (chiar dacă uneori legislaţia face ca această marginalitate să fie convenabilă pe moment) şi au căpătat mentalitatea refugiatului, a minoritarului. Ei sunt, vedem acum, uşor de radicalizat.

Atentatele din Franţa, Belgia, Turcia - care credeţi că sunt cauzele acestor orori?

Nu mă pricep, dar încerc un răspuns: cauza principală porneşte din aroganţa occidentală, care îi consideră pe ceilalţi cetăţeni de rangul al doilea, teoretic cu drepturi egale, dar practic cu foarte puţine şanse de a se naturaliza propriu-zis. Izolându-se în cercuri restrânse, pe criterii etnice şi confesionale, practicând meserii simple, nebănoase, pe care occidentalul sadea nu le mai mai socoteşte demne de sine, aceşti oameni şi-au creat complexe din ce în ce mai adânci. Situaţia lor precară, nu doar economică, ci şi socială, identitară, în cele din urmă, îi face uşor manipulabili. Pe de altă parte, civilizaţia europeană persistă şi într-o incapacitate diplomatică de a percepe lucrurile şi dintr-un alt unghi: a înţelege înseamnă a asimila şi posibilitatea contrariului. Or, Occidentul vede totul din perspectiva limitată a valorilor lui şi a sistemului său politic. Democraţia poate naşte şi ea monştri, s-a tot spus în ultima vreme; ceea ce nu se prea spune este că, prin tradiţie, democraţia nu reprezintă forma care să se potrivească şi altor civilizaţii, mult mai ataşate de formele lor specifice de civilizaţie. Asediul şi teroarea cărora Europa este nevoită să le facă faţă pornesc şi dintr-un eşec în primul rând ideologic, dar şi diplomatic, politic şi cultural.

Unde se plasează România în acest context european violent şi cum repercutează evenimentele din Occident la noi? Cum influenţează acestea activitatea culturală şi socială de la noi?

România este ea însăşi unul dintre furnizorii de emigranţi şi nu puţine probleme au apărut din această pricină în UE. În plus, România nu face parte din nucleul portant al UE, e tolerată, dar nu e socotită un membru de bază. Observaţi numai ce domenii sunt finanţate prin proiectele europene şi veţi deduce ce rol ni s-a rezervat. Suntem, ca de atâtea ori în istorie, la magine imperiului şi asta ne face interesanţi. Prin urmare, noi vom excela la capitolul declaraţii, dar altfel nu vom fi imediat afectaţi.

Ce opinie aveţi despre Brexit? Dar despre presupusa lovitură de stat (eşuată) din Turcia? Cum ar putea afecta acest act politic cursul politicii europene, implicit al politicii româneşti?

Brexit-ul este urmarea unei duble aroganţe: una a Uniunii Europene, care crede că nu mai există viaţă dincolo de graniţele ei şi alta a politicienilor britanici, care au riscat ceea ce nu ar fi trebuit riscat. Şi mai este o lecţie despre manipulare, despre catastrofele la care poate duce populismul. Lecţia pe care trebuie să o deprindem de aici este că nimic nu este sigur, că nu am scăpat de fantomele trecutului, că Uniunea Europeană nu reprezintă o structură garantată şi definitiv instaurată. Lumea este în schimbare, UE se află sub o presiune pe care nu a mai cunoscut-o niciodată şi pe care nu ştie cum să o gestioneze.

Poate fi considerată Uniunea Europeană drept un experiment social sau este doar o formă de apărare a Occidentului în faţa marilor puteri din afara bătrânului continent (Rusia, China, SUA etc.)

Uniunea Europeană şi Europa nu sunt unul şi acelaşi lucru! Prima este o macrostructură politică, economică, financiară, administrativă, a doua este o realitate în primul rând istorică şi culturală, cu o tradiţie milenară. Creştinismul este unul din ingredientele sale esenţiale, alături de cultura greco-romană. *Există un conflict mocnit între Uniunea Europeană şi Europa*; prima este o încercare de a ţine în frâu derapajele extremiste de care civilizaţia europeană a demonstrat că este capabilă, cu tot umanismul de care a făcut caz atâtea secole. În orice caz, vorbim de o Europă care a fost nevoită să se reinventeze după al doilea război mondial, şocată de ea însăşi şi de ororile în

care poate sucomba, în pofida marii culturii, a filosofiei raţionaliste, a muzicii şi literaturii, a principiilor de civilizaţie pe care le-a emanat, a Drepturilor Omului; vorbim despre o Europă sfâşiată vreme de decenii de o „cortină de fier", oficial acuzată, dar practic acceptată la finele războiului; vorbim despre o Europă care a asistat neputincioasă la crimele comunismului, care s-a scindat între est şi vest şi care s-a retras, treptat, nu într-o practică a bunei guvernări, cât într-un discurs prudent, impecabil politic. Uniunea Europeană de azi este o structură de tip utopic (şi orice utopie este condamnată la faliment!), o construcţie uriaşă, în care nimeni nu mai apucă să deretice de la un cap la altul şi care se simte, iată, zguduită de problemele reale, care nu se mai pot rezolva prin discurs. Abia de aici începe să se întrevadă posibilul faliment al acestui monumental proiect.

Ce părere aveţi despre scandalul tezelor de doctorat plagiate? Cum poate fi oprit acest fenomen nesănătos?

Atacul la normalitate pe care politicienii l-au dat şi în acest domeniu demonstrează precaritatea clasei politice, dar şi prostia ei. Doctoratul este o etapă într-o carieră academică, altfel devine o zorzoană inutilă, snoabă. Zilele trecute, un primar de sector prins cu mâţa în sac regreta că a cedat şi el acestei „mode". A devenit, deci, nu o necesitate, ci o „modă". Fenomenul poate fi oprit într-un singur fel: prin asigurarea independenţei politice a structurilor sistemului de învăţământ.

În afara Academiei Române funcţionează mai multe organisme numite pompos „academii", care sunt alimentate cu bani de la bugetul de stat. Ce credeţi despre această situaţie aiuritoare?

Academia Română este una singură şi ea a împlinit în acest an 150 de ani de la înfiinţare.

Ca şi Olimpul, ea este şi trebuie să rămână singulară. Pluralul nu i se potriveşte. Tot cu resort politic, dar apoi larg comercial, au luat naştere tot felul de asociaţii, de confrerii care şi-au arogat abuziv numele de academii. Procedeul îmi aminteşe de mărci care mai păcăleau naivii, precum Pavasonic, Mike etc. Diferenţa este că aceste organizaţii nu au în spate nici tradiţia şi nici structura ştiinţifică pe care le deţine Academia Română. Aceasta nu înseamnă doar forul elitelor ştinţifice şi sediul de pe Calea Victoriei, aşa cum se crede, ci zeci de institute de cercetare, în care lucrează peste 2.500 de cercetători. Este vorba despre un întreg sistem, deci. Preluarea abuzivă a termenului de „academie" este o metodă de a pirata prestigiul Academiei Române, care ar trebui interzisă prin lege.

Ce înseamnă să scrii o carte? Cât de greu este să realizezi un proiect cultural? În ziua de astăzi se creează, mai nou, volume întregi, pe bandă rulantă, din puşcărie. Cine poartă vina acestei situaţii? Sunt profesori care îşi dai girul pentru aceste lucrări. Cum comentaţi?

A scrie o carte înseamnă muncă şi, în cazurile fericite, mai mult decât atât: vocaţie. Nu vreau să dau prea mare importanţă fenomenului „savanţilor" din puşcării. Dacă nu ar fi găsit acoperire legală, el nu s-ar fi petrecut. Cum nu există pădure fără uscături, nu mă miră nici faptul că aceste tentative de fraudă şi-au găsit şi susţinători din mediul academic. Dar cred că acest fenomen nu este unul cultural, ci unul politic. El indică mai curând meschinăria scenei politice, nu nivelul mediului cultural. Să nu le amestecăm, totuşi.

Cum s-a născut pasiunea dumneavoastră pentru pictură? Vorbiţi-ne, vă rog, despre această distinsă preocupare.

Aşa „distinsă" cum este, precuparea mea pentru pictură nu există! Sunt un avid consumator de pictură, am stat ore şi ore în şir prin muzeele europene, cred că mă pricep destul de bine la istoria artei, dar nu am ţinut niciodată un penel în mână. Nu sunt capabil să trag o linie dreaptă, abilităţile mele au rămas, în acest domeniu, la nivel preşcolar. Şi totuşi, la un moment dat mi s-a dus buhul cum că aş picta. Totul porneşte de la un fel de farsă, pe care am primit-o cu umor şi căreia i-am răspuns în „Ziarul de Iaşi", cu ceva ani în urmă. Cred că în ziarul

„Adevărul" trebuia să mi se facă un portret de o pagină. M-am întâlnit cu o jurnalistă simpatică, i-am răspuns la toate întrebările posibile (întrebări imposibile nu mi-a pus, din păcate) şi am încheiat capitolul. Am şi uitat de poveste, nu am mai căutat ziarul. Peste puţină vreme, am început să mă simt tachinat, uşor ironizat de amici. Am primit cadou un frumos set cu un toc cu tuş, pentru grafică. Mirat, l-am dat mai departe, unei prietene care chiar se pricepea. După o vreme, am aflat şi eu ceea ce ştia deja tot târgul: că aş fi pictat. Şi m-am dumirit: printre pozele trimise, toate ludice, era şi una în care, plouat, la propriu mai ales, dar şi la figurat, mă repezeam, cu un penel în mână, către tabloul uscat al unui pictor. Eram în atelierul cuiva. Dar această fotografie intra în dialog cu celelalte, în care muşcam dintr-o broască ţestoasă ca dintr-un sandviş, trăgeam dintr-o narghilea, şezând pe perne moi, înconjurat de doamne frumoase, într-un local din Istanbul ori ţineam în mână, într-o ipostază burlesc hamletiană, un craniu. Reieşea de acolo că mă hrănesc cu ţestoase vii, că am harem, că adesea meditez la cele veşnice într-un osuar şi, în fine, că... pictez. Deşi nu am suflat un cuvânt despre aşa ceva (nici nu aveam cum), acea fotografie a fost suficientă pentru ca în redacţie să se încropească o şaradă *kitsch*, din care reieşea că, atunci când e sastisit de viaţa literară, criticul literar Bogdan Creţu se retrage în faţa şevaletului... Asta e tot. Aşa s-a născut pasiunea mea „distinsă" pentru pictură: din imaginaţia unor jurnalişti!

Care sunt, pentru Bogdan Creţu, cei mai îndrăgiţi scriitori?

Nu ştiu care sunt cei mai „îndrăgiţi". Sunt un cititor profesionist, deci sunt capabil să mă detaşez de reacţiile afective pe care, fireşte, le am. Afectiv, sunt mai legat de Dumas decât de Kafka. Ceea ce nu înseamnă că pot face confuzii. Am citit probabil sute, poate mii de scriitori şi am scris despre alte (mai puţine) sute. Dintre aceştia, îi pot selecta pe cei care mi se potrivesc mie: Tolstoi, Dostoievski, Proust, Thomas Mann, Faulkner, Nicolae Breban; dintre critici, am încercat să fur meserie, ca să spun aşa, de la G. Călinescu, Eugen Simion, Lucian Raicu.

La ce nivel este poezia noastră contemporană? Avem cu ce ne mândri?

Iar trebuie să ne mândrim? Poezia contemporană este, zic eu, la un nivel foarte bun: după generaţia douămiiştilor, care a dat nume deja clasicizate, precum Constantin Acosmei, Marius Ianuş, Dan Sociu, Radu Vancu, Ştefan Manasia, V. Leac, Claudiu Komartin, T.S. Khasis, Dan Coman ş.a., asistăm la o nouă pleiadă de tineri poeţi: fiecare cu formula lui, am impresia că ei nu mai alcătuiesc o generaţie distinctă, deşi în mod evident imaginarul lor, ca şi retorica poeziei pe care o scriu, influenţate de noile mijloace de comnicare, îi desparte de generaţia mea, care este ultima falangă a civilizaţiei Guttenberg. Oricum poezia a căpătat aspectul unui discurs solipsist, valabil estetic, dar rupt cumva de scena mare a literaturii. Ea tinde să devină un fenomen larg cultural sau chiar unul social. În orice caz, în literatura de după 1990, două domenii au excelat: critica literară şi poezia. Proza este mult în urmă. Îmi explic acest lucru şi prin interesul cititorilor pentru alte tipuri de discurs decât cel tradiţional ficţional.

Ce este ura, domnule Bogdan Creţu?

Sunt bucuros să vă spun, cu mâna pe inimă, că nu mă duce capul să vă răspund la această întrebare. Nu sunt capabil de ură. De gelozie, de orgoliu – da, dar pentru ură îţi trebuie o consecvenţă pentru care eu nu am resurse. Oricum, am observat cum se manifestă ura în ceilalţi. Or, ea are efecte degradante nu asupra celui urât, ci asupra celui care urăşte. Nimic nu se poate face cu sentimente negative, fără calm, fără seninătate, fără distanţă. *Ura este prostie, pentru că numai prostia simplifică lucrurile, le reduce la o singură dimensiune.* Or, a urî pe cineva înseamnă a nu vedea, a nu vrea să vezi decât partea întunecată a unei persoane, care te dezavantajează; înseamnă a simplifica foarte mult realitatea, a o înghesui într-o prejudecată. Ura este prejudecată, deci lene a gândirii! Şi, mai grav încă, încremenire afectivă. Nu urâm, în pofida aparenţelor, cu inima, urâm cu creierul. Or, creierul este mai prost decât inima. Urâm cu interesele noastre lezate, cu meschinăria noastră. Ura

stârneşte în noi pornirile elementare, primitive. Lucru grav, ura poate fi indusă mult mai uşor decât iubirea; masele pot fi orientate către ură, nu şi către iubire. Există forme colective ale urii şi acestea sunt catastrofale.

Accept ura într-un singur context: cel pasional. Pentru că acolo se poate reconverti în iubire. Şi o prefer în variantă feminină. Dar nu simt nevoia să dezvolt...

Numiţi 7 cei mai importanţi români din istorie (cu un scurt argument).

De ce şapte şi nu 15? Răspunsul nu are cum fi altfel decât arbitrar. Spuneţi „importanţi", ceea ce nu implică un criteriu valoric. Este Ceauşescu un om important în istoria României? Eu cred că este, oricât rău ar fi făcut... Cine reuşeşte să facă mult rău, să schimbe soarta unei ţări devine o personalitate importantă. Dar să închei cu speculaţiile.

Aleg aşa: Ştefan cel Mare (pentru curaj & orgoliu); Dimitrie Cantemir (pentru că a excelat în atâtea domenii, dar şi pentru disponibilitatea ludică, pe care puţini o intuiesc); Mihail Kogălniceanu (întemeietor cultural); Carol I (pentru încăpăţânarea de a gândi modernizarea României); Mihai Eminescu (cu riscul de a părea naiv: pentru poezia sa, oricînd competitivă valoric cu cea a marilor autori europeni); I. L. Caragiale (pentru geniul său maliţios; e unul dintre cei mai inteligenţi scriitori pe care i-am citit vreodată); G. Călinescu (pentru faptul că a imaginat literatura română în forma pe care o acceptăm noi azi); scriitorul român adevărat din timpul comunismului (oricare nume din lista de mai jos este la fel de bun: Marin Preda, Nicolae Breban, Nichita Stănescu, Eugen Simion, Nicolae Manolescu – adevăratul Manolescu, cel de dinainte de 1990 –), pentru că s-a încăpăţânat să îşi inventeze propriul interval liber într-o lume drastic controlată; pentru că a salvat literatura română.

Religia - pace sau război? Este religia un instrument al concordiei sau, mai degrabă, unul al conflictelor?

Orice religie, profund asimilată, te îndeamnă la acceptarea diferenţei. Cum este ea intrumentalizată politic – e o altă problemă, veche de când lumea. Religia nu este un instrument, religia este o structură care îţi ordonează nevoia de a opune ceva conştiinţei morţii. Avem nevoie de Dumnezeu, într-o formă sau alta, mai ales din teama atavică de moarte, de neant. Din nevoia de a accepta neacceptabilul. Religia vizează verticalitatea metafizică, nu orizontalitatea politicului.

Intelectualul român de astăzi este un om religios?

Lumea noastră este, de multă vreme, una nu doar secularizată, ci şi rătăcită în raport cu valorile spirituale. Realitatea noastră este una limitată, săracă. Ea ţine de lumea vizibilului, e măsurabilă cu ajutorul bietelor noastre simţuri. Succesele noastre sunt mai ales cele sociale, valorile sunt materiale. Religia se insinuează stângaci în spaţiul public; de multe ori o face într-o manieră comercială, de prost gust. Sunt puţini intelectuali credibili care îşi asumă tranşant şi demn religiozitatea.

Ce înseamnă Dumnezeu pentru Bogdan Creţu?

Iisus Hristos este eroul meu preferat. Un om viu, pipăibil cu mâna. Creştinismul este, cred, cea mai contradictorie religie, pentru că îl obligă pe om să îşi asume ceea ce, poate, nu ţine de natura sa: faptul că forţa lui spirituală poate proveni din smerenie, din slăbiciune, din altruism, din iubire. La Dumnezeu îndrăznesc să bat greu, foarte greu, abia după ce reuşesc să mă împac cu toate vinovăţiile mele. Este însă o problemă de o intimitate maximă, pe care mă feresc să o negociez public.

Ce proiecte aveţi în desfăşurare?

Multe, nu ţin să le deconspir. Am în lucru câteva cărţi de critică şi istorie literară. Mai am în lucru şi un roman. Mă apropii de vârsta de 40 de ani şi asta mă cam sperie un pic, simt că se înteţeşte singura competiţie pe care o accept: aceea cu mine însumi. Şi nu e simplu. E ori, ori!

Bogdan Creţu (născut la 21 ianuarie 1978, în judeţul Constanţa) este director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi şi conferenţiar doctor la Catedra de Literatură română din cadrul Facultăţii de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. Volume publicate: *Arpegii critice. Explorări în critica şi eseistica actuale*, Editura Timpul, Iaşi, 2005; *Matei Vişniec – un optzecist atipic*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2005; *Lecturi actuale. Pagini despre literatura română contemporană*. Editura Timpul, Iaşi, 2006; *Utopia negativă în literatura română*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2008; *Inorogul la Porţile Orientului. Bestiarul lui Dimitrie Cantemir.* Vol. I. *Premise. Bestiae Domini*, vol. II. *Bestiae Diaboli*, Editura Institutul European, Iaşi, 2013; *Iluziile literaturii şi deziluziile criticii. Noi coduri de lectură, între estetic şi ideologic*, editura Contemporanul Bucureşti, 2015. Stagii de cercetare la Paris, Roma, Barcelona. Cronicar literar, eseist; a publicat peste 500 de articole în principalele reviste de cultură şi academice din ţară. Semnează prefeţe la numeroase volume, antologii etc. Membru al Uniunii Scriitorilor din România şi al Asociaţiei pentru Literatură Generală şi Comparată. Din 2006, semnează o rubrică săptămânală în pagina de opinii a cotidianului „Ziarul de Iaşi". Premii: Premiul pentru debut al Uniunii Scriitorilor din România (2005); Premiul pentru debut al revistei „Convorbiri literare" (2005); Premiul pentru debut al „Ziarului de Iaşi" (2005); Premiul pentru critică al revistei „Ateneu" (2006); Premiul de Excelenţă în critică literară, al Fundaţiei Naţionale pentru Ştiinţă şi Artă, Academia Română (2009); Premiul de excelenţă al Revistei „Contemporanul. Ideea Europeană" (2012); Premiul revistei „Transilvania" (2013); Premiul Academiei de Ştiinţe a Ucrainei, 2012; Laureat al concursului „Cartea ştiinţifică" al Asociaţiei Internaţionale a Academiilor de ştiinţă, Moscova, 2012 (ambele în colaborare, obţinute pentru lucrări colective); Premiul „Titu Maiorescu" al Academiei Române.

Dominique Maingueneau, Lingvistică, literatură, discurs literar[1]

- traducere de Maria SÂRBU-CRUDU -

Abstract

Ceea ce ridică probleme, când examinăm cu atenţie relaţiile actuale între lingvistică şi literatură, este tocmai cuplul „lingvistică şi literatură". Un astfel de titlu ne permite să-i dăm dreptate stilisticii clasice bazate pe analiza şi interpretarea faptelor de limbă, dar ridică probleme când judecăm în termeni de analiză a discursului literar. În acest articol amintim care sunt condiţiile de posibilitate a unui demers de analiză a discursului, care se dovedeşte cu greu compatibil cu abordările care „aplică" lingvistica unui univers care i-ar fi străin. Astfel, se pare că profesorul care vrea să recurgă la ştiinţele limbajului pentru a înţelege literatura are la dispoziţie două aparate conceptuale şi metodologice: unul prin esenţă destinat analizei de texte, altul care pune în cauză orice opoziţie simplă între text şi context.

Cuvinte-cheie: *analiza discursului, didactică, lingvistică, literatură, structuralism, stilistică.*

The problem, when you consider the current relationship between linguistics and literature, is precisely the "linguistics" and "literature" couple. Such a title allows us to do justice to the classical stylistics which is based on the analysis and the interpretation of the facts of language, but is problematic when we think in terms of analysis of literary discourse. In this article we recall which are the conditions of possibility of a discourse analysis approach, which hardly proves compatible with the approaches which "apply" linguistics to a universe that would be foreign to it. It thus appears that the teacher who wants to use the language sciences to understand literature has at his disposal two conceptual and methodological devices: one mainly designed to the analysis of text, the other that challenge simple opposition between text and context.

Keywords*: discourse analysis, teaching, linguistics, literature, structuralism, stylistics.*

Mulţi dintre cei care reflectează asupra contribuţiilor ştiinţelor limbajului la studiul sau predarea literaturii consideră de la sine înţeles faptul că rolul esenţial al lingviştilor este de a oferi specialiştilor în literatură instrumente pentru analiza textelor care îi interesează. Desigur, lingviştii joacă acest rol, dar un anumit număr dintre ei, în special cei care lucrează din perspectiva pragmaticii sau a analizei discursului literar nu se recunosc în această concepţie oarecum reducţionistă, care vede în lingvistică o disciplină auxiliară. De fapt, evoluţia ştiinţelor limbajului şi a ansambului ştiinţelor umane şi sociale începând din anii 1970 au reînnoit profund relaţiile între ştiinţele limbajului şi literatură.

Maria SÂRBU-CRUDU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Doctor în filologie (teză de doctorat publicată în 2013), traducător autorizat pentru limba franceză. Debut literar în revista *Litere*, 2010, e-mail: bleu_mariaa@yahoo.com

1 Traducerea articolului «Linguistique, littérature, discours littéraire», publicat de Dominique Maingueneau în revista *Le français aujourd'hui* 4/2011 (n°175) , p. 75-82

Relații care au evoluat

Înaintea anilor 1960

Până în anii 1960, relaţiile dintre lingvistică şi literatură nu au fost deloc problematice. Se orientau prin esenţă în ambele direcţii. Când trebuia, din perspectivă filologică, să „stabileşti" un text literar, se făcea apel la cunoştinţele acumulate de gramatica istorică, căreia literatura îi procura o bună parte din datele sale de limbă. Pe de altă parte, stilistica permitea articularea studiului faptelor de limbă şi cel al operelor. De fapt, se cade să distingem două tipuri de stilistică, care nu ar opera pe acelaşi plan:

– O stilistică şcolară, în prelungirea retoricii clasice, care este o stilistică a „mijloacelor de expresie"; ea pleacă de la postulatul conform căruia se pot stabili raporturi sistematice între „procedee" lingvistice şi „efecte" asupra cititorului. Este vorba de o stilistică atomistă, care consideră textul ca rezultat al unei întrebuinţări corespunzătoare a unui fel de cutie cu instrumente unde găsim, în esenţă, categoriile gramaticii descriptive uzuale şi ale retoricii figurilor.
– Cealaltă stilistică, pe care o voi caracteriza ca „organică", este strâns legată de estetica romantică; practic nu a atins învăţământul secundar. Ea concepe opera literară ca „expresie" a conştiinţei unui subiect, scriitorul, care manifestă de-a lungul operei sale o „viziune asupra lumii" care îi este proprie. Acestei stilistici îi putem asocia lucrările lui Léo Spitzer, care prelungesc, ele însele, faimosul studiu al lui Proust cu privire la stilul lui Flaubert (1920). De fapt această stilistică organică nu întreţine un raport esenţial cu gramatica; pentru ea, noţiunea de stil nu se reduce la o anumită mânuire a limbii: în ultimă instanţă, obiectul final al acestei stilistici este conştiinţa creatoare a scriitorului, exprimată în şi prin opera sa. Astfel pentru L. Spitzer „sângele creaţiei poetice este pretutindeni acelaşi, fie că ne referim la sursa *limbaj* sau *idei*

sau *intrigă* sau compoziţie [...] Deoarece se întâmplă să fiu lingvist, sub un unghi lingvistic m-am plasat, pentru a avansa către unitatea operei" (1948:18). Făcând din operă proiecţia schemelor obsedante ale unei conştiinţe creatoare, această stilistică minimalizează articulaţiile textuale şi dispozitivele de enunţare, oricare plan putând fi pus direct în relaţie cu acest „soare" – metafora este a lui Spitzer – care este conştiinţa creatoare.

Vom nota că aceste două stilistici nu au deloc aceeaşi relaţie cu valoarea. Pentru stilistica şcolară, fiecare procedeu poate fi mai mult sau mai puţin „reuşit", în funcţie de adecvarea sa la finalitatea care i se atribuie. În schimb, pentru stilistica organică, fiecare operă îşi defineşte propriile norme şi este incomensurabilă în raport cu oricare alta.

Cotitura anilor 1960

Curentele critice ale anilor 1960 au întrerupt situaţia anterioară, conferind un rol de prim plan lingvisticii. Dar această transformare s-a datorat în esenţă susţinătorilor structuralismului literar, căci critica tematică, aflată la apogeu, aparţinea clar stilisticii organice, puţin preocupată de studii gramaticale. Structuralismul înţelegea să se sprijine pe progresele lingvisticii pentru a elabora o adevărată ştiinţă a textului literar. Dar dacă înţelegem prin „lingvistică" o disciplină care studiază proprietăţile limbilor naturale, de fapt în aceste lucrări care se doreau a aparţine structuralismului literar observăm cu uşurinţă că nu era deloc vorba despre grupuri nominale, determinare, aspect, tematizare, variaţie, intonaţie, etc. Se mânuiau, mai presus de orice, noţiuni ca „paradigmă", „sintagmă", „conotaţie", „actant"... „Imperialismul lingvistic" atât de denunţat pe atunci a fost mai ales un imperialism semiologic.

Domeniile care s-au dezvoltat cel mai bine atunci sunt *naratologia*, *poetica* (în sens restrâns de teorie a poeziei) şi studiile de *vocabular*.

Naratologia, în ciuda câtorva împrumuturi terminologice mai degrabă metaforice („sugestie narativă", „mod"...), s-a dezvoltat fără o referinţă clară la lingvistică. Cât despre „poetică", prin esenţă în versiunea sa jakobsoniană, aceasta a prelungit programul Formaliştilor ruşi de la început de secol fără sa datoreze mult studiului limbilor naturale. Există de altfel o legătură evidentă între enunţurile poetice şi epistemologia structuralistă, care era bazată pe opoziţiile pragmatice. Principiul proiecţiei axei substituţiilor pe axa combinaţiilor nu implică o modelizare constrângătoare a proprietăţilor lingvistice.

Singurul domeniu exclusiv lingvistic care s-a dezvoltat sunt studiile de vocabular al operelor literare, fie în statistica literară, fie, în mod mai masiv, în analizele inspirate de lexicologia structurală: studii distribuţionale, câmpuri semantice, descompuneri semice... Dar, de cele mai multe ori, vocabularul astfel studiat nu era inserat în trama sintactică sau textuală, ci în reţele de unităţi decontextualizate, aşa-zise „reprezentative" pentru operă. Lingvistica structurală, care este o lingvistică a semnului, favoriza acest tip de cercetare, care prelungea, cu mult mai multă rigoare, vechi gesturi filologice. Predilecţia pentru studiile de vocabular se explică şi prin uşurinţa cu care puteau fi elaborate interpretări de ordin extratextual: psihologice sau socio-istorice.

Noua configurare

Cele două niveluri

Când, în anii 1970, structuralismul literar s-a întors de unde a plecat, mulţi au tras concluzia, foarte în pripă, că acest lucru s-a întâmplat fiindcă lingvistica îşi depăşise rolul. Literarii s-au rupt astfel de lingvistică, invocând o experienţă ratată, care de fapt nu a avut loc. În ceea ce o priveşte, lingvistica s-a focalizat pe studiul limbii, renunţând să-şi exporte conceptele şi metodele către alte discipline.

Dar lingvistica s-a reconfigurat tocmai în momentul în care părea să se întoarcă la modelizarea limbilor naturale, ceea ce le-a permis, în cursul anilor 1980, literarilor şi lingviştilor să restabilească progresiv contactul pe baze diferite. Dezvoltarea lingvisticii textuale, a curentelor pragmatice şi a teoriilor enunţării a modificat într-adevăr considerabil distribuirea cărţilor de joc. Mai exact, această acţiune s-a exercitat la două niveluri distincte:

– La un prim nivel, aceste noi problematici au permis dezvoltarea unei stilistici a textului literar care oferea instrumente de analiză mult mai performante decât acelea care prevalau în stilistica mijloacelor de expresie, de exemplu în manualele lui M. Cressot (1947) şi J. Marouzeau (1941). Aceasta a putut astfel să câştige rapid concursurile de recrutare a profesorilor de limba franceză şi chiar să intre în programele învăţământului secundar, în special prin reforma programelor de limba franceză care a intervenit în 1996.

Teoriile enunţării lingvistice au permis accesul la fenomene lingvistice de o mare

finețe (modalități, discurs raportat, polifonie, punct de vedere, temporalitate, determinare nominală, conectori argumentativi, reformulări...) în care se împletesc strâns referința la lume şi înscrierea enunțiatorului în propriul discurs. Or literatura mizează enorm pe aceste detalii, pentru analiza cărora comentariul literar tradițional nu deține mijloace corespunzătoare. Am putea spune că, grație teoriilor enunțării, „sămânța" obiectului text a fost schimbată, ca şi cum s-ar fi utilizat un nou microscop, mult mai puternic, capabil să modifice scara percepției noastre. În plus, reflecția asupra enunțării a permis trecerea fără soluție de continuitate de la o lingvistică a propoziției la o lingvistică a discursului. Aici mai degrabă curentele pragmatice sunt cele care au exersat o influență decisivă: în special prin noțiunea de gen care permite examinarea textelor ca urme ale unor activități desfăşurate în cadrul unor instituții de vorbire sau al unor norme partajate. Ca orice comportament social, enunțarea literară a apărut ca supusă în acelaşi timp unor norme sociale generale şi unor norme de discurs specifice.

– La un al doilea nivel, o perspectivă de analiză a discursului contribuie la aruncarea în aer a celor două zăvoare care sunt restrângerea studiului la Opere (adică la operele „mari") şi opoziția între abordări „interne" şi abordări „externe" ale textelor, făcând referință când la domeniul puțin sigur al „istoriei literare", când la sociologie sau la psihologie, sau mai larg la ştiințele umane şi sociale. Astfel, în loc să se rămână în opoziția text/context care delimitează spațiul tradițional al studiilor literare, se gândeşte în termeni de *discurs literar* şi se deplasează axa inteligibilității: de la text către un dispozitiv de vorbire în care condițiile *spunerii* traversează *spusul* şi în care *spusul* trimite la propriile sale condiții de enunțare (statutul scriitorului asociat modului său de poziționare în câmpul literar, rolurile ataşate genurilor, relația cu destinatarul construită de-a lungul operei, suporturile materiale şi modurile de circulație a enunțurilor...). Din această perspectivă, a enunța literatură înseamnă în acelaşi timp a se sprijini pe un dispozitiv de comunicare şi a-l valida chiar prin această enunțare[1].

Dincolo de aplicare

Chiar dacă rămânem la primul nivel, adică nu ne înscriem într-o perspectivă de analiză a discursului în sens strict, introducerea masivă de concepte şi de metode provenite din teoriile enunțării lingvistice, din lingvistica textuală şi din curentele pragmatice modifică, de voie de nevoie, maniera în care pot fi concepute relațiile dintre „lingvistică" şi „literatură". Stilistica tradițională utiliza resursele lingvistice ca instrumente pe care le luai şi le lăsai. Dar problematicile referitoare la „discurs" ne obligă să ieşim dintr-o concepție „aplicaționistă" a relațiilor dintre „lingvistică" şi „literatură", în care lingvistica, care ar aduce numai categorii descriptive elementare, ar fi pusă în serviciul unor interpretări presupuse a fi de ordin superior. Progresele în materie de genuri ale discursului, cunoştințe partajate, polifonie enunțiativă, anaforă, marcatori ai interacțiunii orale, procese argumentative, legi ale discursului, implicit, etc. permit într-adevăr înțelegerea unei opere în globalitatea sa, înțelegerea ei în acelaşi timp ca totalitate textuală şi ca proces enunțiativ înscris într-un dispozitiv de comunicare. Astfel, când abordează literatura ca discurs, ştiințele limbajului nu se mai mulțumesc să ajute la elaborarea de interpretări construite în alt spațiu, ele sunt determinate să spună ceva despre însăşi opera în măsura în care aceasta mobilizează în mod singular un anumit număr de invariante.

Aceasta nu înseamnă că abordările care studiază minuțios fenomenele lingvistice ar trebui totuşi descalificate, dimpotrivă.

1 Pentru o prezentare mult mai detaliată, autorul face trimitere la articolul său *Discours littéraire* (2004).

Studiul literaturii, mai ales când este vorba despre practici de predare, se face în mod inevitabil în diferite moduri; unul dintre ele consistă în a raporta sensul la faptele de limbă care îl fac posibil.

Putem astfel distinge patru modalităţi de intervenţie a ştiinţelor limbajului în domeniul literar:

1. Conform primei dintre ele, studiul fenomenelor lingvistice contribuie la interpretarea unui pasaj de text sau a unui text, raportându-le la figura creatorului lor, la caracteristicile unei epoci sau ale unei colectivităţi; regăsim aici problematicile stilistice uzuale, care pot trece prin căile stilisticii mijloacelor de expresie şi a efectelor sau stilistica organică.

2. Conform celei de a doua, analiza se străduieşte să caracterizeze lingvistic un ansamblu discursiv construit sub formă de corpus: un ansamblu de texte depinzând de un gen, de o poziţionare: există caracteristici lingvistice ale comediei de bulevard sau ale poeziei parnasiene? De această dată, este vorba, înainte de toate, de modalizarea zonelor de regularitate.

3. Conform celei de a treia, studiul se deschide unor problematici mai comprehensive, unei reţele de articulări care asociază textele unor succesiuni de fenomene diversificate: scenă de enunţare, câmp literar, etos, etc. Ne găsim acum într-o problematică de analiză a discursului.

4. Conform celei de a patra, nu mai sunt operele unicul obiect, ci discursul literar, înţeles ca reţea de genuri foarte diverse, dincolo de genuri cărora le aparţin operele propriu-zise.

Rezistenţe de ordin instituţional

Se constată totuşi că numeroşi specialişti în literatură sunt foarte reticenţi cu privire la problematicile de analiză a discursului, chiar şi atunci când integrează cu plăcere în reflecţia lor teoriile enunţării lingvistice. Acest lucru este explicabil. Concepţia noastră asupra literaturii rămâne dominată de o doxă puternică provenită din estetica romantică, potrivit căreia literatura trebuie opusă restului celorlalte producţii verbale ale societăţii: ar exista pe de o parte enunţurile „tranzitive", care şi-ar avea finalitatea dincolo de ele însele, pe de altă parte operele veritabile, „intranzitive", „autotelice", cele ale literaturii, care nu ar putea fi abordate decât pornind de la postulatul incomensurabilităţii lor. Ceea ce Mallarmé, într-un text celebru, exprimă într-o formă radicală opunând „Versul" „reportajului universal", „numerarului facil şi reprezentativ". Dacă acceptăm asemenea presupoziţii, analiza discursului apare ca un demers vătămător a cărui consecinţă este aducerea la obişnuitul comunicării a ceea ce depăşeşte de drept orice obişnuit şi orice comunicare.

De fapt, această opoziţie între sacru şi profan este foarte greu de făcut când nu ne referim la literatura secolelor al XIX-lea şi al XX-lea, perioadă în care scriitorii îşi produc operele tocmai în interiorul unei astfel de estetici. Şi mai important, defectul său este de a nu permite justificarea complexităţii şi a diversităţii faptului literar în timp şi spaţiu. Literatura este deplasare perpetuă şi lucrare despre frontiere şi în interdiscurs, nu un teritoriu care ar putea fi izolat. Producţia literară nu se opune în bloc şi radical ansamblului celorlalte producţii, considerate „profane": ea se hrăneşte cu multiple tipuri de enunţuri pe care le deviază, le parazitează. Ea trăieşte din schimburi permanente cu diversitatea de practici discursive, cu care negociază modus vivendi specifice. În formele sale dominante literatura clasică franceză, de exemplu, se sprijinea pe normele conversaţiei rafinate între oameni mondeni; această conversaţie este cea care servea drept univers verbal de referinţă, sursă a normelor care guvernau orice vorbire de calitate, literară sau nu.

Estetica moştenită din secolul al XIX-lea are ca efect şi legitimarea unei anumite distribuţii a sarcinilor în universul academic, unde facultăţile de litere analizează texte prestigioase, acordând o atenţie specială „stilului", în timp ce departamentele de ştiinţe umane sau sociale abordează texte de prestigiu slab, „documente" care nu sunt considerate ca pasibile de o abordare stilis-

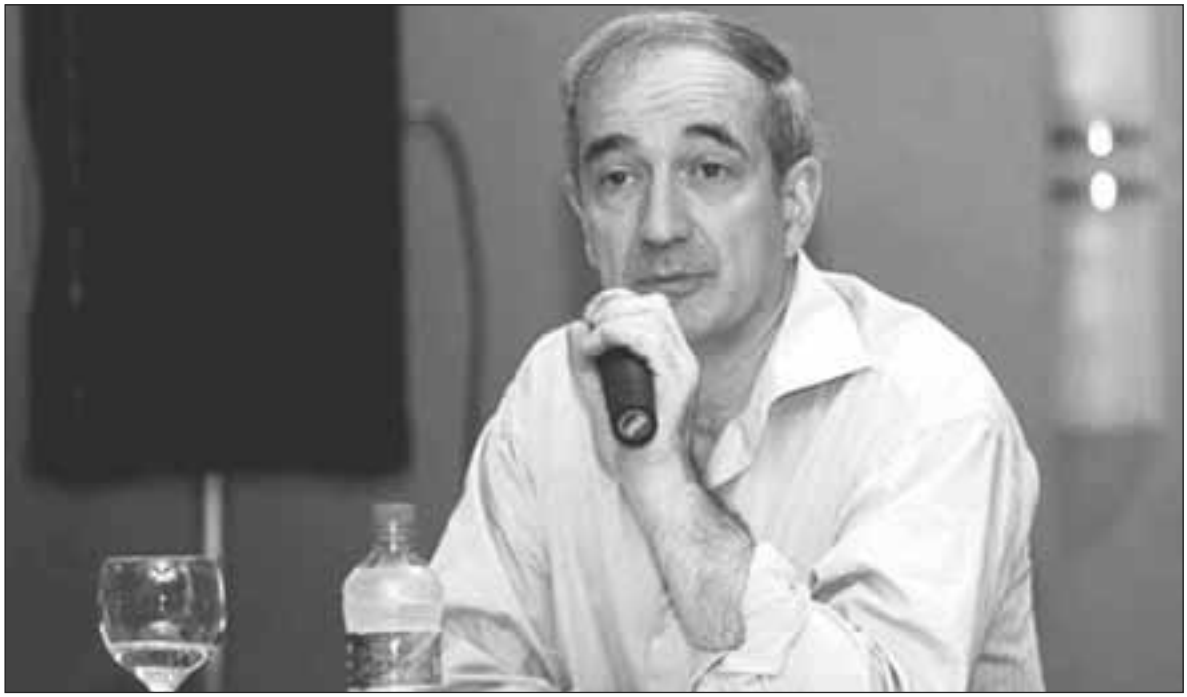

tică şi nu sunt studiate decât fiindcă dau acces la realităţi extralingvistice.

Această repartizare a sarcinilor a continuat oarecum până în anii 1990: analiza discursului a evitat cu grijă textele prestigioase, în timp ce stilistica literară a integrat anumite instrumente împrumutate curentelor enunţiative şi pragmatice, fără a pune totuşi în cauză gesturile sale esenţiale şi schimburile instituţionale pe care acestea le implică.

Respingând chiar topica ce opune un interior şi un exterior al textului, un text şi un context, problematicile care aparţin unui demers în termeni de „discurs literar" se dovedesc mult mai destabilizante decât abordările „externe" ale literaturii, ca psihologia sau sociologia.

Emergenţa unei analize a discursului literar are deci inevitabil consecinţe instituţionale care nu pot fi neglijate. În special, suntem determinaţi să ne îndoim că „literatura" formează un ansamblu evident şi consistent. Nu este numai o nesiguranţă în ce priveşte tipul de texte care trebuie avute în vedere (opere veritabile sau sub-literatură? vechi sau contemporane? franceză, europeană, universală?...), este şi o nesiguranţă cu privire la extensia acestui domeniu: trebuie incluse numai textele, sau trebuie avute în vedere şi condiţiile de viaţă ale scriitorilor, constrângerile legate de carte, manualele de literatură, paginile literare ale ziarelor, etc.? Cu alte cuvinte, trebuie să avem în vedere un patrimoniu de opere consacrate, sau *faptul literar* în toată complexitatea sa? De răspunsul la acest tip de întrebare depind multe lucruri, în special calificările necesare pentru a fi un bun „literar". Dacă obiectul disciplinei se rezumă la stabilirea unei relaţii vii în cadrul unui Thesaurus de mari texte, adevăratul literar trebuie să renunţe la consideraţiile (sociologice, psihologice, lingvistice sau altele) „exterioare" esenţialului: relaţia hermeneutică, afirmarea fondatoare că interpretul nu poate, oricum, să fie demn de textul pe care îl comentează.

Didactica limbii franceze și analiza discursului

În definitiv problema este să ştim ce poate aduce o perspectivă de analiză a discursului pe care nu o găsim în stilistica tradiţională. Mi se pare că analiza discursului poate contribui la conferirea unui plus de coerenţă unei predări a literaturii împărţite

între mai multe obiective: să transmită un patrimoniu cultural colectiv, să raporteze operele la locuri, momente, experienţe umane înscrise în istorie, să ajute elevii în stabilirea unei relaţii de ordin estetic cu limbajul, fie că este vorba de lectură sau de producerea de texte.

Nu trebuie pierdut din vedere faptul că profesorul de limba franceză întreţine un dublu raport cu literatura: o abordează în acelaşi timp sub formă de texte de analizat, şi ca fenomen cultural istoric. Or simpla juxtapunere a „istoriei literare" şi a analizei textuale nu este uşoară. Prin problematicile discursului, este posibil să se articuleze mai riguros cele două abordări, să se treacă peste împărţirea – încă dominantă în spirite şi practici – în virtutea căreia profesorul este când analist de texte şi când biograf sau istoric al mentalităţilor, fără ca o veritabilă articulare să fie stabilită între cele două.

Analistul discursului poate şi să contribuie la evitarea rupturii dintre literatură şi practicile sale de producţie şi consum. Doar de puţin timp literatura este percepută înainte de toate ca un monument pe care îl vizităm mai ales în cadrul şcolii şi pe care nu facem decât să-l glosăm. Până la o dată recentă se făceau versuri pentru căsătorii, pentru zile de naştere, pentru inaugurări, etc. Dar astăzi şcoala caută să dezvolte la elevi noi practici de producţie literară. Analiza discursului, în măsura în care gândeşte direct textul prin dispozitivul său de enunţare, poate contribui la stabilirea unei baze pentru aceste practici. Ea permite restabilirea legăturilor cu unul dintre obiectivele pe care le avea învăţământul retoric în epoca clasică: producerea de texte bazată pe tehnici.

Şi aceasta cu atât mai mult cu cât analiza discursului, tocmai pentru că nu este o abordare rezervată textelor literare, nu înţelege literatura opunând texte literare şi non literare, ci plasează din nou discursul literar în multiplicitatea enunţurilor care traversează spaţiul social. Analiza discursului se îndepărtează, după cum am văzut, de opoziţia consacrată de estetica romantică între o vorbire „intranzitivă" (literatura), care nu ar avea altă ţintă decât ea însăşi (ţintă autotelică), şi vorbiri „tranzitive", adică, de fapt, restul enunţurilor, care s-ar afla în slujba unor finalităţi plasate în exteriorul lor înseşi. În aceste condiţii, când specialiştii în didactica literaturii reflectează asupra a ceea ce pot să le aducă ştiinţele limbajului, mi se pare că este necesar să se distingă două mari tipuri de contribuţii: pe de o parte cele, care ţin de o stilistică ce studiază faptele de limbă într-un text pentru a susţine o interpretare, pe de altă parte, cele care ţin de o analiză a discursului. Primele sunt preţioasele auxiliare ale oricărei explicări de text oricât de puţin riguroase, celelalte merg dincolo de text, destabilizează opoziţia imemorială între „text" şi „context". Celor care elaborează dispozitive de predare le revine sarcina de a determina ce elemente de cunoaştere trebuie să extragă din aceste două ansambluri, în funcţie de obiectivele lor.

Cei care se ocupă de didactică au mai puţin avantajul de a dispune de mult mai multă libertate în ceea ce priveşte ştiinţele limbajului decât majoritatea specialiştilor în literatură de la universitate. Pentru didacticieni, frontierele instituţionale între studiile literare şi ştiinţele socio-umane nu constituie o miză majoră; ei pot deci să aleagă în voie ceea ce îi interesează dintre multiplele problematici pe care le oferă lingviştii.

Bibliografie

- CRESSOT, M. (1947). *Le Style et ses techniques*. Paris: P.U.F.
- MAINGUENEAU.D. (2004). *Le Discours littéraire. Paratopie et scène d'énonciation.* Paris : Belin.
- PROUST, M. (1920). À propos du style de Flaubert, reluat în *Chroniques*. Paris : Gallimard, 1928, 193-206.
- MAROUZEAU, J. (1941). *Précis de stylistique française*. Paris: Masson.
- SPITZER L. (1948). *Stylistics and literary history*. Princeton University Press.

Constantin COROIU

Octavian Paler, tratat despre memorie

Abstract

Autorul creionează un profil al lui Octavian Paler (1926-2007) având în vedere mai ales două obsedante teme ale eseistului şi diaristului: memoria şi destinul. Teza sa e aceea că toate călătoriile lui Octavian Paler – livreşti, reale sau imaginare – sunt, în fond, călătorii interioare, de vreme ce, cum scrie într-unul din falsele sale memoriale de drum, labirintul nu se află acolo unde ne spune mitul, ci în noi. Se subliniază faptul că jurnalele, antijurnalele şi eseurile lui Paler sunt scrieri ce compun opera unui moralist din spiţa lui Cioran, cu un stil lipsit de orice disonanţă, prizonier al melancoliei şi al „paradiselor pierdute", polemist cordial, sentenţios şi nu o dată vituperant fără forţa şi „iubirea rea" ale autorului „Schimbării la faţă".

Cuvinte-cheie: *memorie, călătorie, biografie, destin, singurătate, autoportret, melancolie, paradise pierdute.*

The author sketches a picture of Octavian Paler especially considering the two obsessive topics of the essayist and diarist: memory and destiny. His thesis is that all Octavian Paler's journeys – bookish, real or imaginary – are, in fact, inner journeys, since, as he wrote in one of his false travel memoirs, the labyrinth is not where myth says it is, but within ourselves. It is pointed out that Paler's journals, anti-journals and essays are writings that make up the work of a moralist in the line of Cioran, with a style devoid of any dissonance, of a prisoner of melancholy and of "paradises lost", of a cordial, sententious and vituperated polemicist without the force and "bad love" of the author of „Schimbarea la faţă" ("Transfiguration").

Keywords*: memory, travel, biography, destiny, loneliness, self-portrait, melancholy, paradises lost.*

Octavian Paler, de la a cărui naştere au trecut 90 de ani, este, contrar aparenţelor, un performer al drumurilor imaginare, al "călătoriilor interioare". Autorul „Drumurilor prin memorie" e un "sedentar", un "imobil", cum singur se autodefineşte, care introspectează lumea de la un ţărm al lui, deşi "într-un fel toată viaţa ne aflăm în larg". Mai ales în largul memoriei, obsesia sa. Memoria care e "singura cale pentru a fi tu însuţi". Călătoriile, reale sau imaginare, sunt pentru Octavian Paler înainte de toate dramatice confruntări sau „gâlcevi" cu sine. "La urma urmelor – notează el în «*Caminante. Jurnal (şi contrajurnal mexican)*» – în Mexic, ca şi aiurea, nu vom găsi sub pietrele ruinelor decât adevărurile pe care noi înşine le-am ascuns acolo. Sau de care aveam nevoie". Iar în altă parte: "E drept că între ruinele labirintului violate de soare imaginaţia n-ar izbuti să evite o întrebare decepţionată: acesta să fie celebrul labirint? Nu, el nu e acolo. Labirintul există în noi sau nicăieri".

Constantin COROIU - Scriitor, Iași, e-mail: constantin.coroiu@gmail.com

Dar a scris Octavian Paler literatură de călătorie în înţelesul consacrat al sintagmei ce denumeşte în definitiv un gen (sau o specie) de frontieră ?! Nici "Drumurile prin memorie" (1972 şi 1974), nutrite de călătoriile în Egipt, Grecia şi Italia, nici amintitul "Caminante" (1980), nici "Aventuri solitare, Două jurnale şi un contrajurnal"(1996), pe care le-am recitit recent în seria de autor de la Polirom, coordonată de *Georgeta Naidin-Dimisianu*, nu sunt nici pe departe literatură de călătorie în sensul consacrat. În "Caminante", de pildă, călătoria, reală, pare mai mult pretext decât subiect, chiar dacă notaţia se produce în timpul observaţiei, fără nici un răgaz între ele, instant, cum s-ar zice azi cu un barbarism din romgleza snobilor şi a semidocţilor. Jurnalul, cu excepţia unor contrapuncte ulterioare inserate cu caractere diferite, este scris *sur le vif*. O inedită experienţă privind timpul trăirii şi timpul scrierii. Autorul îl începe în momentul decolării avionului de la Bucureşti şi îl continuă până la întoarcerea acasă. Incursiunile în istorie, filosofie, literatură, mitologie, eleganţa frazei şi stilul impecabil – Octavian Paler este un mare stilist – fac din lectura *jurnalului şi contrajurnalului mexican*, ca, de altfel, şi a altor cărţi ale sale, precum "Mitologii subiective", "Scrisori imaginare" sau "Autoportret într-o oglindă spartă", o pasionantă călătorie spirituală. Eseuri despre melancolie, speranţă, iubire, violenţă, tandreţe, putere, ratare, morală, destin şi, desigur, despre memorie, ele sunt totodată profund polemice. E vorba de polemici cordiale, cu o expresie dragă moralistului.

Atipic, cum îl caracterizează în prefaţa la amintita ediţie *Radu Pavel Gheo*, jurnalul mexican al lui Octavian Paler propune şi o nouă paradigmă privind condiţia memorialului de călătorie într-o epocă de explozie a imaginii. Dar, în treacăt fie spus, pentru că nimeni, oricât de silitor ar fi, n-a învăţat şi nu va învăţa să scrie de la altcineva – fiecare scrie şi moare singur! – un jurnal precum "Caminante" nu poate eventual decât să inducă o benefică inhibiţie celor care cred cu naivitate şi suficienţă că un peisaj natural,

un monument, un sit arheologic nu aşteaptă decât redundantul, tautologicul lor epitet „pictural".

În apropierea misterioasei jungle mexicane sau pe o plajă însorită, pe o via Romană ori pe Acropole, lângă coloanele Parthenonului atât de aproape de zei, ba chiar şi într-un hotel new-yorkez, unde "singurătatea pândeşte cu ochi de cobră din aluminiu", sau într-o capitală nordică ; la Veracruz ori la Florenţa, oraşul sfânt al lui Michelangelo, oriunde te poţi simţi în centrul lumii, numai dacă ai certitudinea - sau măcar iluzia - unui ţărm care este al tău şi la care poţi să te întorci de oriunde şi de oricând. Îmi vine în minte o reflecţie *despre iluzie* a lui Paler: "Don Quijote nu suferă de ceea ce se crede, de o iluzie optică. Dacă ar fi aşa, cazul lui ar fi o problemă de oftalmologie. În fapt, don Quijote ştie că-şi face iluzii, dar nu poate trăi fără ele. De aici sublima lui încâpăţânare".

În "Caminante" tulburătoare sunt "dialogurile interioare" cu Tatle. Nu ştiu ce să citez mai întâi din acest antijurnal. Tentaţia însă este irepresibilă:

"Cuiva care mi-ar spune că mă interesez mai ales de trecutul Mexicului, i-aş răspunde că nu-i adevărat. Se înşală. Chiar între ruine nu trăim decât în prezent. Şi există o singură elegie cu adevărat cutremurătoare: cea a unui prezent care n-ar fi trăit. În definitiv, ce înseamnă trecut? Îmi aduc aminte câteva versuri dintr-un cântec aztec, mi se pare. «Am venit numai să dormim/ Am venit numai să visăm/ Nu-i adevărat, nu-i adevărat/ Că am venit să trăim pe pământ». Ba da, pentru asta am venit! Până la urmă, nimeni nu ne-a dovedit că avem ceva mai bun de făcut cu viaţa decât s-o trăim… Cândva, la Florenţa, în Capela Medici, am întâlnit un personaj care perora foarte sigur de sine că «lui personal» nu-i place Noaptea lui Michelangelo. Numai că el arăta cu degetul spre peretele opus, spre Aurora! Vrând să-i arăt greşeala, am primit un răspuns stupefiant: «Eu nu-mi schimb părerile». Lucrurile nu se pot rezolva însă atât de simplu. Am fost pe punctul să-mi transform memoria în viciu şi numai lăcomia de prezent m-a salvat".

Singurătatea printre chiparoşi şi amintiri

O călătorie este şi "Apărarea lui Galilei". Galileo Galilei, celebrul matematician, fizician şi astronom, fondator al metodei experimentale, care la presiunea Inchiziţiei retractează teza privind rotaţia Pământului în jurul Soarelui, este în această parabolă personaj literar, altfel decât la alţi scriitori, de pildă la Bertolt Brecht. Galilei pledează, apărându-se de vina că a abjurat, într-un decor cosmic paradisiac, sub bolta albastră a cerului italic, printre exoticii chiparoşi şi măslini ce împăduresc colinele înverzite ale Florenţei. Pledoaria sa devine însă pe parcursul procesului, al "dezbaterii", tot mai puţin convingătoare, şi aceasta tocmai din perspectiva, altminteri inevitabilă, în care savantul se situează consecvent, şi anume cea a adevărurilor vieţii. Paler imaginează, în fond, un dialog al legendarului erou, care a abjurat pentru a "învinge" rugul care nu e altceva decât conştiinţa proprie ce ia diverse înfăţişări. Eşecul sau semieşecul discursului îşi au cauza şi explicaţia în memorie. Memoria care depozitează întreaga aventură a vieţii (să nu uităm că Galilei abjură la vârsta de 69 de ani) şi care îl "constrânge" nu numai să abjure, dar şi să-şi poarte rugul în spate, un rug veşnic neaprins, şi nu doar timp de nouă ani, adică până la moartea sa fizică, ci veacuri de-a rândul. În consecinţă, posteritatea lui se va dovedi mult mai problematică, mai contradictorie şi totodată mai fascinantă decât a altor mari figuri ale Evului Mediu şi ale Renaşterii. Primul lucru ce poate fi spus despre eroul lui Octavian Paler este acela că e o victimă a memoriei. Zeiţa uitării încearcă să-l ademenească pe bătrânul solitar să rămână în teritoriile ei, dar nu reuşeşte cu atât mai mult cu cât tot ea îi adresează fatalul îndemn: "Priveşte în tine!". Galilei, apărându-se, încercând să-şi justifice gestul abjurării, îşi aminteşte, provocat de misteriosul şi intransigentul interlocutor, tot ce a trăit şi a simţit în faţa inchizitorilor ai căror ochi "când te privesc, te pătează cu moarte", povestind de fapt o teribilă experienţă, o aventură care e chiar aventura conştiinţei sale. O conştiinţă

nutrită de o tiranică memorie care nu iartă. El abjură alegând viaţa, Natura, Cosmosul. În zadar i se oferă uitarea şi singurătatea. Rămâne în continuare robul fericit al memoriei, al amintirilor, poate şi pentru că: "În faţa amintirilor suntem egali cu zeii". În fine, refuzând sau neputând să accepte un anume tip de singurătate care i se propune, Galilei se instalează într-o altfel de singurătate - printre chiparoşi şi amintiri: "Cum vrei, Galilei, a zis Zeiţa uitării cu o voce în care simţeam nici aprobare, nici reproş. Cum vrei… Aici ai fi reuşit să uiţi totul". Dar a consimţi să uiţi totul înseamnă a muri ceea ce ar fi cu atât mai absurd pentru cineva care a refuzat să moară pentru o idee, abjurând, şi a rămas totuşi împăcat cu adevărul său de neclintit, exprimat în faimosul *eppur,si muove*, întrucât "Pământul se învârte mai departe chiar dacă nu vrea Inchiziţia…". Memoria este norocul şi nefericirea lui Galilei: "Scopul Inchiziţiei nu era neapărat acela de a te omorî, ci de a aprinde în tine un rug. Un rug care, arzând în inima ta, să te înconjoare de singurătate şi să te facă să doreşti o fericire care nu are decât ceea ce cer şi plantele. Scopul Inchiziţiei era să te prefacă în plantă, Galilei. Cenuşa lasă urme şi compromite, în vreme ce o plantă trece neobservată. Şi nu eşti prea departe de acest destin. Deocamdată ceea ce te împiedică e memoria ta. Roagă-te să nu uiţi ce s-a întâmplat şi să nu dai fericirii alt nume decât cele fireşti". Întrebat dacă nu-l apasă liniştea printre măslini şi chiparoşi, Galilei răspunde: "Am ce să-mi aduc aminte. Nu mă eschivez". Altminteri, pentru el nici nu există altceva în afara memoriei. Numai că memoria nu e doar şansa lui, ci şi a umanităţii. Fusese doar avertizat: "Într-o zi, Galilei, pământul se va învârti nu numai cu mormintele noastre şi cu cenuşa pe care au răspândit-o inchizitorii în lume, ci şi cu mormintele lor. Şi atunci, ceea ce contează este ceea ce vor ţine minte oamenii".

Din perspectiva scriitorului, memoria este prin excelenţă epică. În fond, "Apărarea lui Galilei" e o naraţiune în dialog ale cărei voci sunt : cea a eroului care se "apără" şi cea a misteriosului său interlocutor. Iată o admirabilă pagină ca un poem în proză: "M-am visat copil, mă jucam în cenuşă, cenuşă rămasă de la ruguri, dar eu nu ştiam ce este un rug, nu ştiam nici ce este un om şi ce rămâne de pe urma lui când arde un rug. Aşadar, mă jucam în cenuşă, desenam acolo figuri de animale şi de oameni, pe urmă am început să adun cenuşa şi să-mi fac păpuşi din ea, păpuşi pe care le adormeam seara şi le apăram de frig, învelindu-le când ploua sau bătea vântul rece, păpuşi pe care le invidiau alţi copii. Şi atunci au început să caute rugurile, să strângă cenuşa, să-şi facă şi ei păpuşi, iar când nu mai era ars nimeni se duceau lângă Palatul Inchiziţiei şi aşteptau să mai fie judecat cineva, sperând că vor avea peste puţină vreme cenuşă destulă pentru păpuşile lor. Apoi, unde se înălţa rugul, alergau în urma convoiului, veseli şi nerăbdători, rugându-se să bată vântul pentru ca flăcările să se ridice tot mai mari, să ardă cât mai frumos cel suit pe rug, după care vântul să stea, să nu împrăştie cenuşa, s-o poată strânge ei, mulţumindu-le la plecare inchizitorilor, care îi binecuvântau şi îi îndemnau să facă păpuşi vesele…"

Octavian Paler este în literatura română un (re)povestitor de mituri vechi cărora le conferă sensuri noi. În alte culturi există scriitori care au potenţat sau au reîntemeiat mituri ale umanităţii, inclusiv pe cele mari, fundamentale. Dacă ar fi să dau exemple, aş menţiona doar două: Nikos Kazantsakis şi José Saramago. Ca şi aceştia, Paler se află mereu într-o comuniune aş spune privilegiată cu miturile. El scrie cu cel mai firesc ton: "Prima dată mi s-a întâmplat asta la Troia", de parcă şi-ar aduce aminte de un moment trăit la faţa locului în chiar timpul faimosului război cântat de Homer. Un critic mărturisea în cronica sa: "Melancolia neliniştită a grecilor nu e, desigur, o temă nouă, dar e dovedită în «Mitologii subiective» cu o strălucire de expresie ce m-ar obliga, dacă aş vrea s-o ilustrez deplin, să citez nenumărate pagini". Este dovedită, într-adevăr, de un gânditor profund, un eseist şi un moralist din stirpea lui Cioran. Nu putem decât să regretăm că "Mitologiile subiective", "Apărarea lui Galilei" sau "Scrisorile imaginare", între care cea către Proust e o capodoperă a unei specii literare

de Paler inventată, nu au fost traduse pentru a avea o meritată circulaţie europeană.

Melancolia „paradiselor pierdute”

„Autoportretul într-o oglindă spartă” al lui Octavian Paler este tot o călătorie interioară. Paler ezită să-şi dea singur un răspuns la întrebarea: biografia sa s-a transformat – „pe căi subterane” – în destin ori „destinul, în măsura în care e decis de firea noastră, se transformă, tot pe căi subterane, în biografie”? Nu e vorba doar de o preocupare de sine, de o problemă aşa-zicând personală, ci de o invitaţie adresată cititorului de a reflecta împreună pe o temă a sa constantă: *tema destinului*. Ezitarea în a da un răspuns tranşant este firească pentru cineva care constată că ar fi putut să-şi facă o carte de vizită menită să-l recomande „specialist în paradise pierdute”. Cel puţin două asemenea „pierderi” îl puteau îndreptăţi pe Octavian Paler să-şi revendice această calitate. Un paradis pierdut este, indubitabil, cel al copilăriei. „Ruperea” de el, când avea doar 11 ani, echivalează cu un exil forţat. Exilul *în spaţiu* – din Lisa - un vechi sat de munte, cu o viaţă intensă, dar care curge după legi arhaice - în cel mai mare şi mai cosmopolit oraş al ţării – şi exilul *în timp*, din secolul XVII în secolul XX. Mai alienant însă pentru copilul care tocmai îşi lăsase opincile şi se încălţase cu primii săi bocanci, căci urma să calce acum pe Calea Victoriei şi nu pe imemoriala Cale a Secii, este exilul interior. Dar, dincolo de trauma „rupturii”, e de observat că odată cu geamantanul de lemn al tatălui, obiect ce evocă terifianta experienţă a războiului, Octavian Paler a luat cu el şi ceva din destinul şi fiinţa unei lumi închise, o lume care dacă nu chiar boicotase istoria, cu vorbele unui alt mare ardelean, o privea cu maximă suspiciune, fiindcă şi istoria a fost nedreaptă cu ea. Oricum, scriitorul datorează mult acelui topos şi acelui univers. La rândul lor, Lisa şi lumea ei îi datorează fiului risipitor, dar niciodată ingrat, cel puţin demnitatea unei „mitologii subiective”. În esenţă, la fel ca Humuleştii lui Creangă, ca Răşinarii lui Cioran, ca Siliştea-Gumeşti sau Chiojdeanca lui Eugen Simion, ca satul Ilenei Mălăncioiu ori ca cel al Martei Petreu.

Când a apărut „Viaţa ca o coridă” a lui Octavian Paler, am afirmat că nu mai citisem pagini atât de tulburătoare despre satul natal, despre obârşia ţărănească, despre

copilăria unui fecior de ţăran, de la „Viaţa ca o pradă" a lui Marin Preda. N-aveam cum să ştiu atunci că se va ivi prilejul să spun acelaşi lucru despre o altă carte a lui Paler - „Autoportret într-o oglindă spartă" – având în vedere, fireşte, şi diferenţele dintre ele, inclusiv în ceea ce priveşte asumarea melancoliei. *Tudorel Urian* are dreptate caracterizându-l astfel pe autor: „Un moralist dublat, asemenea lui Cioran, de un foarte subtil stilist. Multe dintre formulările memorabile ale lui Octavian Paler au devenit bunuri ale limbajului comun, iar stilul său sentenţios, ornat cu citate revelatorii şi pilde ale anticilor, este unul imediat recognoscibil. Dacă însă etica lui Cioran are nuanţe cinice şi sarcastice, cea a lui Paler este una dureroasă, adesea plină de melancolie".

Rezistenţa la melancolie a lui Paler, contrar se pare voinţei scriitorului, se dovedeşte a fi aproape inexistentă. Şi asta spre beneficiul operei sale atât de recognoscibile, ca să reiau termenul comentatorului din al cărui text am citat.

Pentru Octavian Paler, copilăria se termină brusc în seara cînd ajunge la Bucureşti, după ce – rememorează el: „Străbătusem într-o jumătate de zi, fără să ştiu, trei secole". Lăsase în urmă – cum avea să constate destul de repede – un sat unde „cerul nu ţinea de «cosmos»„, ci era „o anexă tainică a lui, unde Dumnezeu se uita să vadă dacă s-a uscat fânul pe Seaca şi a fost dus acasă, ca să poată slobozi ploile". Ajuns în marele oraş, îşi va da seama că „doar în Lisa am văzut «cerul înstelat de deasupra noastră». Oamenii se culcau acolo devreme. Pe la zece seara, ulițele erau pustii. Dacă ridicai privirea, rămâneai amuţit, descoperind un cer adânc, fastuos, cum n-am mai văzut în Bucureşti". E de prisos a mai spune că cerul este şi ceea ce se oglindeşte în el de aici, de pe Pământ.

În mitologie, care e tot memorie, Paler vede „un fel de a ieşi din istorie, de a scăpa de stressul istoriei". O spune ca unul care a trăit istoria sub mai multe forme. A cunoscut, de pildă, în timp de pace, chiar din fragedă copilărie, ceea ce aş numi eroizarea istoriei. Războiul face însă ca istoria să-şi piardă autenticitatea, să devină, paradoxal, pe cât de concretă, o concreteţe cum nu se poate mai tragică, pe atât de convenţională. E ca o prostituată ce-şi pune diverse podoabe contrafăcute, care recurge la sulimanuri

pentru a-şi motiva condiţia mizerabilă şi reacţiile la o realitate devastată. Pe deplin explicabil în fond, de vreme ce războiul este, s-a spus, un viol comis asupra umanităţii. Omul, ca fiinţă raţională şi sensibilă, nu mai valorează nimic, el fiind redus la un vierme pe care istoria îl striveşte sub talpa ei. În Lisa copilăriei şi adolescenţei sale, viaţa, timpul curgeau mai mult în afara istoriei: „O grindină care nimicea vara într-un sfert de oră munca dintr-un an întreg era mai importantă decît norii care se adunau pe cerul Europei".

Am trăit asemenea momente apocaliptice în copilărie, când, în urma unei grindine, de pe dealurile împădurite cu vii din jurul satului meu natal din Vrancea, situat în inima celui mai mare bazin viticol al ţării, se prăvăleau râuri de struguri striviţi, amestecaţi cu pământ, pietre, crengi, frunze şi am văzut atunci bărbaţi în toată firea, puternici, ca tata, care trecuseră prin grozăviile fronturilor din est şi din vest preţ de o jumătate de deceniu de război, plângând de furie şi de durere, de parcă s-ar fi sfârşit lumea şi pământul. Toamna cu strălucirile ei cromatice de vis şi „cu sânii grei" (o metaforă a nu mai ştiu cărui poet) se transforma, devenea hidoasă „într-un sfert de oră", căpăta un aspect funebru. Ce importanţă mai avea în astfel de momente istoria?!

Dacă în Lisa istoria era... boicotată de natură, la Bucureşti elevul Paler avea să o ignore, căci descoperise paradisul lecturii. Lectura, ca singura formă de revoltă, chiar dacă probabil nu întrutotul conştientizată, împotriva faptului că „războiul îşi luase sarcina de a concura lecţiile de filosofie". Spaţiul închis al lecturii şi totodată deschis spre atâtea zări, ca să recurg la termenii consacraţi de *Valeriu Cristea*, era unul mai securizat decât orice adăpost, decât orice cazemată. Războiul aproape nici nu exista: „Noapte de noapte, cărţile au jucat pentru mine rol de Şeherezadă... Sufeream pentru moartea Annei Karenina, nu pentru morţii din comunicate".

Dar un paradis odată pierdut nu poate fi înlocuit nici chiar de cel din „spaţiul fascinant al lecturii libere". Şi pierdut nu e numai cel al copilăriei cu a ei Cale a Secii (un pârâu din munţii Făgăraşului) – „«calea regală» a copilăriei mele" – ci şi alte paradise (îmi place acest plural folosit de Octavian Paler cu infailibilul său simţ filologic) rămân irecuperabile, fiindcă „… tot ce pierdem, pierdem pentru totdeauna". De pildă, paradisul iubirii, pe care, de altfel, toţi îl ratăm ori poate l-am ratat atunci când am fost adolescenţi ori tineri abia ieşiţi din adolescenţă. Regăsesc în „Autoportret într-o oglindă spartă" poezia profundă a unei asemenea ratări: „ Mă aflu pe un modest drum de ţară, un drum acoperit cu ierburi spălăcite de soare, într-o după-amiază de primăvară, undeva pe un câmp din marginea oraşului, sub un cer înalt şi gol. Întrucât căruţele nu mai trec pe aici demult, iarba creşte nestingherită. Urmele căruţelor nici nu se mai văd. Şanţurile s-au umplut cu bălării. Drumul nu mai duce nicăieri. O timiditate caraghioasă mă împinge să fiu teatral. Încerc s-o ascund şi reuşesc doar s-o pun în evidenţă. Ca să scap de acest mic supliciu, mă uit cum se îngroapă pantofii prin iarbă. Aş vrea să spun ceva deosebit, dar mă refugiez în platitudini: «ce flori sunt astea?» De fiecare dată când o pasăre ţâşneşte, speriată din şanţ, mă opresc, mă uit după ea, iar peisajul mi se pare minunat, în ciuda încercărilor de a-l privi obiectiv: un cer luminos, un drum năpădit de ierburi, câmpurile cultivate, fumegând până la orizont, mica pădurice rotundă din apropiere, liniştea prin care forfotesc tot felul de gâze. Un avion, din nou linişte şi parcă lumea nu mai are nimic ostil. Drumul e părăsit, bun doar ca să-ţi dea iluzia că înaintezi, dar e exact drumul ideal pentru doi oameni care nu vor să ajungă decât la ei înşişi. Ca să zic ceva, întreb: «Mai mergem?» Răspunsul aruncă pe umerii mei răspunderea: «Cum vrei». Continuăm să mergem. În fond există un singur mod de a trăi dragostea: trăind-o".

Nu m-aş încumeta să răspund la întrebarea pe care şi-o pune (şi ne-o pune) Octavian Paler în „Autoportret...". Cred însă că tocmai „paradisele pierdute" dau, cu chiar cuvintele sale, măsura „transformării unei biografii în destin".

caiete critice

Caius Traian DRAGOMIR

Limita patologică a puterii

Abstract

Comportamentul halucinant al unor împăraţi romani – Caligula, Claudius, Nero, Commodus -, precum şi supraevaluarea personală a unor dictatori din secolul XX pun problema existenţei unei posibile conexiuni între psihoză şi puterea statală. În realitate jocul schizofren de tip hebefrenic sau paranoic a fost o tehnică a afirmării puterii, în general reducând durata acesteia, dar amplificându-i intensitatea.

Cuvinte-cheie: *psihoză, dictatură, putere politică, Imperiul Roman.*

The hallucinating behavior of some Roman emperors - Caligula, Claudius, Nero, Commodus – as well as the personal self over evaluation of some dictators during the XX century generate significant, questions of a possible connection between psychosis and the state power. In fact, the schizophrenic and paranoiac game of a lot of heads of states, was a technique for promoting on intense power with the risk of reducing the period of it.

Keywords*: psychosis, dictatorship, state power, Roman Empire.*

Epoci istorice întregi, cu exemplele lor, care sugerează transgresarea normalităţii umane, sunt potrivite spre a oferi o oarecare lumină într-o dificilă dilemă. Dacă psihozele, precum ceea ce de puţin mai multă vreme de un secol numim schizofrenie – populaţională, anterior pretinsa demenţă precoce -, ori psihoza maniaco-depresivă, au o distribuţie populaţională aproape invariantă cu rasa, civilizaţia, etnia, cultura, fiind, cel puţin ca predispoziţie, identice fiind în cele mai diferite comunităţi umane generând un risc similar la expuneri pe care fiecare fiinţă umană le întâlneşte repetat, având în plus o formă de manifestare comună, în schimb nevrozele şi mai ales psihopatiile, astfel spus sociopatiile, se exprimă diferit - statistic, dar şi în procesualitate, evenimenţial, după structura etică a civilizaţiei şi mai ales după acceptabilitatea socială a manifestărilor. Cruzimea are o imagine, o apreciere şi un statut critic în care sănătatea sau patologia psihică îşi dizolvă limitele confuze, în lungul istoriei; acelaşi lucru se produce cu originalitatea excesivă, perversă a comportamentelor şi, în trecutul apropiat, în prezent şi în perspectiva celui mai apropiat viitor cu supra tehnologizarea războiului. O dezvoltare interesantă, dar şi dramatică, mergând până la cel mai profund tragism, derivă din afirmarea – şi punerea în practică – a principiului enunţat pentru prima dată de Baruch Spinoza, în secolul XVII, al dreptului la revoluţie. Dreptul la revoluţie a evoluat, încă de la începutul afirmării sale inclusiv în calitate de drept la terorism. Într-un discurs rămas celebru al marelui Maximilien de Robespièrre, în Parisul anului 1974 spune, textual: teroarea nu este decât un alt cuvânt

Caius Traian DRAGOMIR - Diplomat, fost ministru, fost ambasador al României în Franţa, e-mail: ctdragomir@yahoo.com

pentru dreptate. Unde este, astfel, sănătatea şi unde aberaţia psihicului. Dreptul la revoluţia ca sursă de putere a degenerat în dreptul terorii şi apoi în terorism. O primă privire merită să fie aruncată asupra consecinţelor luptelor dintre regatele mesopotamiene în mileniul II, şi I în. de Christ. Războaiele sunt prin însăşi natura lor crude. Cruzimea, faţă de învinşi a războinicilor şi armatelor asiriene era incredibilă, insuportabilă fie şi numai redusă la gând şi descriere. Corpurile vii ale victimelor erau tăiate cu fierăstrăul în lungul lor, jupuirea pe viu a pielii şi întreg imaginarul diabolic era pus în act, nu doar împotriva luptătorilor căzuţi prizonieri, ci şi împotriva civililor. Erau normale fiinţele pretins omeneşti care se angajau în asemenea monstruozităţi? Aveau ele un sens practic? Este posibil să fi avut – conştiinţa a ceea ce îi aştepta pe învinşi, putea să facă pe cei vizaţi de voinţa de cucerire asiriană să părăsească fără luptă terenul pe care îl populau, asemenea unor refugiaţi către o Europă, care încă nu exista ca atare şi care, oricum era prea departe pentru acea vreme. Este sigur că multe dintre migraţiile popoarelor în vremurile vechi să fi fost rezultatul fricii de război – de războaie mai nefericite decât acelea care puteau fi prevăzute a avea loc în zonele de ajungere. Interesant este însă de văzut cum arată chipurile şefilor de război asirieni, modul în care prezentau aceştia în basoreliefurile, prezente în număr semnificativ la Muzeul Pergamon, din Berlin. Noblețea acelor feţe şi profiluri este incomparabilă, infinită. Între nebunie şi calculul politic se poate aşeza, deci, o trăsătură de unire iradiind o rară distincţie. Un asemenea adevăr vorbeşte doar despre cât de mare trebuie să fie răspunderea omului faţă de propriul său spirit pentru ca omul să rămână om.

Republica Romană a ajuns foarte aproape de dominarea întregii lumi vechi apusene, deci de la Vest de India, prin faptul că în această republică dreptul, deci legea şi ordinul legal, prevalau asupra oricărui sentiment. Tacitus afirmă în ,, Despre Germani'', că lumea germanică – a timpului său – este una necivilizată pentru că germanii, care pentru lumea modernă au constituit un model de stăpânire de sine, rezervă şi demnitate – nu sunt capabili să îşi controleze emoţiile. Primul Lucius Junius Brutus, apoi Titus Manlius şi-au condamnat la moarte proprii copii, pentru trădare în primul caz, şi pentru, doar, nestăpânire lipsită de consecinţe negative, în cel de al doilea, mai exact pentru încălcare de ordin, acest ordin provenind chiar de la tată. Odată însă cu primul război civil la Roma – acela dintre Caius Marius şi Cornelius Sulla Felix - se deschide o perioadă a războaielor civile, între Caius Iulius Cezar şi Pompeius Magnus, cu principala confruntare, având ca învingător pe Iulius Cezar la Farsala, în Grecia, apoi între Octavian Augustus şi Marc Antonius, primul dintre aceştia învingând în lupta navală de la Actium. În aceste războaie, cu tot marele geniu militar, politic şi literar al lui Iulius Cezar, cu geniul politic a lui Augustus pot fi încă întrevăzute uneori manifestări care conduc la întrebarea: pragmatism sau psihopatie. Se instituie Imperiul – spre a se ocoli termenul şi natura comportamentului de tip regal; în imperiu, însă, ceea ce domină este comanda de tip militar, autoritatea totală şi caracterul divin al puterii; pentru rege puterea avea un caracter ritual şi, implicit, protocolar, pe care poporul roman nu l-a mai acceptat de la destrămarea – şi alungarea – ultimului rege, Tarquinius Superbus. Natura puterii imperiale este foarte clară lui Octavian Augustus, şi, în mare măsură şi succesorului său Tiberius. Următorii împăraţi – Caligula, Claudius şi Nero – involuează degenerativ atât ca autoritate, cât şi sub raportul sănătăţii mintale. Primii împăraţi romani sunt zeificaţi post-mortem; în cursul domniei lui Claudius apoteoza, zeificarea, este practicată în timpul vieţii, eventual – adesea dar nu totdeauna încă de la dobândirea puterii. Delirul sau stabilirea voluntară şi calculată a unui suport cât mai solid al puterii. Sanctificarea împăratului a făcut ca împotriva Creştinismului să se declanşeze persecuţia care, ca unele acutizări, dar şi relaxări, a durat până în 313 după Chr., când Constantin Cel Mare dă Edictul de la Milano prin care Religia Creştină este iniţial legalizată spre a deveni apoi religia oficială

a Imperiului. Zeificarea, apoteoza unui om în viaţă, pune importante probleme de sănătate psihică la nivelul ansamblului comunităţii umane – delirul poate fi transformat prin lege sau decret în condiţie psihică normală, cel puţin episodic şi, oricum, pur formal, dar nu mai puţin obligatoriu în existenţa socială.

Nebunia lui Caligula, a lui Claudius şi sub forma unui proces ascendent, proces a lui Nero, a fost o formă de confirmare pentru ei înşişi a puterii de care au dispus – evident, prin această metodă psihotică s-a maximizat puterea imediată şi s-a restrâns, durata exercitării ei, prin asasinatul care s-a repetat asupra tuturor acestor trei împăraţi. Dilema care se pune, putere momentană maximă sau durată maximă de exercitare a puterii este problema tuturor dictatorilor. Nebunia, ca modalitate de marcare a puterii aparţine doar dictatorilor - teroarea poate fi şi un instrument de exercitare a autorităţii democrate, precum în Revoluţia Franceză, ori în cursul războaielor moderne, în care democraţiile nu au acţionat foarte diferit de dictaturi. Dilema terorii asupra omului ca om, deci a persoanei civile între aceste două regimuri, a fost aceea a terorii prin lagărul de exterminare, sau a exterminării prin bombardamente devastatoare.

Războiul tehnologizat este forma de maximalizare a puterii în secolele XX şi XXI. Este obligatoriu ca acum, când nu mai suntem dominaţi de frica de cuceritori asirieni, de împăraţi demenţi, de revoluţii de o mare violenţă (revoluţiile ca rezultat al neglijării unor adevăruri fundamentale – după opinia lui George Santayana) este cazul ne mai temem de supra mecanizarea, electronizarea sau evoluţia forţei atomice. Prima – mecanizarea - a făcut destul rău prin speranţele pe care le-a oferit credinţei în puterea sa a lui Hitler.
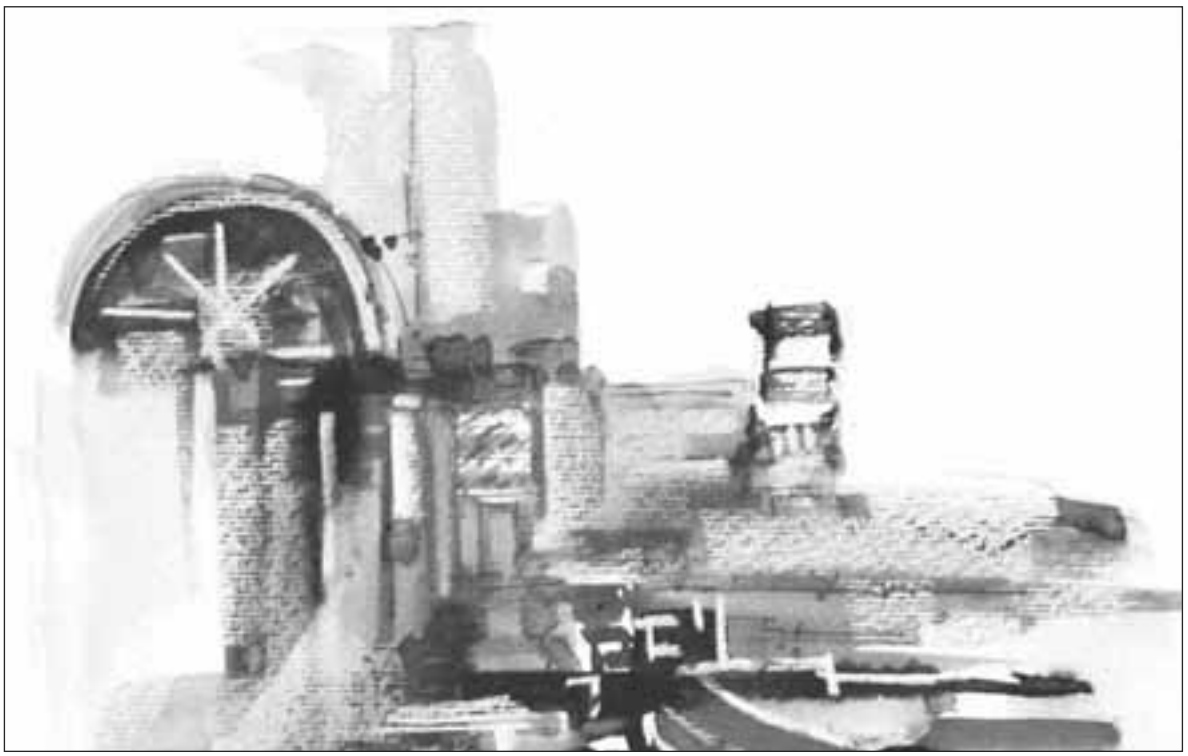
Este dificil de stabilit care au fost nebunii istorico-politici ai secolului XX ai ştiinţei devenită supratehnologie, dar sigur este că dezastrele acestei perioade recente sunt rezultatele egocentrismelor necenzurate. Toţi nebunii sau, medical, doar aproape nebuni, au omis un adevăr absolut: că binele nu are cum fi decât universal, iar convingerea egocentrică într-o condiţie proprie de mare ales, prin parţializarea, scindarea şi divergenţa umanului în popoare –sau rase – alese şi altele inferioare, nu poate fi decât un rău foarte mare.